

ADALÉKOK

A RÉGIBB MAGYAR

IRODALOM TÖRTÉNETÉHEZ.

A M. TUDOM. AKADEMIA ELÉBE

TERJESZTETTE

TOLDY FERENCZ,

M. AKAD. R. TAG.

PEST,

EGGENBERGER FERDINÁND KÖNYVÁRUSNÁL.

1869.

Pest, 1869. Nyomatott az „Athenaeum”-nál.

I.

SZTÁRAI MIHÁLYNAK

EDDIG ISMERETLEN SZÍNDARABJAI 1550—59-BŐL.

Előadva júl. 27. 1868.

Ha tekintjük azt, mely ritkán nyomattak ki az előadásra készült színdarabok, kivált az elébbi századokban, nem csak nálunk, hanem más nemzeteknél is; azt, hogy a kinyomtatottak közül is a XVI. századból mely kevés került el a vég enyészetet mint oly ephemer apróság, mely nem érdemel vala, a kor felfogása szerint, könyvtárakban megőriztetni; végre hogy bizonyos darabok, melyek vagy úgy nevezett státus-actiókat tartalmaztak, tehát politikai irányúak voltak, vagy a reformációi mozgalmakból keletkeztek, s így, mint amazok is, az egyik vagy másik felekezet és párt által üldöztek, s hol lehetett, megsemmisítették: hogy tehát általában a régibb, s különösen XVI. századbeli nyomtatott színdarabok az irodalom legnagyobb ritkaságai közé tartoznak; —

Ha azonfelül, nemzeti irodalmunkra térve, meggondoljuk e korbéli drámai költészetünk maradványainak csekély számát, úgy hogy mindegyik akkor mívelt faj épen csak egy-egy képviselőben él: — így a politikai színdarab az egy „Balassi Menyhért“ által van képviselve (1569), mely egyetlenegy példányban maradt fenn; a classica tanodai dráma az egy Bornemisza Péter Elektrája által (1558), melynek egyetlen példányát Bessenyei György bírta, s mely azóta fájdalom elveszett, vagy ismeretlenül lappang; a bibliai tanodai dráma az egy Szegedi Lőrincz Theophaniája által (1575

előtt), melynek szinte egy példánya Farkas Lajos úr birtokában, nálam csak másolatban, van meg; végre az úgy nevezett moralitások szinte egyetlen maradványa, a híres Komiko Tragédia, épen csak XVII. századbeli és újabb kiadásokból ismeretes; —

Ha, mondom, mindezt meggondoljuk, e mai napot méltán lehet a magyar irodalomtörténet ünnepnapjául üdveznünk, midőn szerencsénk lehet két, eddig még létezni sem sejtett, XVI. századbeli színdarabbal megismerkednünk, melyek azonfelül ismét egy, költészetünkben tudva még nem képviselt fajnak, az *egyházreformi actióknak*, egykor nálunk is léteztéről tanúskodnak.

Ezek egyike, a magyar reformáció és költészet történetében jól ismert Sz t á r a i M i h á l y nak ily czimű darabja: „Comoedia lepi | DISSIMA DE SACERDO | tio. authore Michaele Starino, | Altiniensis Ecclesiae | Ministro. | AZ IGAZ PAPSAGNAC | Tikóre, mellyet à Starai Mihaly Mester | mojtán szerzett. | Azt is megtalalod Atyamfia Keresztyen é kis | Könyucshkenec végében, mimodon es főkeppen | mire valasztyac az igaz Kereſtyenec à Lelki | Paſtorokat, S mi okaért vonszac le is nemelliek | ról A szenteg'yhazi ſolgaságot. — Betölt kis 8-rétben 63 lapot.

Az ajánlólevél szerint, melylyel „Huszár Gál az Ouari Egyhazi szolga“, mint magát aláírja, „**À SEMNECI, CREMENCI | ES BESZTERCEI BÖLCH TANACNOK** | nac, es mind az egész Magyar Ország | Banyain lakozo Christus hiueinec, | . . . ajánlja a könyvet: Huszár kiadója és nyomtatója annak. Miután pedig a darab 54. lapján ezt olvassuk: „Im mastanaban kedig ezer öt száz ötuen kilentz esztendőben irnac“; Huszár Gál pedig 1560-ban octóberben nem volt már M. Óvárt, hol nyomdát tartott vala, mert Verancsics akkor egri püspöknek egy Egerben octóber 14. Ferdinánd királyhoz intézett levele szerint ekkor a király parancsára Kassán fogva ült *); azon évi dec. 27-kén pedig, midőn Verancsics rendeletéből Egerbe kellett volna hozatnia, az ő érdekében

*) „Quandoquidem iam et Cassoviae Gallus ille Anaxius, concionator haereticus, de mandato V. Caes. Mai. tenetur.“ (Veranchich Összes Munkái, VIII. k. 188. l. Mon. Hung. Hist. II. oszt. XIX. köt.).

veszedelmes lázadás támadt, melynek folytán ha talán kiszabadult is, még sem hihető hogy az ausztriai határhoz oly közel eső Magyar-Óvárra tért volna, és csak jóval később találkozzunk ismét vele és nyomdájával Pápán, majdnem bizonyossággal állíthatjuk, hogy az 1559 ben írt darabot ekkor vagy legkésőbb 1560-ban nyomatta ki kassai fogsága előtt.

Mielőtt pedig Sztárai komédiáját megismertetendő, a szerzőről, mint kinek élte folyásával a darab tárgya szoros összefüggésben áll, néhány adatot előre bocsátanék, meg kell a Tek. Akademiának neveznem azon hazafit, kinek irodalomtörténetünk e mai örömét köszöni. Emlékeznek tisztelt társaim, hogy a harminczas években Pozsonyban köz használatra szolgálva, virágzott gr. Apponyi Antal a francia udvarnál akkori nagykövet jeles könyvtára. E tudományszerető és hazafiúi lelkű főúr fiának, a mostani londoni austromagyar nagykövetnek, gr. Apponyi Rudolf úrnak huszonnég éves fia, *Apponyi Sándor*, az, kiben nem csak különösen nemzeti irodalmunk és könyvészetünknek mívelt, rokonszenves, és, mit örömmel emelek ki, egyszersmind nagy készült-ségű, sőt szellemes barátját, hanem buzgó és szerencsés gyűjtőt is van szerencsém bemutatni. Ő e lelet horderejét felismervén, megszerezte azt, róla Wenzel társunkat, kit Párisból ismert, azonnal szak-avatottan értesítette, s én, ennek szíves figyelmeztetésére azt a Tek. Akademiának bemutat-hatás végett elkérvén: íme gr. Apponyi Sándor úr nevében van szerencsém e nevezetes unicumot ezennel bemutat-hatni.

S most néhány szót a szerzőről. Sztárai Mihálynak, a költészet mindhárom formájában érdemesült írónak, és déli Magyarország legfőbb reformátorának irodalmi virágzása 1540 és 60 közé esik. Felsőbb kiképeztetését a páduai egyetemben nyerte, hol a theologia mellett a zenészetet is különös kedvvel és szerencsével üzvé, művészeti és megható zsol-tár-éneklése később nem csekély foganatú eszköze lett itthon a térítésben is. Mikor és hol csatlakozott a hitújításhoz, nem fürkészhettem ki: annyi azonban áll, hogy csak 1543 után jelent meg szülőföldén, a Dráva-melléken, hol első s jó ideig egymaga kezdte hirdetni az új tant, először ugyan Laskó városában, innen pedig kijárván predikálni a Duna és Dráva

két mellékére, s e működésében társakat is szereztén, nem kevesebb mint százhusz községet reformált, bokros küzdelmek közt a katolikus lelkészekkel, kiket neki végre is sikerült a Száván és a Tiszán át elvonulásra kényszeríteni. Itt Laskón találjuk őt, mint rendes predikátort egész 1551-ig, mely időben egyszersmind a maga által teremtett baranya-sági egyházmegyének superintendense volt. Közben működött Gyulán is, 1553-tól 9-ig Tolnában viselt, a superintendenség mellett, predikátorságot, míg 1560 a gazdag debreczeni ekklezsiába hivatván meg predikátornak és esperesnek, úgy látszik, csakhamar és itt érte halála; mert Melius Pétert már ez évben találjuk itt, mint esperest, Sztárainak pedig ezentúl sehol semmi híre többé *). Munkái közt első helyen *énekei* állanak, melyeket maga szerzett, maga alkalmazott dallamokra is, és kitünőleg énekelt, s melyek nem csak a XVI. század minden protestáns énekeskönyveibe felvették, hanem egész az 1806-ki énekreformig általánosan énekeltek is a református egyházakban. Következtek több *epikai* darabjai, vallásos tárgyúak, melyek közt itt sz. Athanásius életét emelem ki, melynek versfőiben ezt mondja: „Christianis universis, sed in primis his optimis ac ornatissimis civibus Tolnaiensibus, veritatem evangelicam professis, fideliter scribit et canit, et *suam interim fortunam* (si licet parva componere magnis) *eandem esse ostendit*“: tehát saját bajait sz. Athanázéival összevetve tudatja, hogy „a tar papokkal való itkezési“ hosszasak és súlyosak voltak, de fájdalom részletesen azokat elé nem adja. — Ezekhez járul most először is „Az igaz papságnak tiköre“, mely mai közléseim első tárgyát teszi.

Az őt „actust“ megelőzi a „*Prologus*“ fellépése, ki ekép szólítja meg a néző közönséget: „Tisztelendő uraim jó polgárok, es jó polgár asszonyok! . . . nagy hálákat adjunk az atya mindenható örök istennek, hogy minket e mai napon öszvegyőjtött az igaz papságnak értelmére es tanuságára. . .“ „Nagy-sokan vadnak ez mostani időben, kiknek utálatos az

*) Részletesb és idézetekkel támogatott életét l. A Magyar Költők Életében, Munkáim III. kötete 50—60. lapjain.

igazság es kellyemetes az hamisság; böcsületes a hamis tudatlan papság es utálatos az igaz es isten igéje hirdető papság. . . . Némelyek kedig vadnak, kiknek valamenyire kellyemetes az igazság, de még is benne azért az vakság es tudatlanság: es innen következik oztán, hogy nem igaznak tetszik önekiek az igaz papság, az pilisetlen es olajatlan papság, mintha a pilistől olajtól es lőkörömrre nyírt hajtul volna az igaz papság. Eféle tudatlan emberek közül való az Antal bíró, ki majdan ti kegyelmetek eleibe jő borzadt szakállával, es nagyon csodálkozik es sápolódik ömagában az papoknak igaz papságán. De, amint látom, imhol jő egy igen nagy bottal; azért en mostanában ti kegyelmetekkel többet nem beszélhetek: Halljuk meg csak mindnyájan, mit beszél tökfejű Salamon bátyánk!“ Ekkor félre áll, megnyílik az „Actus primus“, s fellép a bejelentett Antal bíró, képviselője a régiben még elfogúlt, de nem fogékonytan, tanulékony keresztyéneknek, s azon töri magát, hogy „hamar elfordúl immár ez világ!“ midőn a már protestáns *Borbás* bíró kérdezi, hogy hát „ismeg nem tetszik-é a papok házassága?“ — „De immár azt igazlanám“ felel Antal bíró, „mert az isten szerént vagyon; de nagyobb dolgok kezdenek annál lennyi“ — t. i. hogy „immár mind pappá lesznek a diákok“ —, azelőtt, ú. m. „felszentelték Rómában avagy a káptalanban, szépen megnyírték a fejeket, szentelt olajjal megkenték az ujjokat“ stb; mire, figyelmeztetvén őt *Borbás*, hogy „minein csak Budán tesznek bírót“, es hogy „mindenött vagyon a papság, valahol az isteni igazság hirdettetik, miképpen mindenött vagyon a bíróság, ahol lejend a polgárság“ stb; Antal ebben csak megnyugodnék, „de azért, ú. m., mégis pilist kellyene nyiretnyi.“ Ezt aztán *Borbás* bíró azon hatalmas érvel torolja vissza, t. i. hogy „bolondnak szokták a fejét megnyírni, es kappannak szokták a taraját elmetszenyi“; s nagy szépen ki kezdi neki fejteni tizenkét egész lapon, t. i. „amint en hallottam a predikációban“ (ezzel indokolja szerző bíró uramnak theologiai tudományát): mi s hányféle a papság, hogy t. i. belső es kiüő (külső), azaz egyik lelki, es másík 'esti; kifejti a lelki papság tisztit, mely az áldozás, a predikálás s az imádkozás. *Borbás* bírónak, látjuk, igen hű

emlékező tehetsége van, mert szépen elmondja tán épen jó Sztárainak egy e tárgyú beszédét, melynek mind szerkozete igen dicséretes, mind érvelése szabályszerű, s bő bibliai erudícióval van támogatva, s szentírási helyekkel illendőképben átszöve, melyek a könyv szélén hűségesen idéztetnek is. Tetszik is a kenetes előadás Antal bírónak, melylyel he volna bizonyítva, hogy, a mennyiben mi világiak is ekkép áldozunk, predikálunk (t. i. tanítjuk a mieinket) s imádkozunk, szinte papok volnánk. De, s ez Antal bíró aggodalma, „mit teszünk tehát a papokkal, hogyha minnyájan papok vagyunk?“ Azonban Borbás erre nézve is meg tudja őt nyugtatni: „Mit teszünk a bírakkal, hogyha minnyájan polgárok vagyunk? Lám, azt mondják hogy minden ember bíró az ő házánál, de azért ugyan nem lehet az város főbíró nélkül, es esküttek nélkül, kik az úrnak akaratját es parancsolatját a községnek megmondják, kik az városnak törvényét es igazságát ótalmazzák, az úrnak adóját beszolgáltassák, es a népet az úrnak szolgálatjára igazgassák“. Ilyek aztán lelki dolgokban a „lelki bírák es lelki pásztorok“; s most, ismét két lapon, e *kiütső* papság 'tiszteit adja elé, mely szerint az a predikálásban es tanításban áll: „Mert miképpen nem jó pásztor az, a ki az ő keze alatt való juhokat nem legelteti, es szép zsiros füvekre nem hajtja, hanem csak eszik, iszik, aloszik: akképpen a mely lelki pásztor, plébános, nem predikál, hanem csak tornikál, a községet jóra nem tanítja, hanem inkább visszafordítja: nem lelki pásztor az, hanem inkább lélekvesztő, lopó, lator, tolvaj es farkas es a t.“ (26. l.) Második fő tisztök, folytatja, az igaz papoknak „a szentségeknek igazán való osztogatása es szolgáltatása, hogy az oltári szentségnek *felét el ne lopják*“. — Az egy species alatti áldoztatásért kapják itt ki, mint látjuk, a katholikus papok a magokét, azonban nem új argumentummal, mert már a német Neogeorg „Kereskedő“-jében is előfordúl e vád. A többiben így megyen ez folyvást, midön Antal bíró azt kérdi: „Ki teszi pappá őket, miképpen nem kenyi-é meg szentelt olajjal, miért nyírték ezelőtt meg fejöket?“ E kérdésen ismét kapván Borbás bíró, nem mulasztja el elmondani, hogy azt ugyan „ömagok sem tudják, hanem azt hazudják, hogy szent

Pétert Rómában megfogták volt, a templomban egy nagy magas székből ültették volt, és az fejét bolond módra nyír-
ték volt — maga (noha) a szent Péter annélkül is kopasz
volt.“ S im Antal bíró ezek által meg volna térítve, de — de,
mégis, neki a papok barátok azt mondják, hogy nem igaz
papok azok, kiknek fejeket meg nem nyírják stb; azért
„Jer, ú. m., vonjuk is meg szembe őket az vicárius eleibe,
és ottogyan szóljanak aztán, ha mit tudnak szólányi: ne hi-
tegessek a szegén községet!“ — Természetesen, Borbás bíró
ettől nem idegen; s bízva magához: „isten hírével, ú. m., azt
en igen akarom, mert en azokat csak enmagam is megborot-
válom mint olyan kopaszokat“: s ezzel a hosszú expositió, s
vele az első actus, a 31. lapon, be van végezve.

Rövidebb a második, melyben Antal bíró, új tudó-
mánya alapján vérszemet kapva, az elébe vetődött Böröck
papot rá szorítja, hogy vele a vicáriushoz jöjjön, hol Borbás
bíró majd megmutatja, mik ők; s midőn ez szabadkozik:
„Nem mégy? ú. mond; de bizony még csak farkval sem
csavarítasz, s úgy is eljősz.“ S mert Böröck pap valami barát
nélkül, kinek tudományában s dialektikájában hihetőleg
jobban bízott mint a magáiban, csak nem akara menni:
„No, ú. mond, nincs arra gondod: elhívom én frátor Luká-
csot is a kalastromból; vedd fel csak a hájas breviárt!“ De
Böröcknek ez nem tetszik — „mert nem akarnám, mondja
magában, hogy is meg fejemre bizonyítanak belőle.“ — An-
tal bíró azonban minden delicatesse félretételével: „de bizony
felvészed — így kénytetni — és a szatyorba a palaszok mellé
teszed, mert hiszem ez a te serbitelő könyved“: s a jó Böröck
pap nolle velle megyen, mert — az erélyes neophyt által
menettetik.

A még rövidebb harmadik actusban Borbás bíró Tamás
papot, egy már az új tant valló egyházi embert, felhívja:
„Ismég szembe kelly mennünk a hamis tar papokkal, mert
nem igazolják a ti papságtokat, s ha, ú. mond, a vicárius
nem tejjend benne törvént, tehát azonnal pápára menjünk
érette.“ Tamás pap megyen is készséggel: „Adja isten,
mondván, hogy az igazság legyen erősebb az hamisságnál!“
S jő:

A negyedik felvonás két jele \square ete; s itt az egész társaság, melylyel eddig megismerkedtünk, előleges vita után, melyből látjuk hogy Antal bíró immár teljesen az eretnekekhez állott, a vicárius elibe viszi a kérdést, hol Antal bíró drasticus irányban követeli, hogy csak érdemes emberek tetessenek papokká, és — pénz nélkül! A vicár üres fenyegetésekkel nem boldogulván: „bizony a pápára viszlek en titeket“ úgy mond. s így:

Az ötödik actus, a drámai hely-egység félretételével, már Ő Szentségénél perdül le. A vicár, a püspök, úgy Böröck pap és Lukács frátor is lemondanak, ha a pápa velök nem gondol. A vicárius vádolja Tamást eretnekséggel, a pápa megégettetéssel fenyegeti, Borbás azt kívánja hogy Tamás igazolhassa magát, a pápa kénytelen beleegyezni, de „ha meg nem bizonyíthatja, ú. mond, bizony ezennel megégettetem.“ Frátor Lukács már tart a rossz kimeneteltől. S megindul a vita. Tamás pap képviseli az új tant: megtámadja a római papságot, a pápára ráolvas a szentírásból, nagy Gergelyből, még a breviárból is (az 58. lap oldalglosszája szerint az esztergamiból), s minden erősségeikből kiszorítván a tudatlanoknak rajzolt főpapokat, s ekép lerázván öket, Antal bíró triumphál: „Hála legyen az istennek, hogy torkunkrói elvethetők őket: többé ne tartsunk immár efféle néma ebeket!“ (azaz kik nem predikálnak); és Borbás csatlakozik: „Bizony ne, hanem jámbor papokat es predikátorokat!“ s im kész — az igaz papságnak tiköre!

Tudnillik a darab iránya kimutatni milyen legyen az igazi pap; s ezt szerző, nem ugyan valamely érdekes mesében testesíti meg, nem alkot külső cselekvényt; de alkot igenis belsőt, levén haladás és változás a személyek gondolkodása és elhatározásaiban. Antal bíró megtérítették, kétkezdőből határozott protestáns lesz; Tamás, a reformáció képviselője, elleneseit egyik sánczukból a másik után kiveti, s így győzván, ezek, kétségbe esve megállhatásokon, kénytelenek már-már más kenyér után látni. Igaz, hogy szerző nagyon könnyűvé teszi Tamás uramnak a győzödelmet, mert a katolikusok eleitől végig passive, s mindenben ráhagyólag viselik magokat; igaz hogy okoskodásai s társai chórusának

kisérete meglehetősen adag gorombasággal van fűszerezve; de amazt iránya indokolja -- fogta volna csak a jó Sztárai a dolgot tárgyilagosan, közönségének bizonyosan hangos beavatkozásaival találkozott volna; emez pedig mindenütt kiváltsága volt a theologusoknak, akár mint írók vagy szónokok, akár mint tan- vagy szinköltők léptek fel. De dicséretére válik a szerzőnek a szigorú szerkezet, a dialóg jellemzetessége és folytonos élénksége, valódi drámaisága, kivételével természetesen a Tamás első actusbeli predikációjának, melyben az egész tanszerű készlet lerakandó volt; végre azon bár nyers és darabos, de ép egészséges népi hang, a két bíró délezeg hümora, s a népnyelv eredeti fordúlatai, melyek együtt e darabot XVI. századbéli népies költészetünk teljes figyelemre méltó egyik maradványául tüntetik ki.

Nagy mértékben neveli a darab becsét az erkölestörténeti alap. Kétségkívül életképpel van itt dolgunk, melynek vonásai, ha torzítottak is, de az életvalóságot a torzítás fátylán keresztül is nem lehet fel nem ismerni. Én ugyan meg vagyok győződve, hogy Sztárai, saját élményciből vette mindazt, mi itt a vallást és egyházat illetőleg úgy a világiak mint a papok scénaiban előfordúl: a felekezetek észjárását, a populus felfogását, a széltiben folyt viták minőségét; ezek mellett Tamás papot, ez alapjában komoly alakot, kiben Sztárai bizonyosan magamagát akarta személyesíteni, saját gondolkodását s érvelési készleteit, melyekkel térítései közben a drávamelléki papok és barátok irányában élt. S ha a buzgóság, a keserűség élessé és igazságtalanná teszik őt, nem szabad felednünk, hogy neki is bokros bajai voltak reformátori pályáján a régi egyház képviselőivel. „Longum esset enarrare — írja Tuknai Miklóshoz intézett egyik levelében*) — quos conflictus cum sacrificulis Papae hoc septennio, in annunciando Dei verbo habuerimus. Hoc tamen satis est scripsisse, quod eos ubique vicimus, et tanquam lupos ab ovili Christi procul fugavimus, atque alios trans Titium fluvium, alios vero trans Savum flumen ire coegimus, ultra Sauromatas videlicet, et ultra glaucelem Caucasum, ut canit ille.

*) Lampénál a 103. lapon.

Hoc anno in feriis pentecostes, tempore Synodi circa Valpó et Valkóvár, duobus proeliis eos superavimus (a XVI. században másutt és nálunk divatos nyilvános szóvitályt érti), atque nonnullos per timorem sub capisterio, tribus mulieribus desuper sedentibus, latere coegimus, unde iam Selavis natum est proverbium: Popge pod Coritom, pod Troyam senom.“ És valóban, ilyen surlódások és fejlemények drámai szabad megalakításának tartom én a Sztárai darabját; s ez annak történeti jelentőséget is kölcsönöz.

Egy szót még *Huszár Gál* ajánlóleveléről, mielőtt Sztárai második darabjához átmennék. E férfi is egyike volt a magyar reformáció nevezeteseb embereinek, az egyházban és irodalomban egyformán; amott mint térítő, több gyülekezetek alapítója, predikátor és superintendens, itt mint író, kiadó, nyomdász. Életében eddig még nagy hézag van: tudatott hogy Magyar-Óváratt mint predikátor, superintendens, író és nyomdász működött; de mikor került Pápára, s mikor halt meg, azt nem tudjuk. Már Németh János felhasználta Verancicsnak feljebb idézett helyét, mely szerint Huszár 1560-ban Ferdinánd király parancsára elfogatott és Kassán őriztetett, a honnan Egerbe a püspök elibe volt hozandó. S ím e helyek s a komédia szóban forgó ajánlólevele érdekesen illusztrálják egymást. „Nem csak a Mátyusföldét es Csallóközt fosztá meg, ú. mond, az Oláh érsek a nagy istennek igiétől es a Krisztustól szerzett sakramentumoknak igazán való kiszolgáltatásától, hanem, a mint értem, a tí tartományokban is“ (t. i. a bányavárosokban) „haddal kezdötte a szegén kiföldi plebánosokat kergetni es nyírnyi, mintha a megnyomorodott Magyarország feje nyírt emberek nélkül szükös volna (azaz szükölködnék). Kinek, a mint szent Ézsajás mondja, a tudatlanság miatt lett ekképpen romlása. Annakokáért a Sztárai Mihály mesternek könyvére találkozáván, melyben ő afféle nyiredéknek hasznát megmagyarázza es megmutatja, hasznos dolognak vélem a keresztyéneknek idvösségére hogy kinyomattassék...“ stb. Oláh Miklós tehát 1560-ban, midőn a régi egyháznak romaiból feléptése művét zsinat, igazgatás, tanítás stb által, megkezdte, ím tetteg is kivavarta egész vidékekből az új felekezet papjait: s a

királytól támogatva megindította azon üldözést, melynek épen ez évben Huszár Gál is zsákmánya lett, kit a Csallóközben működött küldönczök, a két-három mérföldnyire fekvő Magyar-Óvárból, egy csendes éjjel, néhány óra alatt, könnyen áthozhattak a Dunán. Ezt új adatúl az egyháztörténethez; s ennyit gr. Apponyi Sándor úr leletéről.

De ugyane lelet egy más felfedezésre is vezetett. Évek óta bírok egy, ép korában 58 lapból állott, a kolophon szerint 1550-ben nyomtatott, kis 8rétű könyv töredékét, két ívnyedtet csak, melyet valamely dialogizált pamphlet maradványának tartottam, s költészettörténetemben (1854. I. 193. l.) így hoztam fel: „Egy prózai satira a katholikusk papok nőtelenységét gúnyolja beszéllgetés alakjában“: s ím az Apponyi unicuma képezzé tett azt biztosan meghatározhatni. E szerint bátran állítom, hogy az nem egyéb mint *Sztárai Mihálynak egy régibb, a Papság Tükörét* kilencz évvel megelőzött, *színdarabja*, melynek, ha emehez hasonlóan szerkesztett czíme volt, az így hangozhatott: „*Comoedia lepidissima de matrimonio Sacerdotum*“; s melyet ím bemutatván, nehogy elveszzen, teljes hűséggel átírok.

(Beszéllő személyek: Antal bíró; Borbás bíró; Bereck pap; Tamás pap; Vicarius; Pápa; Gyermek [Epilóg]).

D ív első levele = 49. és 50. lap.

(Tamás pap beszéll):

házas volt: Histor. Eccle. lib. 10. Cap. 5. Bonifacius pispec, Iocundus neuŕ papnac fia volt. Gelasius pápa, Valerius pispeknek fia volt. Polycrates, az Ephesumbéli pispec, más pispec fia volt. Eccles. hist; lib. 5. cap. Christus Wrunc halálának vtana négy száz, kilentzuen négy esztendőbe élt Agapétus pispec, ez Gordianus papnac fia vólt. Ismet Christus WRunc halálának vtána ötszáz, harmitz három esztendőiebe élt Adriánus Pispec, ez Hilarius pispeknek fia vólt. Ismet Christus Wrunc halála vtán, 873, esztendőbe

élt Romai Iános pispék, ez Leo papának fia vólt. Im-
már kedig telyefséggel chac ôtszáz, ôtuenhárom esz-
tendô, hogy telyességgel eluöttéc à papoktól feles-
ségeket.

PAPA. Az időbe, melyről te most emlekezzel,
vgy vagyon, házassac vóltac à papoc: De nē papko-
rokba házassottac meg: hanem az elôt, es vgy lôttec
azután pappá: De most mind pap, mind barát chac
néki megyen.

TAM. P. Szent Pál eszt mondgya: 1. Corinth.
9: Auagy nem szabadé, vgy mond, minékűnc feles-
ségűnket velfűnc vifelnűnc, miképē Péter nec, es Ia-
cabnac? Szent Pál, mikor eszt irta, michoda álapat-
béli ember vólt ackor? Szűz volté: házas auagy ôz-
uegy volté:

PA. Bezzec szűz volt.

TAM. P. Eszt nem bizonyithatod soha: Inkáb
eszt bizonyithattyuc az ô mondasából, hogy szinte
ackoris felesége volt. Nó, legyē ez, hogy szűz vólt:
Ved eszedbe mit mond it: auagy szűz, auagy ôzuegy
volt, de aszt mondgya it, hogy szabatsága vagyon
feleséget venni, es aszt véle viselni. Szent pál kedig,
pap volté ackor, mikor eszt irta auagy nem?

PAPA. Bezzeg pap.

TAM. P. Ha pap volt, es aszt mondgya, hogy
szabadsága vagyon feleséget venni, es véle vifelni,
hogy nem volna tahát à papoknac szabad meg hà-
zassodni

D 4. 5. = 55. 56. 57. 58. lapok.

(Vicarius beszél)

attyamfia Beretz pap: Keressűnc mi is egyet egyet
magunknac: Mert az vrain meg osztozánac az
apatzáckal.

BERE. P. Találunc miis magunknac: chac ne restelkedgyűnc.

VICA. Nem kellene am szinte hatra maradnunc.

BERE. P. Had én ream chac: En meg szerzem, io vicarius vram. Vay ki szép két leant tudoc egyűt.

BORB. B. Hiszē vége lehet volt etzer à soc hamisságnac.

ANT. B. Eszt szeretem, hogy iámborul meg akarnac hazassulni: Maga bizony előszer nem tetzic vala.

BORB. B. Nám mondám, io szomszédom, hogy io az igaz házasság.

ANT. B. Bizony io: De én annakelőtte enyi végre nem értettem volt: Mert engemetis elhittedec volt à soc hamis papoc, barátoc. De ag eb volna, ki eszt ioua nem hadnaia.

BO. B. Bátor, még holnaputanis à legyen, à ki eszt ioua nem hadnaia.

ANT. Kérlec tégedet, io borbás biro, io szomszéd vram, hogy ennékem meg bochás hogy ilyen dérrrel durrall szoltam veled: Mert, à mint ennek-előtteis meg mondam, engemet à soc hamis papoc, barátoc hitettec vólt el.

BOR. Isten meg bochássa: De ennekutana magadat efféléktől meg oltalmazd.

ANT. Minden igyekezetem es akaratom az: Azért ió szomszédom, Isten legyen veled.

BORB. Te veledis, ió Antalvram. Amen.

GYERMEC.

Tisztelendő vrain, halotta kegyelmetec à vette-köddést, mely vólt az vrain közet, az WR Istennecc szent szerzéffe felől, az igaz hazasság felől, Az egyic pártnac beszédéből meg érthette tű kegyelmettec;

mely nagy vackságba es tudatlanságba legyenec azoc, kie à tetetes szűzességet még lelkeknek ismereti ellenis meg akaryiác oltalmazni: es minemű hituansággal akaryiác aszt támasztani, oly mōdasockal, kiknek az WR Istenec szent irásaba sem helyec sem fundamentomac ninch. A másic pártnac beszédéből meg ertthette kedig kegyelmetec, mely erős fődamētoma es bizōsága legyē az igaz hazasságnac à szent irásba: Mint ketteleszte legyen abban az WR Istē mindē embereket è széles világon, azoktól meg válua, kiknek az WR Isten à maga meg tartáffoknac, es az igaz szűzességnek ayandékat adta: Mert azokat az WR Isten é szent hazasságnac rendelésébe nem kōtteleszte, mint kegyelmetec bōnen è vetekōdesbe meg halotta.

Adgyunc ezokaért minnyaian telyes szűből hálát az WR Istenec, ki az ō szent Igasságot, az ō nagy kegyelmességéből, meg ielentōtte: Es kéryiúc ōtet, az ō szent fianac, à mi Wrunc Iesus Christusnak általa, hogy az ō szent lelkeuel meg ayandekozzō, hogy az ō igasságát naprol napra iobban meg ifmerheffűc, es ez által à meg ifmert igasságba meg erőssittessűnc: hogy minden teuélygeft hátra hagyuan, tisztā az ō szēt akarattyát keuefsűc. Amē.

CRACOBA

NYOMTATOT KE-

rekotzki Ferentz által.

1 5 5 0

Már a beszéllő személyeknek ezen s a későbbi, azimént megismertetett, darabban azonsága a kettőnek közel rokonságát sejdítetté: a szerkezet, a mennyiben e töredékből is gyanítható, az alakoknak e pár lapon is felismerhető azonos

jelleme, a dialóg vitele, a hang, nyelv, az irány, s végre az Epilogus (Gyermek), mely megfordított hasonmása a Papság Tüköre személyesített Prologusának — kétségtelenné teszik előttem, hogy azon szellem s azon toll művének maradványa fekszik előttem, mely emezt alkotta meg.

Ugyan is látni e töredékből, hogy a vitás kérdés, a coelibátus és a papi házasságé, itt is Antal és Borbás közt merült fel mindjárt kezdetben, épen úgy mint amott az „igazi papságé”; Antal bíró az első mellett itt is hevesen foghatta, mert maga mondja a vég jelenetben: „Engemet is elhittetek volt a sok hamis papok, barátok. De ageb volna, ki ezt jóvá nem hadnaja“, s meg is követi Borbás bírót: „Kérlek tégedet . . . jó szomszéd uram, hogy ennékem megbocsásás, hogy ilyen dérrrel durral szóltam veled.“ Hihető, hogy itt is aztán vagy Borbás bíró, vagy maga Tamás pap tárgyalta tanszerűen a kérdést, és bizonyos a Papság Tükörének egy alább idézendő helyéből, hogy itt is kikötött Antal bíró Bereczk pappal, hogy itt is, mint ott, a vicarius elibe vonta, hogy itt is fejére bizonyítottak saját breviárjából, mint ott, végre bizonyos, hogy itt is a pápára történt az appellálás, kinél szinte az egész társaság megjelent. Már itt épen Tamás pap beszéllgetésével találkozunk az első töredék elején, ép úgy mint amott, s ez nem csak a történelemre, hanem, mint amott, főleg a szentírásra építi érveléseit; a pápa itt is ép oly engedőleg viseli magát, mint amott, s miután Tamás pap itt is győzött — mint a darab végéből kitűnik, s másképp várható sem volt (mert e rész a töredékben hiányzik), végre megadja magát, szinte mint amott, a vicarius is, Böröczk pap is; Antal bíró is teljesen megnyugszik, s örvend: „Ezt szeretem, mondván, hogy jámborúl meg akar-nak házasúlni, magabizony (azaz noha) előszer nem tetszik vala“; Borbás bíró szintoly hetykén, mint amott, agebezi a kath. papokat; s az Epilóg itt utólag vonja ki a történetekből azt a tanuságot, melyet amott a Prolog előre jelentett be.

De tán külső érv követeltetik? Találunk azt is, s épen a Papság Tükörében. A mint t. i. Borbás bíró ennek első jelenetében Antal bíróval találkozáván, ezt, ki, mint eziment láttuk, nem rég a papi házasság kérdésében a protestáns

tant fogadta el, töprenkedni látja, kérdezi tőle: „Mi dolog az, Antal bíró? *ismeg nem tetszik-é teneked a Papok Házassága?*“ (t. i. mint a múltkor nem, mikor aztán tisztába hoztuk a dolgot); s Antal felel, világosan az elébbi darab érvelésére gondolva: „De imár azt igazolnám“ (azaz igaznak tartanám a múltkori vita után) „mert az, *isten szerént vagyon*“ (t. i. éppen az volt, mint a töredékekből láttuk, a fő érv, hogy isten rendelt a házasságot). Ki tagadhatja, hogy itt egy megelőzött actióra van czélzás, arra t. i. melynek töredéke fekszik itt előttünk? — S im most értjük már a többi homályosb vonatkozásokat is; mint a Papság Tiköre 31. lapján, a hol Antal bíró így szólítja meg Borbást: „Jer, vonjuk is meg szembe őket a vicárius elcibe, es ottogyan szóljanak oztán, ha mit tudnak szólanyi“; t. i. mint a minap tettünk a papi házasság vitatása alkalmával. A 32. lapon Böröczk pap fél a breviárját elhozni „mert nem akarnám hogy is meg fejemre bizonyítanának belőle.“ A 33. lapon Borbás Tamást szólítja meg így: „Is még szembe kely mennünk a hamis tar papokkal, jó Tamás uram“, a 35—6. l. pedig: „De bizony — rival Borbás frátor Lukácsra — nem mégy oda, kankó! (t. i. a vicáriushoz, és egyedül) mert is meg visszaköszörül-néd ötet *mint e tegetlen*“ (azaz a minap): s im, itt újra figyelmezzünk!

Vicárius uram Böröczk pappal együtt már el volt a töredékesen ismert darab végén határozva a szent házasságra, mert hiszen ezer esztendőn túl megházasodtak a kath. papok, s isteni szerzet a papi házasság is, s azért mondja: „Atyámfia Bereczk pap, keressünk mí is egyet-egyed magunknak“ (t. i. feleséget); *itt pedig azt tudjuk meg*, hogy azóta, még pedig minap óta, Lukács frátor *visszaköszörült a vicáriust*, azaz levette e szándékáról: Vajon nem kell-e itt egy közbe eső harmadik darabot feltennünk: egy trilogia második tagját? melynek tárgya az lehetett, mint igyokeztek a szerzetesek, kik mint ilyek soha sem házasodhattak meg, tán irigységből, lebeszélni a világi papokat a házasságról. De e kérdést további támpontok hiánya miatt hagyjuk. —

Csak a „Papok Házassága“ nyomtatási helyére még egy észrevételt. A krakai nyomtatók közt Kerekockit nem

találok. Sztárai tartózkodása is — mert 1550-ben ő Laskón, a Dráva mellékén lakott — nagyon távol esett a lengyel fővárostól. Aztán összehasonlítván betűit salakját más akkori nyomtatványainkéval, majdnem bizonyosnak állíthatjuk, hogy e színdarab Kolosvárt, Heltai és Hofgreff nyomdájokban készült. Azonban Erdély is messze van a Drávától! Igen, de Magyarországon akkor nem volt nyomda; továbbá ép ez időtájban volt összeköttetésben Heltai az alsó vidékkel, ott készítettván némely tolnai (névtelen) papokkal Jézus Sírak és Bölcs Salamon könyvei fordításait (Kolosv. 1551, 2). Végre Sztárai személyes ismeretségben lehetett Heltaival, miután ő ha csakugyan egy személy a maga Tamás papjával, Erdélyben szenteltetett fel, mint a Papság Tiköre 56. lapján tudjuk meg, hol a pápa kérdezvén Tamást: „Hol ördögbe vagyou az a tí pispektök?” (t. i. ki téged pappá tett), ez azt feleli: „Nem ördögben, hanem Erdélyben.” — De elég. Hadd rekeszszem be e tárgyat egy fontosabb kérdéssel:

Irodalomtörténetünk ma egy új fejezettel gazdagodott. E szerint mily helyet foglal majd annak drámai szakában el Sztárai?

Bornemisza, mint kezdetben érintetett, 1558 írta Elektráját, Karádi Névtelene 1561 után Balassáját, Szegedi Theophaniája 1575 jelent meg, s a Tragikomédia, mert kétségtelenül német példa nyomán született, 1571 előtt nem irathatott: Sztárai Papok-Házassága pedig (mely, kérdés, első kísérlete volt-e?) 1550-ben jelent meg, s így ezentúl minden esetre *Sztárai lesz megindítója irodalmi drámánknak*. Például neki a tárgy választásában a németek szolgálhattak ugyan, kik közt Neogeorg Tamás már 1538 írta a korra vonatkozó első pápaelleni színdarabját, Pammachiust, még pedig deákul, s így Sztárai azt olvashatta, érthette. Mindazonáltal lehet, hogy nem ismerte azt, s hogy valamint Szkárosi Horváth András 1542-ben szinte előkép nélkül kezdte írni hatalmas feddő költeményeit, úgy ő is, idegen példa nélkül, használhatta fel vallási polemiái számára azon *formát*, mely előtte, a páduai egyetemnek classicaí műveltséget nyert növendéke előtt, irodalmilag is, de az életből is, ösmeretes volt. Mondám *az életből is*, mert ha már a XIII. század óta el látjuk hatal-

mazva honunkban a mystériumokat, s fennmaradva még a protestáns korban és protestáns népünk közt is; ha a Jagellók korában a színjátékok annyira el voltak terjedve, s oly köz szenvedély tárgyai, mint a kortanu Zsámboki emlékezetben hagyta; s ha „Balassa Menyhárt“ példájából, mely szinte a jelenkorból vette motívumait, a megelőzőtt évtizedekre szabad visszakövetkeztetni, s feltenni, hogy a kor vándor színészei már elébb is tárgyaltak kortörténeteket és korviszonyokat, mikép azt egykorúlag a hegedősök is merték tenni, s ép oly bátorsággal és élességgel mint majdan a „Balassa“ szerzője: úgy nincs valószínűtlenség benne, hogy Sztárai, az első reformátorok egyike, a németföldi előzmények ismerete nélkül is, színre vitte egyházat, és tán vallást is, illető vitáit. S mert célja nem a dráma, hanem az *irány* volt, melyet abban kifejtett, mely egy volt élete feladásával; s mert ő, adott, konkrét, még pedig őt körülvevő viszonyokból szötte (bármily) cselekvényeit: kétségkívül *teljesen eredetinek* is tekintendő. Másfelül a mint nem volt alakító képesség, biztosság s némi könnyűség nélkül, úgy a drámai nyelvet is, mely nála, erősen népies és eredeti, bizonyos gyakorlottsággal kezeli: a miért igen hajlandók lehetünk hinni, miszerint drámai Músája 1550-től 59 ig aligha szünetelt, s nem lesz merész feltevés, hogy nem csak a coelibátust s a papkérdést, hanem egyéb rokon kérdések megoldását is e formában kísérlette meg, mely annál alkalmasb volt eszmék terjesztésére, mert az előadás semmi nehézséggel nem járt: minden iskolával bíró községben könnyen eszközölhető levén az iskolai ifjuság által, még pedig minden theatrális készület nélkül, nem csak templomokban, iskolákban, helységházban, hanem ezek udvaraiban vagy más nyílt tereken is. Így ment ez Németországban is épen. A belső hihetőség ellenében, hogy Sztárai tevékenységét nem meríti ki e két darab, keveset nyom az, hogy hát miért nem bírunk tőle többet? hisz e kettő is e napig ismeretlen volt, s mind ketteje csak egy-egy példányban, sőt az elsőnek csak egy nyolczad része, maradt fenn. Aztán a színdarabokat, itt mint másutt, csak kivételesen nyomtatták ki, legtöbbit nem, épen úgy mint ama históriás énekeket épen nem, melyekből még a század második felében is, a nem-

magyar Brutus János Mihály egykorú tanusága szerint, a magyar ifjuság, hazája történetét ismerni tanulta.

Mindezek után Sztárai úgy lesz ezután irodalomtörténetünkben említendő, mint ki, eddigi tudunkra, egyházi actiókat először dramatizált. Hogy pedig e példa nem maradt követés nélkül, hihetővé teszi azon hév, melylyel a vitázás és gyűlölködés e téren folyt; azon részvét melynek az e tárgyú verses és prózai (tudományos) irodalom ez idétt örvendhetett; s mutatja a többször említett „Balassa“ is, melynek jó részében e hangok zengenek vissza, hol Oláh érsek térítési igyekvései s állítólagos kereskedése az absolútióval tétetnek pellengérré, bár több nyersséggel mint a melyet a komoly szándékú Sztárai enged magának, noha ő is — sokat enged.

II.

EGY NÉPIRODALMI EMLÉK

1550—75-BŐL.

A szegény nők minden időben ki voltak téve nem csak a férfiak által iratni szokott gúnynak, hanem az életben is férjeik rosszbánásának, mely szinte rendszerre képeztetett ki. A mai színházjáró előtt is ösmeretes Shakespeare híres vígjátéka: „A zsémbes nő orvoslása.“ A magyarnak közmondásai közül hányszor nem halljuk, ha csak tréfásan is, emlegetni ezt, hogy: „Az asszony verve jó“! Csodáljuk-e aztán, ha XVI. századbeli gúnyoraink leginkább e témát variálják?

S e húrón pendül azon unicum is, melyet szerencsém van czennel bemutatni. Nem az elmesség, mert az nincsen benne, hanem az irány ad neki némi jelentőséget; s lehet hogy a „tudományos“ gastronóm is lelend némi támpontokat a kor ebbeli erkölcei nyomozásában. Végre érdekesnek tartom a kiállítás alakját. A darab nyílt ívet mutat („Placat“), táblázatos beosztással, s világosan falragasztnak vagy üveg alá tétel végett készült így, hogy múltató helyek, kocsmák, tán — gyengéd házi gazdák szobájok falán is emlékeztesse az asszonyokat szorgalomra, a férfiakat pedig nyers tanácsaival megnevetesse.

A nyomtatás helye és éve nincs kitéve; de alig kételkedhetünk, a nyomdai készület összehasonlítása után, hogy az Kolosvártt, a Heltai műhelyében, tehát a XVI. században készült; sőt hogy ekkor, azt a helyesírás is bizonyítja. Különben az egy szinte XVI. századbeli erdélyi nyomtatvány borítótáblájából (nem használtatván még akkor papiroskéreg) a Sztárai fentebbi színdarab-töredékével együtt, van kiáztatva.

Az egésznek pontos, és hibáival együtt, hű másolata itt következik.

IGEN HASZNOS ES DRAGA
NEMES RECEPVM, AVAGY ORVOSSAG,

mikoron az aszonyi allaton auagy az szolgáló leanyon, tunya, rest, auagy czázogó szín vagyon: Erről a betegségről talaltatod Bodalrius könyvéből, es Aesculapiusból, Galenusból, Hypocrates könyvéből, Es egyéb bánatos Doctoroknak könyvekből: Az Tudos es Bölcz Doctor által, (kinec: neue) Nem gondoloc vele: Őszueszedőtt tet.

ELŐSZER MIKORON EZ E BETEGSEG AZ
FELLYŰL MEG NEUEZET SZEMELYEKET
GYÓTÖRNE. VEGY:

Vegyen az oruos Doctor	Hasáb kapoztat. Kert sővény Salátat. Bott leuct. Páltza faezarékot. Karó borsót. Darab fa Pépet. Vella Epet. Dorong peczenyét. Sulyoc Máiat. Mosófa Lepént. Czép hadarófa Fánkot. Láb Téryiet. Szec lábból sűtőt Pastétat. Erős ököl huppogást.	Mindenikben fel fertált, egy óraig.
------------------------------	--	---

LEGYEN EZEKBŐL KENET.

Es ez fellyúl meg mondot oruosságot, ragd egymás vtán az beteg személyneç az feiére, ágyékára, kariára, es lábaira, es mind addig kenyed vele, miglen az veres es keç veritéç ki származik rayta, annac vtánna töröld le az öt Viú fűuel.

Touábbá, ha az fellyúl mondott kenet... (hiányzik)... nagyob ereie legyen.

Végymindenikben:	[Kereztelte porat. Esse árnyékat. Dazti szelet. Bosla porrat. Kochent Etzetet. Ezer Lo utegetessét. Bustya szitkot : es valaminemű szitok vagyon :]	} Mindenikből egy fontot.
------------------	--	---------------------------

EZEKBŐL LEGYEN POR, ES ELEGYITTESSEC ŐSZUE AZ FELLYŰL MEG MONDOTTACKAL.

Igen io, ha Pillulakat is csinálnac ez ide hátra meg neuzet Speciesekől, purgalásnac okaért nem haszontalánoc.

Végymindenikből :	[Artzol czapas szederient. Láb pillulakat. Oekől huppogast. Térd méregetest.]	} A menyi szükség es elég.
-------------------	---	----------------------------

Es legyen Electuarium az könyöç duffolásból : ezekből mind az fellyúl meg neuzet szerszámokból, csináltassánac pillula Globisoc, es adgyác az beteg személyneç kelletteig.

Ez mellet ha akarod, Syruppal meg purgálha-

tođ, Es ha akarod, egy más vtán ęlhetz vele. Az Syrupnac penig ęfęle szerszámot kel venni :

Végy	{	Ostor nyelet. Szęk lábat. Gusal Nadmezet. Sõprõ Nyelet. Legyezõ Nyelet.	}	Mindenikbõl egy fontot.
------	---	---	---	----------------------------

Ebbõl ez Syropbõl Ital csináltassęc, es estue, reggel, haynalban adgyác meg innya az fellyül meg neuzet beteg személynec. Ezt penig az beteg személynec könnyebségére kel adni az oldala felõl, avagy ahol az ember gondolna, hogy melly felõl hasznosb az mint egy más vtán kõuetkõzie.

VEGY TOVABBA TANYER KÕRTVELT.

Ebbõl legyen Electuarium es adgyanac ebben nõki eleget. Hogy penig ez betegség gonosz b ne legyen, hogy nem mint elõb volt, es hogy az betegnec tõbbet ne árczon.

Végy	{	Kopy kápoztát. Aszszu kenyeret. K . . (?) faczarekot. (hiányzik) Heti ehlakást.	}
------	---	---	---

LEGYEN EBBÕL ETEC ES AS BETEGNEC KEUESENKINT ADGYÁC.

Touábba à fellyül meg neuzet oruosságot, ne vedd egyszerre mind, hanem egyiket az masic vtán, es alkalmatos idõben, mert nagy creie es haszna vagon, Mert ha az betegnec egyszers-mind kezded adni, meg vtállya à beteg személy. Es talám halal-lara is fordulna az oruosságnac alkalmatlan es mér-

tek nélkül való vetele: es az Antidotumnac Dictaia nem obserualasaért àvagy alkotmatlanul vële ęleseiert fogságra is vetetethetnél.

Hanem mikoron igazan ęlsz vële, nagyot hasznal: es megprobaltatot ez è Tudomany meg annac elõtte, minec elõtte az Kakasoc futtokban el eytettec Taraiokat.

Immár kőuetkőzik olly Tudomany es olly Receptum ęffęle betegségről, mikęppen az fellyül meg mondot személyec eleit vehessęc betegségek nec :

Végy	}	Aiac kapezolást.
		Alazatos vizet.
		Szemérmetes Gyökőrcet.
		Io Gazdaszonság leuelet.
]	Fog nem mutogatást.

VALAMELLY ASZONYI ALLAT AZERT, AVAGY LEANZO ezeket è Specieseket àuagy oruosságokat naponként wyitya: es szüntelen ęl vële az fellyül meg neuezet Sargasagtul, auagy betegszintől ketségnękül meg szabadul, es bőczületben fogia tartani ez szerszámra való kőltsęget. De nem mindenec io ebben è Patikaban menni vafarlani, hanem czac annac, à ki meg ęrdemli: Czac az talállya meg ezt e ieles oruossagot minden tisztessęgel.

III.

BALDI BERNARDÍN
MAGYAR-OLASZ SZÓTÁRKÁJA

1583-BÓL.

Simonyi Ernő úr becses bizodalmanak köszönöm közölhetését a czimben említett szótárnak. A XVI. század e neves olasz pásztori költője, Bernardino Baldi, guastallai apát, 1553-ban született, és 1617-ben szünt meg élni. Polygraph volt, hetven munka szerzője, melyek mind kéziratban maradtak. A XVI. század Mezzofantija, minden európai nyelvet beszélt, s még néhány keletit is hozzá. Ily magán tanulmányai gyümölcse lehetett e magyar szótárkája, melynek önkezü kézírata a nápolyi királyi könyvtárban tartatik fenn. Simonyi úr azt a 677. számig bezárólag maga másolta, a 678—851. számokat egy olasz kéz írta le. Ez első rész befoglalja a magyar alphabet első kilenc betűjét, tehát az A—Gyét, sőt az ö-t is (eu); a más két harmadrész másoltatásáról a felfedező intézkedett. Addig is, míg ezeket megnyernők, veszi az olvasó a már kezünknel levőt.

Baldi szótára tisztán csak vocabulárium, egyszerű szógyűjtemény, nem is szorosán betürendileg sorozva; minden közelebbi meghatározása nélkül a beszédrészeknek, a hason, vagy rokon, vagy külön jelentéseknek, s minden egyéb segédismeretek nélkül. De mint ilyen is mily helyet foglal az szótáriródomunkban? Calepín magyarral pótlott első kiadása 1590-, Szikszai Fabricius Balázs vocabuláriuma 1592, Verancsics Fausté 1595-ben jelentek meg, tehát mindnyája későbbi Baldiénál. Ő, ha ismert magyar szótárt, csak Pesti Gáborét ismerhette, az egyetlen nálánál régiebbet, mely 1538-tól

68-ig négyszer jelent meg. De hogy ezt sem látta, vagy legalább nem használta, az övének Pestiével való összehasonlítása mutatja. Különbözik a kettő, szerkezete által: ez t. i. tárgyi csoportok szerint rendezi szavait, Baldi minden tekintet nélkül a tárgyakra, betürendileg, bár így is csak nagyjában; Pesti csak neveket ad, Baldi mellékneveket, névmásokat, igéket, részecskéket is; ezenkívül ő, mint mondám, független Pesticől a magyarázatra nézve is, s így ha gyűjteményének csekély is a becse, az eredetiség érdemét tőle meg nem tagadhatni.

Mik voltak tehát Baldi forrásai? Hogy magyar kéziratokat ismert, azt helyesírása mutatja, mely meglehetősen állandó nem csak, hanem a XV. s kezdődő XVI. századbeli kódexeknek megfelelő. Ezekből szedhette részben Baldi szavait, de csak részben; nem kevésnek mind leírása, mind tolmácsolata mutatja, hogy hallás után (mint ő fogta fel) írta le, az értelmet pedig kérdezősködés után tette ki. Én ugyan kétlem, hogy könyvben ily magyarázatokat talált volna: *aruu* (áru): *pretium* 91.; *akasztas* (akasztás): *suspensus* 117.; *agyag*: *marcia* 124.; *beken* (?): *legume* 204.; *biro* (bíró): *potestas* (ez egészen olasz fogalom, *giudice* helyett, a minthogy másutt csakugyan: *governatore és giudice* áll 189.; tehát mindkét, még pedig különböző, jelentése a szónak, míg legrégibb szótáraink is csak ítélő bírót ismernek); *deszka* (*deszka*): *tavola* 370. *assere* helyett; *egni* (égni) *comburare* 420. *comburi* h.; *eles* (élés): *acuto* 414. *tagliente* helyett; *ereutlen* (erőtlen): *timido* 451. *debile* helyett, mely helyes értelemben csakugyan előfordul 437 alatt; *eultuzet* (öltözet): *ornamento* 511.; *euldeükleu* (öldöklő): *parricida* 315.; *enek* (ének): *musica* 598. és *enekes* (énekes) *poeta* 572.; *felüpnü* (fellépni): *andare* 708.; *fü pap* (fő pap) *praesidens* 639. és *fo pap* (fő pap) *pontifex* 722.; *foglalas* (foglalás): *congiunto* 678.; *fedeu* (feddő): *lite* 681.; *fenyö mag* (fenyőmag): *ginepro* 680.; *gombaliag* (gombalyag): *rotondo* 796.; *gondolkozás* (gondolkozás): *immaginazione* 799.; *gyertya* (gyertya): *lucerna* 801., holott a 776. szám alatt jobb forrásból: *candella*; *gyorsann*: *diligente* melléknévvel 811. stb stb. — Míg sok leírás a téveteg halloást tanúsítja, péld. *entes*, *entenni* (t. i. intés, inteni) 607. 591.,

s általában az infinitívusok *n*-jének kettőztetése, mely az olasz hangsúlyozást árulja el: *foranni*, *ebedlenni*, *elkezdeni*, *ellene alanni* (*forrari*, *ebédleni*, *elkezdeni*, *állani*) stb. Hallás utáni felfogásról tanúskodik az *as*, *asbania* (vas, vasbánya) is, 5. 6., mik ugyan könyvből véve nem lehetnek. — De találunk hézagokat is, t. i. az olasz tolmácsolat hiányát, mintha szerző, nem kapván a szó értelme iránt felvilágosítást, azt még a jövőtől várta volna; és szinte azért nincsenek a szók szigorú betürendbe is szedve; sőt azonegy szó többször is előfordul különböző helyeken, amint azokba ütközött, néha jelentése nélkül is, várva majd annak megtudását, holott azt elébb már felírta volt. Mintha jegyzőkönyvet tartott volna magának, az alphabetum szerint részekre osztva, hogy minden beirandó szót a maga betűje alá iktathasson.

Most lássuk orthographiáját.

A nyújtott *á é ó ú* csak ritkán van rövidjétől megkülönböztetve ennek megkettőztetése által. Találunk tehát ilyeneket: *aag* (sőt *aaag* is), *aagy*, *faazni*; *eep*, *eusueer* (öszvér); *chook*, *chaloo*, *borsoo*, *chickoo*, *dizno ool*; *aruu* (árú), de igen ritkán; ékezetet *soha*, mert ott van ugyan: *aytó* 78., *adó* 86., emlékezni i 553., és *cdény* 576., de ezek aligha nem a különben igen figyelmes másoló önkénytelen elcsusszanásai.

A rövid és nyújtott *ö* és *ő* egyformán *eu*-vel festetik, néha az *u* pontokat vagy kettős ékezetet kap, így: *eü* és *eüü*. Az utóbbi a kódexekben gyakori; az első (a két pont) azokban nem fordul elő, s tisztelt leírónk itt tán a mostani divatnak hódolt ösztönszerűleg, mely már nem akar nyújtott *ü*-t ismerni; s e feltevésben az erősít meg, hogy a közleménynek azon részében, melyet az olasz, tehát ahoz a mit látott, félénk hűséggel ragaszkodó leíró írt, mindenütt *ü* van, ott is természetesen, hol nem *ö* hanem *ő* fejeztetik ki az *eü* által. — Példák: *cheümeur* (csömör), *deug* (dög), *eskeünni* (eskönni), *beüth* (büjt) stb. — Kivéteklép az *ö* és *ő*, *o*, *eo* és *u*-val is fordul elő: *fecunni* (fekönni), *eludgy* (előgy, azaz elegy), *gyureu* (ejtsd: györö), *fenyö*, *fo pap* (fenyő, fő), *beokenye* (bökenye, azaz ma bekenye) stb. De ily ingadozások, bár ritkán, a kódexekben is vannak.

Figyelmet érdemel, hogy az egész szótárában az *ü* és *ü*

helyett még a középmagyar *ö* és *ő* uralkodik, mint a zárjelekbe vetett olvasásom mutatja.

A *diphthongusokban*, mint még a XVI. századon végig szokásban volt, a mai *j* helyett a valódi vocális *y* t használja Baldi; így fodor *hay* (ez *haj* lesz; aligha a fodorháj bonetani fogalomnak még volt ez időben szava), faytalan, ayto; — *fey*: fej; feyni; *ey*: éj, dio *hey* (dióhéj); *boy:oryan*: bojtoryán; — *fuyuni* (fújni). — Csak elvétele, s táu a másoló tévedéséből olvassuk egyszer: aito, fájdalom 654., faidalom 633., és foitanni 742. (fojtani).

Még a consonáns *j* is *y*-nal fejeztetik ki, mind a szók elején: yarni; mind két önhangzó közt: biyal, ayak; mind *r* után: fery, epery, boytoryan, boryu: azaz férj, eperj stb. Néha az *y* két ékezetet kap, mint a kódexekben.

Az *összetett mássalhangzók* azon módon iratnak mint szinte a XV. század második felében a dömések rendszere szerint, s a XVI. században nagyobb részt; t. i.

A *cs* hang *ch*, *chi*, *chy* és *cz*-vel. E szerint: chendes, chinal; chialard; chyer fa, chyeur (csőr, azaz csűr); cziga.

Néha azonban a *k* hangot is *ch*-vel írja Baldi, tehát *olaszosan* (marchese, ricchezza stb). Példák: chonach, feszech, chodacheppen, sőt elvétele pusztá *c*-vel lágy önhangzó előtt is: faragot cep: statua 740.

Sőt néha elfelejti a magyar *ch* cs-hangját, s tisztázáskor *k*-nak ejtve *k*-val is írja, mint ezekben: alakon, beulkeu, dikerot, dikerni stb (alacson, böleső, dieséret stb).

A *c* hangot *cz*-vel fejezi ki: arczol, ercz (arcól, érc); pusztá *z*-vel is olaszosan: alkapza (állkapcza), barazk (baraczk) stb.

A *gy* hol *gi*-vel: elhagiot, egienes; hol *gy*-vel adatik: egyenget, agyag; de fordul elé pusztá *g*-vel is: fegelmezni.

Az *ly* hang *li* és *ly*-vel: folio wiz; fogoly, barbely.

Az *ny* hol *ni*, hol *ny*-vel: beniomni, fenyes; de pusztá *n*-nel is: feneu fa (fenyőfa).

A *ty* szinte *ti*, *ty*, *thi* és *thy*-vel: borostian; bathiam; bathyam, fathyu; gyertya 801.

Az *sz* többnyire *z*, nem ritkán, olaszosan, pusztá *s*-szel, de *sz*-vel is: abroz, aztal, dezka; annisor, chiassaar, gestenye; chuszni, delszel (dél-szél), felszel (felszél) stb.

Az *s* mindig így, a *zs* is *s*-sel: *desa*, (egyszer *x-xel*: *dexa* 402.); a *z* szinte *z*-vel adatik; de érdekes, hogy a *dz* kettős hang olaszosan *zz*-vel festetik: *bozza*, *giazzanni*; sőt emitt (jádzani) a *j* hang *gy*-nek iratik, a mely formában e szót ma nem ismerjük, de másokat igen, péld. *jere gyere*, *jönni gyönni* és *gyünni*, a *jó*-ból *gyógyít* stb.

A vég *g* és *t*-nél olasz létére is néha még kifejezi a gyenge torokszelletet (*h*): *fogh*, *agh*, *agsagh*; *both*, *banath*, *barath*, *gyeulekezech* stb; ritkán a szó közepén, mint: *betheg* 152., *betlhogseg* 198.; sőt néha a szó közepén is: *bathur* (báthór) 148.

Végre a *v* hang a középkori graphika szerint néha még *u* formára iratik: *borotua*, *auagy*.

Vannak hibás leírások is, haugyan a szerzői azok. Így beügnni áll másolatunkban (bögni) és beüngeos (bögs), hol tán egy *u*-t (nem *n*-t) írt Baldi; a *bochatot* 195. tán így olvasandó: *bochatot* (215. sz. alatt is *bochatot* áll, s akkor a *h* nézetett volna *ti*-nek, mi könnyen lehet); a *beleyti*-t 227. *belepinek gyanitom*; a *chelez*: *famiglia* 359. *cheléd* lesz; a *chitkoo*, *poledro* 337. tán *chickónak* íratott; a *choduas* 320. *tollhiba* lesz, mert 332. alatt *choda* áll; a *beszlenni*-ből 262. könnyen kimaradhatott az *e v. el*: *beszélteni*; valamint a *gadzacsagban* 791. a két *c k*-t fejezhet ki. Nehányszor pedig az eredetinek *i*-je úgy látszik *e*-nek nézetett.

Avúlt szókat hiában keresünk. A XVI. század hajló évei ilyekben általjában nem gazdagok. De érdekes az *ösztok*, *punctura*, melytől *ösztokélni* származott, de inkább azon esz-közt jelenti, melylyel *ösztokélnék*; a *fogancs* *manico*; az *agyevele* 13. mint régi forma: az *alakos* 23. színész értelemben; a *csuffor*, *buffone* 342, mi meglepő; az *erdény*, *bosco* 472, míg a hasonló *erényt*, *virtus*, 461. épen nem tudom mire vélni!

De már soká is fárasztotam a tisztelt osztályt, s ideje hogy magát a kis munkát elöterjeszsem. Híven adom azt, t. i. hibáival együtt, az olaszban úgy mint a magyarban. De könnyítés végett a régi nyelv s írásban kevésbbé jártasoknak minden magyar szó után zárjelbe oda vettem az olvasást a szerző által visszaadni akart kiejtés szerint, hol t. i. az ő helyesírása a maitól különbözik; s az én olvasásom az ő leírásától csak ott tér el, hol meg voltam győződve hogy vagy ő

tollhibát, vagy másolója olvasási hibát követett el, mi az olvaszok gyakran rossz írása mellett könnyen megeshetett. A hol nem boldogúlhattam, függőben kellett hagynom a dolgot.

BERNARDI BALDI VOCABVLA HVNGARICA

de 1583.

Alaas (állás): passus (?).	25	Aldozat (áldozat): sa-
Alviz (állóvíz): stagno.		crificio.
Altal-uth (általút): sen-		Alacson: basso.
tiere.		Az: ille.
Agyag: creta.		Azert (azért): ideo.
5 As (vas): ferro.		Alkolmatos: habilis.
Asbania (vasbánya): mi-	30	Amaz: illud.
ne di ferro.		Amoda: illuc.
Arany: oro.		Asni (ásni): zappare.
Aito (ajtó): porta.		Angyom (ángyom): co-
Agh (agg): vecchio.		gnata.
10 Appatur (apátúr): abbas.		Aztatni (áztatni): sta-
Alath (állat): animal.		gnare.
Arulni (árulni): ven-	35	Alazatosag (alázatos-
dere.		ság): humilitas.
Agy-vele (agyvele): cer-		Aytonalo (ajtónálló): por-
vell.		tiere.
Atyafiak: parenti.		Azon: idem.
15 Arczol (t. i. arcól ütés,		Amarra: per di la.
pof): schiaffo.		Akadek (akadék): im-
Alkudas (alkudás): con-		pedire.
cordia.	40	Alkolmatlan: importuno.
Ados (adós): debitore.		Alatvalo (alattvaló): in-
Atok (átok): maledictio.		ferior.
Alunni: dormire.		Alaa (alá): subtus.
20 Ablak: fenestra.		Also (alsó): inferior.
Aso (ásó): zappatore.		Alom (álmom): sogno.
Aaag (tán: aztag): fa-	45	Azon lenni: instare.
scio.		Ayak (ajak): labro.
Alakos: comicus.		Arnyek szek (árnyék-
Arpa (árpa): orzo.		szék): caccalvio.

- Ayandek (ajándék) : donum.
 Adositott (adósított) : indebteditato.
 50 Alaveteth (alávetett) : obligatus.
 Alkolmattóság (alkolmattosság) : occasio, oportunitas.
 Artanni (ártani) : nocere.
 Altalan - fogva (általán fogva) : penitus.
 Arnyikos (árnyikos) : umbrosus.
 55 Azot lenni (ázott lenni) : stagnat.
 Alnok (álnok) : maligno.
 Alnokság (álnokság) : malitia.
 Alma-fa : pomo arbore.
 Akapza (állkapca) : maxilla.
 60 Anya : mater.
 Apam huga (apám húga) : zia.
 Aaal(áll) : maxilla, barba.
 Adni : vendere.
 Abroz (abrosz) : mappa.
 65 Aztal (asztal) : tabula.
 Aros ember (áros ember) : mercenario.
 Aratas (aratás) : messis.
 Arato (arató) : messor.
 Aratni : metere.
 70 Appronkint (aprónkint) : minutamente.
 Aszonő alath (asszony-állat) : mulier.
- Ado (adó) : pena.
 Ayandekozni (ajándékozni) : donare.
 Alkolmatos : commodo.
 75 Aranýos hal : orata, piscis.
 Assitas (ásítás) : oscilatio.
 Assitani (ásítani) : oscillare.
 Áytó (ajtó) : porta.
 Alkodni : pattezzare.
 80 Arazt (arasz) : palma.
 Attya (aty) : pater.
 Asni (ásni) : zappare.
 Akasztófa (akasztófa) : furca.
 Attya fiak (atyafiak) : cugine.
 85 Altalhatni (általhatni) : passare.
 Adó : pensio.
 Altal (által) : per.
 Alma : pomo.
 Az-utan (azután) : postea.
 90 Adni : dare.
 Aruu (árú) : pretium.
 Azert (azért) : per ciò.
 Akaratos : lascivo.
 Arpa-kasa (árpakása) : orzata.
 95 Aag (ág) : ramus.
 Avas : rancido.
 Aso (ásó) : zappa.
 Aldozni (áldozni) : sacrificare.
 Aldozat (áldozat) : sacrificio.
 100 Agsag (aggság) : senectus.

- Au-gy (avagy) : seu,vel.
 Abrazat (ábrázat) : forma, species.
 Alandoo (állandó) : stabilis.
 Alo użz (állóvíz) : stagnum, palus. L. 2.
 105 Alanni (állani) : stare.
 Alaas (állás) : portus.
 Alapot (állapot) : status.
 Ayandek (ajándék) : dono.
 Alavettet (alávetett) : sotto posto.
 110 Alat (alatt) : subtus.
 Alaya vetni (alája vetni) : submittere.
 Aar (ár) : lesina.
 Alakon (alacson) : basso.
 Adogatni : pagare.
 115 Aag (ág) : surculus. L. 22. 95.
 Akasztanni (akasztani) : suspendero.
 Akasztas (akasztás) : suspensus.
 Anyira : tanto.
 Addig : tantisper.
 120 Aagy (ágy) : letto.
 Anny (anni) : tanto.
 Annisor (anniszor) : toties.
 Arulni (árulni) : mercari.
 Agyag : marcia.
 125 Altal (által) : ultra.
 Altaluzni (általúszni) :
 Altal (által) :
 Ado (adó) : tributo, pensio. L. 86.
 Akkor : tunc.
 130 Akarni : velle.
 Alnok (álnok) : versutus. L. 56.
 Allig : vix.
 Arnyek (árnyék) : umbra.
 Akaro (akaró) : volens.
 135 Akarat : voluntas.
 Addig : usque.
 Annyera : in tanto.
 Agyek (ágyék) : lombo.
 Arazt (araszt) : palma. L. 80.
 140 Arva (árva) : pupillus.
 Almodni (álmodni) : sogniare.
 Agh (agg) : vecchio. L. 9.
 Aradni (áradni) : inundare.
 Agsagh (aggság) : senectus. L. 100.
 145 Bogar (bogár) : bucano(?).
 Banya (bánya) : miniera.
 Barom : bestiame.
 Bathur (bátor) : ani-noso.
 Barlang : grotta.
 150 Barazda (barázda) : sulcus.
 Baschia (bástya) : bastione.
 Betheg (beteg) : infirmo.
 Baran (bárán) : agnello.
 Baratsag (barátság) : fraternita.
 155 Baratom (barátom) : amicus.

- 210 Bizóság (bízóság): man-
cipium.
Beras (béres): operatio.
Beer (bér): mercus.
Bochatot(bocsátott): mis-
sus L. 195.
Bochatatni (bocsáttatni):
mittere.
- 215 Bankodni (bánkódni):
attristari.
Barath (barát): frater.
Beüngni (bögni): mu-
gire.
Beüngees (bögeés): mugit-
tus.
Beszillenni (beszilleni):
narrare.
- 220 Baratom (barátom): ami-
cus. L. 155. 216.
Bozza-fa: sambucus.
Baratsag (barátság): ami-
citia. L. 154.
Beüz (böz): odor.
Bagoly: vespertilio.
- 225 Borotua (borotva): ra-
soro.
Beuneu (bönös): nocens.
Beleyti (belepi): tegere.
Baba (bába): mamma,
obstetrix.
Boronalni (boronálni):
epicare.
- 230 Bantas (bántás): offesa.
Befedni: coprire. L. 227.
Be-dugni: serrare.
Barom: pecus.
Bekeseges (békeséges):
quieto.
- 235 Bekeltetni (békéltetni):
pacificare. L. 166.
Beüuz (böz): fetor. L. 223.
Betenni: ficcare.
Bathyam (bátyám): bar-
ba (?).
Bekeseg (békeség): pax.
L. 234.
- 240 Beün (bön): peccatum.
L. 171.
Beüntenni (bönt tenni):
peccare.
Beür (bör): pelle. L. 168.
Barazk (barack): persica.
Bors: piper.
- 245 Belcs: sagacia.
Beüntettni (böntetni):
punire.
Barbely (barbély): bar-
biere.
Biro (bíró): potestas.
Bizon: certe.
- 250 Bolha: pulex.
Beka (béka): rana.
Bekchka (békácska):
ranocchia.
Beüfeügni (bőfögni): rut-
tere.
Bozza-fa (bodzafa): sam-
buc.
- 255 Bator (bátor). L. 148.
Beüleh (bölcs): savio.
Beüleheseg (bölcseség):
saviezza.
Botrankozas (botránko-
zás): scandalo.
Batorsagos (bátorságos):
securus.

- 260 Bizonyabadalom (?) :
 Beszed (beszéd): *ragionamento*.
 Beszlenni (beszélni) :
ragionare.
 Betenni : *claudere*.
 Bouza (?) : *fronte*.
- 265 Balog : *sinistro*.
 Beokenye (bőkőnye) :
sorbo.
 Barlang : *spelonea*.
 Boszorkan (boszorkán) :
strega.
 Berhe : *brachetta*.
- 270 Barazda (barázda) : *solco*.
 Barazdalni (barázdálni) :
solcare.
 Borsoo (borsó) : *pisum*.
 L. 170.
 Beuntetes (büntetés)
supplicio.
 Boka : *tallone*.
- 275 Bika : *toro*.
 Befedni : *coprire*. L. 231.
 Bor : *vinum, birra*.
 Beür (bőr) : *pelle*. L. 168.
 242.
 Bizonsag (bizonság) : *testimonium*.
- 280 Bolthaitas (bolthajtás) :
volta, fornix.
 Biroszeke (bíró széke) :
tribunale.
 Buza : *frumento, grano*.
 Budosni : *vagare*.
 Beűseg (bűség) : *fertilitas*. L. 167.
- 285 Befedezet (befedezett) :
velato.
 Befedni : *coprire*. L. 231.
 276.
 Bochanat (bocsánat) :
perdono.
 Boytorian (bojtorján) :
spiche.
 Bimbozni (bimbózni) :
pullulare.
- 290 Bantas (bántás) : *vexatio*. L. 230.
 Birni magadat : *vigere*.
 Boszualas (bosszúállás) :
vindicta.
 Boros : *briaco*.
 Boryu (borju) : *vitulus*.
- 295 Bagoly :
 Bokor : *ginestra*.
 Bochkor (bocskor) : *stivali*.
- Chyer-fa (cserfa) : *quercus*.
 Chonach (csónak) : *barca*.
- 300 Chodelkozás (csodálkozás) : *miraglia*.
 Chyeur (csőr) : *area*.
 Czerna (czérna) : *filo*.
 Czere-bogar (cserebogár) :
gár.
 Chesse (csésze) : *canna*.
- 305 Czipелеus (czipellős).
 Chatorna (csatorna) : *canale*.
 Chiga (csiga) : *lumaca, ostrea*.

- Chyatlas (csatlás, v. csatlós ?):
- Czom (?) : rixa.
- 310 Chisma (csizma) : stivali.
- Chialard (csalárd) : cativo.
- Chiche (csecse) : mamilla.
- Czonka (csonka) : manco.
- Czel (cél) : meta.
- 315 Chillagni (csillogni) : splendero.
- Chodalatos (csodálatos) : mirabilis
- Choda-cheppen (csoda-képpen) : mirabiliter.
- Chodalkodni (csodálkodni) : mirari.
- Choda (csoda) : marauiglia.
- 320 Choduas (csodás) : mirabilis.
- Choka (csóka) : gazza.
- Chenka (csonka) : mozzo. L. 313.
- Cheümeur (csömör) : nausea.
- Chomosetanni (csomósétani) : annodare.
- 325 Chomos (csomós) : nodoso.
- Chomo (csomó) : nodo.
- Chachogni (csacsogni) : cianciare.
- Chont (csont) : osso.
- Chokolni (csókolni) : baciare.
- 330 Chook (csók) : bacio.
- Chontos (csontos) : osseus.
- Choda (csoda) : monstrum, res mira. L. 319.
- Choch bimbo (csecsbimbó) : mamella. L. 312.
- Cserelni (cserélni) : cambiare.
- 335 Chendes (csendes) : mansueto.
- Chapas (csapás) : percosso.
- Chitkoo (csikó) : poledro.
- Chufolas (csúfolás) : burla.
- Chonok (csónak) : battello.
- 340 Czedula (czédula) : cedula.
- Czil (csel ?) : bersaglio.
- Csuffor (csúfor) : buffone.
- Chep (csepp) : gutta.
- Chepegni (csepegui) : gucciare.
- 345 Chikorgatni (csikorgatni) : strepere.
- Chikorgatás (csikorgatás) : strepito.
- Czokolgatni (csókolgatni) : basciare.
- Chak (csak) : tantummodo.
- Cherep (cserep) : pignatto.
- 350 Chiklandanni (csiklandani) : solleticare.
- Chendes (csendes) : quieto. L. 335.
- Chendesseg (csendesség) :

- Cziga (csiga): girella.
L. 307.
- Chonketanni (csonkétanni):
- 355 Chirni (csírni=csűrni):
Chachog (csacsog): cianciare. L. 327.
- Chaloo (csaló): scaltrito.
Cholan (csalán): ortica.
Chelez (cseléd): famiglia.
- 360 Chiassaar (császár): imperator.
- Chuszni (csúszni): sdruccolare.
- Chufszag (csúfság): scherzo.
- Chufolni (csúfolni): schernire.
- Czerelni (cserélni): cambiare. L. 334.
- 365 Cheür (csőr): pagliaio. L. 301.
- Chinalni (csinálni): facere.
- Chalni (csalni): fallere.
- Domb: collis.
Darabos: aspro.
- 370 Dezka (deszka): tavola.
Delszel (dél-szél): auster.
Deüg (dög): cadaver.
Dragaszag (drágaság): carestia.
Derek (derék): schiena o pancia.
- 375 Darab: frustum.
- Draga-keü (drágakő): lapis pretiosus.
- Dulni (dülni): assasinare.
Daru: grus.
Dio (dió): nux.
- 380 Dikoušcug (dicsőség): gloria.
Dikeuseghes (dicsőséges): glorioso.
Dulo (dülő): assassino.
Dizno ool (disznóól): stallo.
- Dikeret (dicséret): laus.
- 385 Dikerni (dicsérni): laudare.
Dolog: res, opus, opera.
Dinnye: mellone.
Deüg (dög): pestis. L. 372.
- Deügeüs (dögös): pestilens.
- 390 Dardia (dárdia): lancis.
Dissno (disznó): porco.
Dekerni (dicsérni): laudare.
Deüheüsség (döhösség): Deüheus (döhös):
- 395 Desa (dézsa): martella(?)
Deak (deák):
De: sed.
Deüg (dög). L. 388.
Dagadni: tumere.
- 400 Dagalos erek (?):
Dob: tambur.
Dexa (dézsa): secchio. L. 395.
Dolog:

- Dio hey (dióhéj) : garuglio (?).
- 405 Dio (dió) : noce.
- Deürgees (dörgés) : strepitus.
- Egÿ haz (egyház) : ecclesia.
- Elhagiot (elhagyott) : deserto.
- Ercz (ércz) : metallo.
- 410 Egienes mezeu (egyenes mező) : piano da campo.
- Erkel : poggio.
- Elscu (első) : primo.
- Esseu patak (essőpatak) : Eurveni (örvény) : gorgo, voraggine.
- Euluw (ölv) : sparviere.
- Eles (éles) : acuto.
- 415 Epetes (építés) : edificio.
- Eüst (öst) : caldrone.
- Eeg (egy) : un.
- Eztelen (esztelen) : pozzo.
- Eztendeu (esztendő) : anno.
- 420 Egni (égni) : conburere.
- Eüuu (öv) : cintura.
- Enyuu (enyv) : colla.
- Eukeur (ökör) : bos.
- Ergoly (ergoly? bagoly) : allocco.
- Eüs (cső?) : canale.
- Eb : cane.
- Enekelni (énekelni) : cantare.
- Enek (ének) : verso, carmen.
- Eures (öres) : vacuus.
- 425 Eses (esés) : caduta.
- Ebechke (ebecske) : cagnuolo.
- Eellees (élés) : cibo.
- Etel (étel) : cibo. L. 427.
- Engedelem : potestas.
- 430 Epe : fel.
- Eüvezeth (övezet) : cinto.
- Eüuo (önő) :
- Egesseges (egészséges) : sano.
- Eusteuk (östök) : coma, chioma.
- 435 Ekes (ékes) : adorno, bello.
- Etek (étel) : vivande.
- Etkek (étkek). L. 427. 428.
- Ereutlen (erőtlen) : debilis.
- Edes (édes) : dolce.
- Etel (étel) : mangiare. L. 428.
- 440 Ehseg (ehség) : fames.
- Euress (erős) : forte.
- Ereus (erős) : fermo .
- Euzteuk (öszök) : punctura.
- Enyuw (enyv) : colla.
- Eureg (öreg) : grande.
- Eurvendezes (örvendezés) : allegrezza.
- 545 Eeuldeukleu (öldöklő) : homicida.
- Ember : homo.
- Euntenni (önteni) : versare.
- Ellenség : nemico.

- Eutees (ötés): colpo.
- 450 Esmeretlen: incognito.
- Ereutlen (erőtlen): timido.
- Eures (öres): vacuo.
- Eüleü (ölő?): vicus (?).
- Engedni: complacere.
- 455 Elme: ingenium.
- Epites (építés): ristoro.
- Eep (ép): integer.
- Eepseg (épség): integritas.
- Ertelem (értelem): intelletto.
- 460 Ertenni (érteni): intendere.
- Ereny (erény): virtus.
- Eü (ő): ipse.
- Ez: hic.
- Erszeni (erszény): borsa.
- 465 Eleolekezdees (elől-kezdés?): replica.
- Eteleü (ítélő): iudex.
- Eskeünni (eskönni): iurare.
- Esní: cadere.
- Ereutlen (erőtlen); languido.
- 470 Ekés (ékes): galanto.
- Emelni: levare.
- Erdeny (erdény): bosco.
- Eureumest (örömost): libenter.
- Elfolyo(elfolyó): liquido.
- 475 Eulni (ölni): occidere.
- Eleink: majores.
- El-adni: vendere.
- Eres (érés): maturitas.
- Erzeny (erszény): borsa.
L. 464.
- 480 Erdemlem (érdemlem): meritare.
- Erdem (érdem): meritum.
- Ezer: mille.
- Ezerser (ozerszer): milles.
- Enyim: mio.
- 485 Emlekezni (emlékezni): memorare.
- Elme: memoria.
- Elegetenni (elegyéteni): miscere.
- Engesztelni (engesztelni): mitigare.
- Eneklenni (énekleni): cantare.
- 490 Eurlenni (örleni): mulinare.
- Egÿ-pillantas (egy pillantás): momentum.
- Elfeledes (elfeledés): oblivio.
- Engedni: concedere. L. 454.
- 495 Engedelem: complacencia.
- Ellene alanni (ellene állani): impedire.
- Ellenzees (ellenzés): impedimentum.
- Essedezni: pregare.
- Escila (ecet?): aciditas.
- 500 Eleiben: obviam.
- Enysseth (enyíszet): occisio.

- Elenissni (elenyíszni) : 525 Egienes-mezetü (egyenes morire. mezö): pianura, equalc.
 Elkezdenni (elkezdeni): incipero. Egienes (egyenes): piano.
 Elreutenni (elröteni) : Eultetes (öltetés): pianta.
 abscondere. Eultetni (öltetni): pian-
 505 Elfoglalni : occupare. tare.
 Euldeukles (öldöklés) : Ereulni (örölni): applau-
 occisio. dore.
 Eutkeüzni (ötközni): ri- 530 Esseü essni (essö esni):
 toppare (intoppare?). piouere.
 Emberséges : cortese. Esseu (essö): pioggia.
 Elhadni : lasciare. Enekes (énekes): poeta.
 510 Ellennbe-vetees (ellenbe- Enek (ének): canzone.
 vetés): oppositio. Eleüte (előtte): avante.
 Eulteuzet (öltözet) : or- 535 Eleütte yarni (előtte jár-
 namento. ni): pracedere.
 Ekesseteth (ékessétet) : Eleüadni (előadni): } pre-
 mallectamento. citare.
 Ekessetenni (ékessé ten- Ebedlenni (ebédleni) :
 ni): allectare. desinare.
 Engedni : condonare. L. Ebeed (ebéd): prandium.
 454. 494. Eleuzeur (először): pri-
 515 Euldeükleu (öldöklö) : mitus.
 paricida. 540 Elseu (első): primo.
 Egy arant (egyaránt) : Eleubenni (előbbeni) :
 equalmente. priore, primo.
 Eureükség (örökség) : Erette (érette): pro.
 hereditas. Elluetni (elvetni): cadere.
 Eutni (ötni): battere. Eludgy (előgy): misto.
 Eutees (ötés): battitura.
 520 Ellenseg (ellenség): ne- 545 Esses (eszés): prudens.
 mico. Eükeul (ököl): pugno.
 Eüreuk (örök): perpetuo. Eüt szaz (ötszáz): 500.
 Eüreük (örök): eternita. Euven (ötven): 50.
 Erkel (erkély): altana, Eüt (öt): quinque.
 pergola. 550 Eüt-seur (ötször): quin-
 Ezeveszett (eszeveszett): quies.

- Evezes (evezés) : remi-
gium.
Evezni : remigare.
Emlékezni : ricordarli.
Evezeu (evező) : remo.
555 Eünteüzni (öntözni) :
spruzzare.
Ereüsetenni (erősíteni) :
fortificare.
Ereü (erő) : fortezza.
Esní : cadere.
Erdü (erdő) : bosco.
560 Egeszeges (egészséges) :
sano. L. 433.
Ellenség (ellenség, azaz
agg ellenség) : satans-
sa (satanasso ?).
Elegedés (elégedés) : sa-
nitas.
Eulni (ölni) : cedere.
Erzeni (érzeni) : sentire.
565 Egyeut (együtt) : simul.
Eleven : vivo.
Eüue (övé) : suo.
Erdei : silvatico.
Eüdeü (ödö) : tempo.
570 Eüsseüg (öszög) : tizzone.
Esseu (esső) : torrente. L.
571.
Euchia (?) : campanna.
Eunneu (önő) : vacca.
Eures (öres) : vacuo. L.
452.
575 Eüresseseg (öresség) : va-
cuitas.
Eüres (öres) : vacuo. L.
452. 574.
Edény : vas.
- Eer (ér) : vena.
Eteteu (etető) : veneno.
580 Ekas (ékos) : bollo. L.470.
Eüreu (őrő, azaz ürű) : ca-
strone.
Ennyi : mangiare.
Estve : sera.
Estveli : vesperia.
585 Elet (élet) : victus, il ui-
vere.
Eüzvegy (üzvegy) : ve-
dova.
Eürveny (örvény) : vi-
rago (?).
Egetes (égetés) : incendio.
Elni vele (élni vele) : uti.
590 Elfeledes (elfeledés) :
oblivio.
Entenni (inteni) : ammo-
nire.
Emlékezheth (emlékezet) :
memoria.
Epery-fa (eperjfa) : moro.
Engedelmes : obediens.
595 Eüsveer (öszvér) : mula.
Ereusetes (erősítés) : ri-
paro.
Eger : mus.
Enok (ének) : musica. L.
533.
Eger fogo :
600 Eyi (éji) : nocturno.
Esmerni : conoscere.
Esmertes : notus.
Ey (éj) : nox.
Eleedel : nutrimento.
605 Eltetni (éltetni) : nutrire.
Elteteü (éltető) : nutritor.

- Entes (intés): cinno.
 Eert (ért): per.
 Elteurlenni (eltörlení) :
 delero.
 610 El feleitenni(elfelejteni):
 oblivisci.
 Ezkeüz (eszköz): uten-
 silia.
 Eüzeün (özön): proflu-
 entia.
 Egyengetni: planare.
 Eüth (öt): quinque. L.
 549.
 615 Ezer: mille.
 Feüreudeü (fürödö):
 bagno.
 Folio wiz (folyóvíz):
 fluvio.
 Fogh (fog): dens.
 Feszech (fészek): nido.
 620 Fekete: nigro.
 Feir: bianco.
 Falu: villagio.
 Fal: muro.
 Feu (fö): principale.
 625 Forras (forrás): fons.
 Feuven (fövény): arena.
 Feüth (fütt): cotto.
 Faragot kep (faragott
 kép): statua.
 Feuld(föld): terra, paese.
 630 Fegiver (fegyver): arma.
 Falka: armento.
 Fel szel (felszél): boreas.
 Fey (fej): capo.
 Feneu fa (fenyőfa): abies.
 635 Fulak (fulánk): stimulus.
- Foranni (forrani): bol-
 lire.
 Filemile: rosignolo.
 Fog-hagima (fokhagy-
 ma): aglio.
 Feu pap (főpap): prae-
 sidens.
 640 Feuth (fütt): cotto. L.
 627.
 Feul (föl): orecchio.
 Font: libra.
 Falat: boccone.
 Fazek (fazék): caldaro.
 645 Fogni: prendere.
 Finics bogar (fínyes bo-
 gár): luccidola.
 Fodor hay (fodor haj):
 Feuseulni (fösölni): pet-
 tinare.
 Feuzni (fözni): cucinare.
 650 Feür (für, azaz fürj):
 quaglia.
 Feddeg (?) caverna.
 Futo (futó): cursor.
 Faragni: pulire.
 Fajdalom (fájdalom):
 dolor.
 655 Feuldi bozza (földi bod-
 za): ebulo.
 Feuzni: cottare. L. 649.
 Foztaas (fosztás): spoglio.
 Feuge (föge): ficho.
 Fazakos: ollarius.
 660 Fiam: filius.
 Fiaim: filii.
 Fuas (fúás): soffio.
 Fuinni (fújni): soffiare.
 Frigi (frígy): pegno.

- 665 Fogo (fogó): tonaglio. Falu : vilaggio. L. 622.
 Felelem (félelem): paura. 695 Fal : paries. L. 623.
 Filelmes : pauroso. Fazek : padella.
 Faazni (fázni) : frigere. Feleken (félékeny) : ti-
 Fenlenni : alzato. mens.
 670 Festeü (festő) : pittor. Felni (félni) : timere.
 Feüs (föst) : fumo. Filelem (filelem) : timor.
 Fagy : gelo. 700 Fark : cauda.
 Feü (fö) : testa. Fegeu(föggö):suspensus.
 Fecunni (fekönni) : giac- Fogoly : schiau.
 cere. Foztaas (fosztás) :
 675 Festenni (festeni) : pin- Fogants (fogancs): ma-
 gere. nico.
 Fenyeketni : minacciare. 705 Ferhezadni(férhez adni):
 Fegyvertelen:disarmato. maritare.
 Foglalas(foglalás) : con- Fery (férj) : marito.
 giunto. Folyas (folyás, tán fo-
 Farkas : lupo. lyár) : corrivo.
 680 Fenyö mag (fenyőmag): Felipni (föllipni?): an-
 ginepro. dare.
 Fedeü (feddö) : lite (?). Fenegetes (fenyegetés) :
 Fedenni (feddeni) : liti- mina.
 gare. 710 Fenegetni (fenyegetni) :
 Faidalom (fájdalom) : minare.
 laesio. Falai : murus.
 Fa : lignum, arbor. Feirhal : cefalu (?), piscis
 albus.
 685 Fattu (fattyu) : bastard. Feyni (fejni) : mugere.
 Felhü : nuvola. Far :
 Felhüs : nuvoloso. 715 Fonni : filare.
 Fegelmezni (figyelmez- Feszek (fészek) : nido. L.
 ni) : osservare. 619.
 Foglalas(foglalás) : occu- Fenlenni(fénleni): splen-
 patio. dere.
 690 Feü (fö) : L. 649. Fenyes (fényes) : splen-
 Fazek : marunta (?). dens.
 Fedel : coperchio. Feny (fény) : splendor.
 Feuzelek (fözelék): cu- 720 Füreük(örök): perpetuo.

- Faczan (fácán) : faziano.
 Fo-pap (főpap) : pontifex L. 639.
 Feü (fő) : principium. L. 624.
 Fezetes (fizetés) : premium.
 725 Faýtalan (fajtalan) : lascivo.
 Fedenni (fedeni) : coprire.
 Feüttenny (föltenni ?).
 Filiczés (?) : sagatias (?).
 Fezetes (fizetés) : salarium. L. 724.
 730 Feüzfa (főzfa) : salix.
 Fotozni (fótozni) : rapezzare.
 Furas (fúrás) :
 Faggyu : sevo.
 Feuld (föld) : solum, terra. L. 629.
 735 Fizetni : pagare.
 Foztani (fosztani) : spogliare.
 Foztas (fosztás). L. 657. 703.
 Fathyu (fattyu) : bastardo. L. 685.
 Feuth (főtt) : cotto. L. 627. 640.
 740 Faragot cep (faragott kép) : statua. L. 628.
 Feuldevetni (földre vetni) : gittare.
 Foitanni (fojtani) : strangolare.
 Feüstoulges (föstölgés) : fumo.
 Feleül (felöl) : sopra.
 745 Feli : superficies.
 Felseu (felső) : superior.
 Fel : supra.
 Fohazakodas (fohászzkodás) : sospire.
 Fohazkodni (fohászkodni) : sospirare.
 750 Festes (festés) : pictura.
 Festenni (festeni) : pingere.
 Falka feuld (falka föld) : pezzo di terra.
 Fedel : velum.
 Felee (felé) : verso.
 755 Forgatni : volgere.
 Fereg (féreg) : vermis.
 Fordítani : voltare.
 Fonal :
 Ferfiu (férfin) : vir.
 760 Firfiás : virile.
 Feükeüteü (főkötő) : cuffia.
 Feüli (?) :
 Forgo (forgó) : instabile.
 Feleség (feleség) : uxor.
 765 Fogoly : perdice.
 Foliamas (folyamás) : rifugio.
 Fuvas (fúvás) : flatus.
 Fuyjni (fújni) : respirare.
 Feno bogar (fenyebogár) :
 770 Feni (fény ? fenni ?) :
 Fo (fő ?) : magnum.
 Felkez (félkez) : bracio.

- Feitegetni (fejtegetni) :
plicare.
- Fokaztani : appiccare.
- 775 Gyureu (gyűrő) : anello.
Gyertya : candela.
Gestenyé (gesztenye) :
castagna.
Gyakorlatos : celebris.
Golnya (gólya) : cicogna.
- 780 Gyeulekezet (gyöleke-
zet) : congregario.
Galamb : colombo.
Gyoles (gyölés) : con-
gregatio.
Gyeuseu (gyösző) : ditale.
Gazdag : rico.
- 785 Gabona : grano.
Ganay (ganaj) : letamo.
Gyermeke : fanciullo.
Gieümeülk (gyömölcs) :
frutto.
Gyakor :
790 Gomba : fungo.
Gazdacsag (gazdagság) :
richeza.
Ganyefa (?) : ginestra.
Geurbe (görbe) : gobbo.
Glyobis (glyóbis) : palla.
- 795 Gombolietani (gombo-
lyétani) : inviluppate.
Gombaliag (gombolyag) :
rotondo.
Geureng (görög) : graecus.
Gazda : patrone.
Gondolkozás (gondolko-
zás) : immaginazione.
- 800 Gyenge : debole.
- Gjertia (gyertya) : lu-
cerna. L. 776.
- Gyuladas (gyuladás) :
incendio.
- Gond (atlan) : negligens.
Gonozher (gonosz hír) :
infamia.
- 805 Gyermegek (gyermek-
ség) : infanzia.
- Gonozsag (gonoszság) :
maleficio.
- Gonozteueu (gonoszte-
vő) : malfattore.
- Gonoz (gonosz) : cativo.
- Gazda asonni (gazda-
asszony) : patrona di
casa.
- 810 Gondolkozás (gondolko-
zás) : pensiero. L. 799.
Gyorsann : diligente.
Gyors : diligens, celer.
Gyonyeürkodes (gyö-
nyörkedés) : delectatio.
Gyeüleuleüm (gyölölöm) :
odiare.
- 815 Gazdagsag (gazdagság) :
ricchezza. L. 791.
Gieünieureuseg (gyö-
nyörőség) : delezioso.
Gege (gége) : gola.
Gyk (gyík) :
Giazanni (jádzani) :
ludere.
- 820 Gelezta (geleszta) : ver-
mis.
- Gyalog : pedester.

Gonoszsag (gonoszság):
perversita. L. 815.	Gyezzenni (jedzeni)
signale.
Gomb : gladius acu-
leus (?).	Gyel (jel) : signum.
Gyalu : pialla.	Gond : cura.
825 Gondot viselni : provi-
dere.	840 Ganay (ganaj) : (?).
Gondviselo (gondviselő):
prudens.	840 Goromba : stultus L. 832.
Gyermechk (gyermecs-
ke) : puer.	Gyomor : stomacho.
Genedseg (genyedtség) :
marcia.	Gykini (gyikiny) : stoia,
coperta.
Geresd (gerezd) : grappo.	Golyo (golyó) : scrofolo.
830 Gyeukerezni (gyökerez-
ni) : far radice.	Gieunge (gyöngy ?) : mo-
nile.
Gereblye : pettina.	845 Gyengetske (gyengécs-
ke) : tenerello.
Goroba : rozso.	Gyenge : tener.
Giomlalni (gyomlálni) :	Geümbeüleü (gömbölő) :
rotondo.
Gyakorta : saepe.	Gerenda : traps.
835 Gyezzeth (jedzett) : sig-
natus.	Galya (gálya) : galea
(galera ?).
	850 Gellicze (?) : tortura.
	Geüz (gőz) : vapore.

IV.
 BÁTHORI ISTVÁN,
 RUDOLF KIR. ORSZÁGBÍRÁJA,
 MINT ÍRÓ.

Előadatott a nyolvtud. osztály ülésében júl. 26. 1869.

Habent sua fata libelli!

1850. december 9-kén volt szerencsém Tompa Imre úrtól, Erdélyből, egy az oláhok által a forradalmi háború alatt feldúlt oláhfenesi Jósika-kastély kápolnájában lelt, a beküldő által 1605-ki énekeskönyvnek jelzett, kéziratlomot nyújtani be, mely víz által annyira meg volt rongálva, hogy egy valóságos noli-me-tangerét mutatott. Nagy sokára sikerült Ring Adorján buzgó és ügyes írnokunknak az egymáshoz ragadt, részben elrohadt s kéz alatt málladozó, legjobban esetben nehezen olváasztható leveleket, egyet a másikról ovatosan levéve, nem valamennyit ugyan, de nagyobb részeket még is, lapról lapra és sorról sorra leírni. Csak akkor lehetett, s nehézség nélkül, meghatározni a kézirat milétét. *Báthori István országbírónak* 1605-ben sajátkezüleg tisztázott saját *munkája* volt az. De fájdalom annak csak teljesen összeszezavart töredékei jutottak kezünkbe; a nagyobb rész már helyben, megtalálataása és összeszedetésekor kezelhetetlenül megromolván, beküldhető sem volt, egy része így is másolhatatlan, ami pedig fennmaradt, annyira zavart, s ízről ízre csonka, hogy az összefüggés helyre állítása a mindúntalani hézagok miatt, nekem legalább, nem sikerült.

A tisztelt osztály azt fogja kérdezni: mi hát e kéziratrom? Az két munkának maradványa. Az első egy töredék *tractátus*, mely „*az teljes szentháromság-istenségben való szent személyekről*“, t. i. az atyának, az fiúnak, s végre az szentlélek személyéről“ szól; hiányzik eleje és vége, csonka közben is. Van öszvesen 6½ iv.

A másikat *zsoltároknak* lehetne nevezni; de nem fordításai azok Dávid zsoltárainak, hanem csakugyan a Dávidé formájában és hangján, a szerzőnek saját vallásos ömlengései, melyek nem csak hittudományi meggyőződésai és érületéről tanúskodnak, hanem itt-ott személyes viszonyait, sőt a történelmet is érintik. Mennél többet fognának azok még nyújtani, ha teljesen fennmaradnak! de így 72 zsoltár közül (ő azokat *caputoknak* nevezi) csak 23 van meg, ezek némelyei is csonkák, s még is 55, egészben elég tömött, ívet töltenek be. Ehez képest, ha azt tesszük is fel, mi épen nem bizonyos, hogy a 72-d. az utolsó volt, legfeljebb az egésznek egy harmadát bírjuk, s így Báthori irodalmi maradványai, ha teljesek, meghaladnák a 170 ívet.

Zsoltárköltő volt tehát Báthori, és hittudományi vitázó. Hogy pedig mind munkáinak becsét, mind szerzőjük tekintében érdekességek meg határozhatjuk, miután azok szorosan összefüggenek életével, s miután belőlök sikerülhet egy históriai személy jellemét, valódiságában és tisztaságában felmutatni, mely kortársának Istvánfinak, a jezsuita Péterfi Károly fanatismusa által még súlyosbított, vezér ítélete nyomán, mind maig legtöbb történetíróknál elferdítve adatik, s illő levén, hogy ez ítélet valahára a pártatlan történelmi törvényszékre felebbezve, a tiszteletet érdemlő férfi, hagyományosakká vált százados hamis vádak alól kitisztáztassék: előre bocsátom a férfit rövid életrajzát, annál inkább, mert tudtomra azt eddigelé még senki sem kísérelte meg. Tessék azt adalékul venni a magyar tudósok életrajzához is.

II. Báthori István, az Ecsedi Báthoriak utolsója, 1555-ben született ¹⁾. Atyja György volt, anyja Somlyai Báthori

¹⁾ *Istvánfi*, Regni Hung. Historia XXXIV. könyv, a kölni 1724-ki kiadás 506. lapján, halálakor (1605) öt ötvenöt évéssé csinálja, s így 1550-ben született volna; de a nevelt fia Somlyai Báthori Gábor, utóbb

Anna, ki 1550 tájban maradt első férjétől Drágyi Gáspártól árván ²⁾). Mindketten buzgó védei az új vallásnak, s mint ilyek eszközlői az Óváratt, saját városukban létesült zsinatnak ³⁾, fiokat is e vallásban nevelték ⁴⁾; s mint ennek életéből, s most már írásából is bizonyos, szorosán tudományos s lehető beható theologiai oktatásban részesítették. S hogy az ifju főúr valódi kizárólagossággal űzte e tanulmányokat, s azokhoz teljes életében ragaszkodva s könyvei közt élve inkább hittudós volt, mint államférfi és hadiember, a legitt mondandókból is ki fog tetszeni. Különben, melyik főember udvarában töltötte legyen, ama századok általános szokása szerint, hadi és politikai iskolaképen apródi éveit, nem tudjuk; de hogy abból nem lépett sem a végbeli vitézek sorába, sem valamely megyei hadba, sem követséget nem viselt, mire néha fontos ügyekben is használtattak jól kiképzett, s kivált főnemes, ifjak: az adatok teljes hallgatása mellett, bizvást elhíhetjük. Még is, mint a legfőbb rangú magyar család utóda, mely fővezéreket, főpapokat, országbírákat, nádorokat, vajdákat, fejedelmeket, sőt egy nagy királyt is mutatott vala fel tagjai közt, István sem folytathatott örökké magánéletet. Ekép történt, hogy nagybátyja Báthori Miklós halála után 1585 ben Rudolf király őt Szatmár, Szabolcs és Somogy vármegyék főispánjává ⁵⁾, s Draskovics bíbornok ajánlására országbíróvá nevezte ⁶⁾. Úgy látszik nem nagyon járt ő e

erdélyi fejedelem, által neki állított síremléken világosan 50 évesnek mondatik; azonkívül anyja csak 1550 után ment Báthori György, István atyjához férjhez. S ha 50-ben születik, nem mondaná Istvánfi (XXVI. k. 344. l.) hogy 1585-ben, tehát szerinte *harminczöt éves* korában országbíróvá neveztetvén, *fiatalága daczára*, neveztetett azzá.

²⁾ *Tóth Ferenc* A Magyar és Erdélyországi Protestáns Ekkleziák Historiája, I. 66. l.

³⁾ *U. ott.*

⁴⁾ Tehát nem *lért* a helvét vallásra, mint *Szirmay* Szatmár Vármegye I. k. 103. lapján, Istvánfira hamisan hivatkozva, állítja. Ha *lért*, csak a lutheranizmustól térhetett, mely születésekor az uralkodó volt.

⁵⁾ *Szirmay* szerint az id. l.

⁶⁾ *Istvánfi* a 334. lapon, a mi, melleleg legyen mondva, nem bizonyítja hogy katolikus volt, mert hány protestáns főúr mozdíttatott elő még Rudolf által is hatalmok, befolyások, összeköttetések tekintetéből, s katolikusok nem létében. Az udvar itt a Báthoriak hagyományos

fő méltóság után, mely pedig — húzamosan üres levén már akkor a nádori székhelyre láthatólag még soká az maradandván — a legmagasabb pole volt a király után. T. i. ő, a fiatal és dúsgazdag Báthori, a prágai út hosszas és fáradságos voltát s a beálló törvénytételt, melyen jelen kellend lennie, ürügyül használva, még az esküötételre sem ment fel az udvarhoz, hanem, erre nyert engedelemmel, esküjét, mely pedig azon időben ily állás után felette fontosnak tekintetett, az erre kiküldött kassai kamarai elnök Melith István kezeibe Göncön tette le ⁷⁾.

III. Politikai szereplésének az országgyűléseken, melyek 1587, 1595 következtek, szinte nincs nyoma. De mint két tiszai nagy megyének főispánja háborúban megtette kötelességét. Így midőn 1593-ban Szinán basa jövele hírelteték, a Teuffenbach Kristóf, felső Magyarország főkapitánya által Tarczalon tartott gyűlésen Berog, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs vármegyék oltalmára, Báthori István bízott meg a tiszántúli nemesség vezérletével ⁸⁾. E haddal jelen volt ő nov. 6-kán Szabadka véres kiostromlásánál, egy a füleki törökök által a Rima vize mellett épített erősségnek; majd nov. 24-kén Füleke megvételénél ⁹⁾; a következő 1594. évben pedig Mátyás főherceg táborához csatlakozott, mely az érsekújvári Dunaág mellett gyűlt össze; honnan azonban, visszavonván Szinán hadait, csapatával ő is, mint a többi főurak, haza oszlott ¹⁰⁾. Ismét találkozunk az országbíróval a hadi mezőn 1596-ban, az octóberi napokban, a híres kereszteti, első nap szerencsés, ütközetben, hol azonban ennek másod napján épen az ő alföldi gyaloghada, körülvéve a törökök

hűségét az ausztriai házhoz, s azok első rangját nézte a magyar arisztokráciában.

⁷⁾ *Istvánfi* az id. h.

⁸⁾ *Szirmay* az id. munka 53. l. — E szerint ő ez alkalommal száz köből szemes életet ajánlott —, nem többet.

⁹⁾ *Sárospataki Krónika* 13. l. (*Laczkó Máté*, Mikónál Erd. Tört. Ad. III. 24. l.); *Horváth Mih.* Magyarok Tört. III. 325. l. — *Pethő Gerg.* Krón. szerint nov. 29-kén.

¹⁰⁾ *Illésházy István* Emlékezetre méltó Jegyzései (M. Tört. Eml. VII. k. 11. l.V. ö. *Horváth Mih.* az id. munka 330. l.

által, s társai által nem segítve, majd utolsó lábíg elveszett¹¹⁾. S ez volt Báthori István utolsó hadjárata.

IV. Hivatalos és hadi gondjai közt is Báthori figyelmének fő tárgya egyháza s a tudomány volt. Feljegyeztetett többi közt, hogy a varannói ekklézsiát falakkal, tizedekkel, malmokkal látta el¹²⁾. Hasonló hitbuzgalmú és szellemű nejevel, Homonnai Druget Euphrosinával, a maga jószágára, Visolyba, Zemplény várm., Németországból Manskovith Bálintot hívta be, kinek ügyelete alatt ott nyomdát állított 1589, s az ő s némely más főurak pártfogása mellett több predikátorok által lefordított (első Calvinféle) bibliát Károli Gáspár gondjai alatt kinyomatta, a nélkül hogy magát az Előszóban megneveztetni engedé¹³⁾. Általában a reformált egyháznak ez időben legbuzgóbb, valamint loghathatósabb pártfogója ő volt¹⁴⁾. Még mind gyermektelen levén, Somlyai Báthori Gábor kisöcsesét, Somlyai Báthori István árva fiát, az utóbbi erdélyi fejedelmet, oly feltétellel fiává fogadta, ha a katholika vallást elhagyja, amit ez meg is cselekedett¹⁵⁾. Hogy azonban ennek nevelésében szerencsés nem volt, a következés mutatta, s mutatja saját gyanúja, melynek testamentomában is kifejezést adott¹⁶⁾. Visszavonultsága mellett a protestáns buzgósága is az udvarnál nem kedvessé tette Báthorit; s így merhetett ekkor a felföldnek főkapitánya és ostora, Básta György, 1599-ben Szepsit, mintegy Báthori

¹¹⁾ *Illésházy* az id. munk. 35. l. és *Decsi János* Hist. : M. Tört. Eml. XVII. k. 276. l.

¹²⁾ *Tóth Ferencz* az id. h.

¹³⁾ *Lampe* Hist. Eccl. Reform. 729–30. ll. — „patrocinantibus, ú. m., magnatibus aliquot nostrae confessionis, qui eundem nomina celare et in praefatione non exprimerent iusserunt. *Primas* ex iis tenebat — *id quod ex veteri MSto mihi innotuit* — vir magnus, principibus aequiparandus, Stephanus Báthori Ecsediensis“ stb.

¹⁴⁾ „ . . . quo nemo eo tempore pro ecclesiis reformatis vel zelosior, vel potentior.“ *Lampe*, id. m. 333. l.

¹⁵⁾ *Tóth Ferencz* az id. h.

¹⁶⁾ „Az többit, azmi ezektől arany forintomban megmarad, im így rendelem : felét Somlyai Báthori Gábornak, Somlyai Báthori Istvány uram bátyám öregbik fiának hagyom, *ha jámbor leszen*, és testamentomhoz tartja magát mindenben.“ L. *Appendix ad Catalogum Numerum Hungariae ac Transylvaniae Instituti Nationalis Széchenyiani*, a 131. lapon.

1) dacára, elpusztítani, a honnan aztán a tatárok üzték el őt ágyúival és hadaival Kassára ¹⁷⁾. Mennyire sebzette meg Báthori szívét a szepsi veszedelem, mely nem is ellenségtől, hanem császári hadvezértől, jószágán s kedvelt egyházán elkövettetett, kivehetjük 70-dik zsoltárából, melyből, több oldalú jellemzésére, hosszasabban is megszólaltatom szerzőnket:

„Uram isten, mikoron ezeket írnám, bezzeg nagy keserves búval bánattal látogatál és ostromozál meg.

Holott értem és hallom, hogy egy szép eklézsiádat, Szepsi városát, kit az én nemzetemnek és ennekem utolsó maradéknak adtál vala, az istentelen német had megégette tüzzel. te

Kit siralmas szemmel, keseredett szívvel, panaszolkodással írok.

85 b
T. látogatál

Mert (tied, uram, az ítélet!) de én annál keresztyénb és szebb, egymás-értő, jó élető, jó erkölcs-követő várost ez egész földön nem tudok;

86 a

Holott az te szentigéd is igazán hirdetőfett, szép iskola épölt vala: azonkívül is nekem jó jószágom vala te általad, kit az régi őseimnek adtál volt csodálatosképpen.

Kit bizony mind magamért, nemzetemért, szánok; ezért is, *hogy az en fejedelmem hada cselekeszi rajtam*, ok nélkül, ártatlanul és hamissan:

Holott *en most is hívségét viselem*, hitembe tisztembe megállottam, noha ez előtt is istentelen hadaival rontatott engemet, *nem egyébért, hanem az te nagy nevedért es az igazságért*; az egész Sanhedrint *) kipurztítani akarván, kinek már jó részébe véget ért.

Hogy ne legyen, ki igazat, se tisztességet, se országa maga szabadsága mellett szólni, mondani (merjen?).

Röviden szóllok, uram: en megérdemlettem

17) *Horváth Mih.* id. m. 365. l.

*) Synedrimumot. A régi zsidók jeruzsálemi nagytanácsa.

és egy részént, főképpen is, tudom büneimért cselekedted, hogy ránk bocsáttad vérszopó hadnagyt, az sanguisuga Bástát: ki majdan isten gyanánt imádtatik sokaktól mint egy Heródes. Non est vox hominis, sed Dei. *etc.*

Igaz vagy te, uram, és igazságos a te ítéleted; de *Vallyon s nem szénsz-e meg bennönket, es az te nevedet főképen nem vindicálod-e meg?* *86 b*

Vallyon s nem szénsz-e meg bennönket, es az te nevedet főképen nem vindicálod-e meg?

Mely Szepsi nevű ekkleziádat nem anira szánom én sem magamért, sem magokért, mint az te nagy nevedért.

Mert majd emberek eleibe sem merőnk menni, kiket hurogatnak, ha kit meg nem ölnek bennök is *), es „heretnekek! kálvinisták!“ mondván. *etc.*

Maga **), en istenem, bizony soha én Kálvin Jánost nem szolgáltam, sem Lutter Mártont *ingyen* sem ismertem, itt sem várok tőlök:

Hanem én csak az te nevedet várom, és éjjel nappal az te kegyelmességedet.

Ne bántásák azért az vérszopók, se az istentelenek, ha én az szűz Máriát, az tiszta szent szüzet, isten gyanánt nem imádom.

De ő velle örömet nézem! hallom az Gábrriel angyaltól való izenetet: „Öröjl, Mária! ingyen kedveltetél: az úr teveled.“ *etc.*

Mert itt megtanolom, hogy gratia dei sum quod sum; azt is megtudom hogy: neque qui plantat, neque qui rigat, sed Dei miserentis etc.

Ne bántásák hát, és ne üldözzék az ekkleziát velem össze ***), ha az egy áldott Jézusért ingyen való kegyelemből vallom, várom az örök üdvösséget, ki által Mária is, az szentséges megszenteltetett szent szűz várta üdvösségét: annakül ő sem üdvözült;

*) Ölnék közölünk is. — **) Holott. — ***) Együtt.

Senkinek érdemével ereivel kinyörgésével*) nem lelt, sem lel is üdvösséget: holott a Kána-galileabeli menyegzősöknek sem adathata bort Krisztussal, sőt Krisztustól megfeddettek:

Kit bizony Krisztus urunk akkor sem azért cselekedett hogy nem tisztelte volna atyját, any-ját, mert ő töltötte be az tíz parancsolatokat: de látta ő hogy bálványozók lesznek még az pápis-ták, és nem akart botránkozást hadni nekik, sem senkiknek.

Ó úr Jézus: tündököljék az te fegyvered, az te neved tisztessége, és az te ekklezsiád és abban való tagok oltalmában.“

Ily mély fájdalomát látván szerzőnknek többszöri s ez újabb bántalmain, melyeket mint egyháza fő képviselőjének, mint javaiban károsított polgárnak, de mint a király hívének is sokszorosan kelle éreznie, igen hihetővé válik, hogy azon nehéz egészségi változása, mely ez évben érte, de mely, or-vosi segedelem nélkül szerencsésen elmúlt, a szépsi csemé-nyek hatása volt. E bajáról is maga emlékezik egyik zsolta-rában, melyet 1603-ban írt, eképen:

Testi javaidért, és jótéteményidért is, ir-galmas! ~~kegyelmest~~ ^{kegyelmest} sujtogató ostoraidal egye-temben hálákat adok:

Mert miképpen lelke, azonképpen testem is te általad vagy.

De kiváltképpen az negyed évi nyáron ve-lem tött jóvoltodért áldom az te szent nevedet, és itt ez helyen adok hálákat, tisztességét, dicsi-rectet felségednek, en hív istenem, arrul:

Mert onreám véletlen és hertelen nagy nya-valyát, gutaütést, bocsátottál vala, clannira, hogy som szólhattam, sem írhattam, egy keves ideig.

De ismeg: csak jól eszembe sem vehettem, az mely hertelen szinte úgy szólhattam mint az-előtt;

*) Könyörgésével.

Kiben mind ezben sem tölt egy óra avagy másfél óra. Mely jóvoltodat en velem érdemetlen szolgáladdal ingyen való irgalmadból, csak az én uram, úr Jehóva Jézus Krisztusért cselekedted, és ő általa.

↳ Holott én sem írásommal, sem szómmal nem könyöröggettem felségednek valóságosan :

Mert írni is kezdtem, hogy az keresztyének érettem könyörögjenek, hogy te istenséged ki ne vegyen az ekklézsiából, ne tegyen bálvány emberré; szólni is kezdtem — de egyik sem lehetett töllem.

Hanem nagy hertelen az én minden nyavalyáimból atya-úrsten, szent fiadért és szent fiad által, szent lelkoddal egyetemben, engemet kimentettél, kigyógyítottál, minden orvosok nélkül és orvosság nélkül.

Li És íme mostanig éppen tartasz engemet, holott mostan, 1603, írom ez igéket 8. novembri (novi stili) kit azért írok meg, hogy megteessék mindenek előtt, mikor és minemű jókat énvelem érdemetlen szolgáladdal cselekedtél, és ez mai óráig meg is tartottál, uram isten :

Az te szent fiadért, az én uram Jehóva Jézus Krisztusért, és ő általa az anyaszentegyházhoz való szerelmedből.

Ezeket pedig (uram) sem érdememért, sem szentek, sem angyalok érdeméért nem cselekedted, én sem kértem azért, hanem az te áldott fiadért !...

Ez óta szerzőnk sokat betegeskedett, ami a 48 éves férfiút 1603. február 28-kán végintézet alkotására bírta. „Noha mostan — így kezdi azt — az én jó istenemnek kegyelmes akaratjából, sok betegségem között, annyi egészségem van, hogy, légyen istennek hála, mind ilyen sok beteges állapotomban türhető egészségben vagyok; de tudván és a t. ¹⁸⁾. Szenvedéseit nevelte kétségkívül nem csak elha-

13 b

¹⁸⁾ Appendix ad Catal. 129. I.

nyagoltatása az udvar által, hanem nyilvános megsértetése országos méltóságában, melyet épen ez évben is kelle tapasztalnia, midőn a Rákóczi Zsigmondnak, mint Mágocsi Ferenc gyámjának ügyében, az ő hivatalos hatósága feltűnő mellőzésével, egy királyi kamarai bizottmány delegáltatott ¹⁹⁾. Mind ezek, s a hazának folyton súlyosbodó állapotai: a köz szabadság sérelmei, a protestánsok üldöztetése, templomaik elvétele, a török elleni védelemben tapasztalt hanyagság, az úgy nevezett segédhadak, s most Básta helyett Belgiojoso dúlásai, melyek a török és tatár dúlásainál is nyomasztóbbak és fájóbbak voltak: mind inkább a szabadulás óhajtásával tölték el neki is, mint minden jó hazafiak kebelét.

V. Végre ugyan országgyűlést hirdetett Rudolf 1604. febr. 3-kára Pozsonyba, s Báthori is felkészült arra, de nem minden aggodalom nélkül saját személyes biztossága tekintetében, mint ismét a 37. zsoltárból tetszik ki:

23 a

Ez mostani induló utamat is forgassad és birjad, szent angyalidat adjad mellém, és *hajtsad szívit az fejedelemnek kegyelemre.*

És az te szolgáló leányoddal is tégy kegyelmességet, velem egyetemben. . . .

Hajtsad, uram, ötet is, és vezérelj velem egyetemben, míg vele éltetsz ez gyarló világon, hogy mind most, mind holtig teged dicsérhessönk, lelkönk üdvözljön, s en is ez sok izzó háborúból menekedhessem.

Itt hitvesét érti, ki férjét el vala kísérendő az országgyűlésre. S biztalansága elgondolásával felmerül búa gyermektelensége felett is: t. i. ha ő elvész, kihal benne családja is. A miért így folytatja könyörgéseit:

Kérlek is, uram, ha neked kedves, add meg azt, azmit tőled régen kérek — quia omnia potes. — Adj az meghült fának ágat, és az ágnak zöldellő levelecskéket, az leveleknek virágot, az virágnak termést és jó gyümölcsöt.

23 b

Ki ingyen irgalmas természetű, hiu isten

¹⁹⁾ Engel Geschichte des Ungrischen Reichs, IV. 288. 1.

vagy, és meghallgató élő szent isten, ki vég nélkül, unalmazás nélkül *) velünk vagy mindennemő nyavalyáinkban és szükséginkben. *Amen.*

A 38. zsoltárban is együve foly veszedelmének érzése gyermektelensége feletti bűvával; s ebből egyszersmind aggodalmának oka tűnik ki, mely nem más, mint a királyétól eltérő hite:

Ne cselekedjék az ember-ollenség is **) en-
rajtam, es ezt mondja: *Hol ezeknek az ő istenek?*
Nem látja ezt az Jákobnak istene: oltzuk el az ő
világát: *lássuk mit használt neki az ő hiti*, mit se-
gített istenbeli bizodalma?

24a

Láttassék meg, uram, ez az nemzetségekben,
mert en^v... magassan helyeztettem az en re-
ménségemet: vegyenek környöl engemet az te
szentfogadásidnak fényes ködei.

Kiben s kivel együtt élni halni akarok: te-
veled együtt temetkezni, feltámadni, az szent vá-
rasban az Sionban, az Sionnak hegyin mind örök-
ké élni, uralkodni;

Az en Krisztusomnak frígyes társa, az ^{atyá-}istennek örököse lenni, és őbenne örökké gyö-
nyörködni.

Hálákat adok, uram, teneked: kérlek, sze-
gény szolgálodat segíts meg, és szegény szolgálodat
is látogasd meg, és csak anni terhet bocsáss,
uram, reám, akít elviselhessek. *És az en nyavalyás
házasságomat formáld másképpen:* úgy, uram,
mindazáltal azmint neked kedves, nekem üdvös-
séges, tisztességes, keresztyéneknek javokra.

Vezéreljed uram útaimat: novi enim, Jehova
quod non est hominis via eius, nec est viri ambu-
lantis, ut praeparet gressum eius.

Corripe me, Jehova; verum in iudicio, non
in furore tuo, ne forte diminuas me.

Ne mondják, uram, az hitetlenek, bosszúsá-

24b

*) A nélkül hogy megúnnád. — **) Az ördög,

godra ne nevetkezzenek ezzel, hogy akki annélkül is nyomorék, azt vered, nyomorgatod, uram; azt nyomorítottad meg, ámbár bízik istenében.

Azonban végre is mind inkább meggyőződven miszerint „áskálnak utána, hogy *kivehessék őt Ecsed várából*“ ²⁰⁾, maradásra határozta magát, mondván: „Elmennék a gyűlésben, ha Ecsed vára eljönne velem“ ²¹⁾, s maradt várába bezárkózva.

VI. Az országgyűlés azalatt meglett, de nem csak hogy a hazafiakat meg nem nyugtatta, sőt az önkényt beszűrt híres 22. tc. által végkép felzaklattatott a protestánsok kedélye ²²⁾. A felső-magyarországi rendek Gálszécsre gyülekeztek, honnan ünnepélyes végzést küldtek Belgiojósónak, melyben kinyilatkoztatták, hogy a romai hitre nem térnek, hogy evangéliomi hitök gázlását nyugottan nem szemlélhetik, hogy király iránti hűségökben megmaradnak, de az ország és hit dolga szent legyen. Báthori, ki betegessége miatt e gyűlésen nem volt jelen, tudára adta mindazonáltal sógorának Homonnai Bálintnak, a gyűlés elnökének, hogy annak minden végzéseivel hozzájárul, minden javai, sőt élete feláldozásával is ²³⁾. Ez volt első nyilvános és határozott szava Báthorinak; s e perctől fogva előre látható, mely állást veendő kenyértöréskor a hazához és hitéhez hű férfi. Egyidőben folyt a protestáns papok üldözése, a templomok elvétele. Hol az sikerült, új okok élesíték Báthori bűvát, midőn nem, öröm s bizodalom fakadt kebelében; mégis aggódva tekintett a történendők olibe:

... az pogányok megrettennek, az bálványozók, pápisták, eretnekek megrettennek, és az érdemekbe bízők megbúsúlnak, mert nincs akki az ő jó cselekedetekben megsegítse őket.

Íme, uram, ugrálnak ezokáért az sátánok

²⁰⁾ A Sárospataki Krónika szavai, 24. l. V. ö. *Lampét* az id. m. 333. l., ki Pápai Páriz Ferenczre hivatkozva, írja: *Invitatus quoque erat ad haec comitia Stephanus Bathoreus, in arce sua Ecsed sanitatis causa delitescens, verum subolfactis insidiis* stb. — ²¹⁾ U. ott. — ²²⁾ U. ott.

²³⁾ *Bethlen Farkas* Hist. de rebus Transylv. VI. 107—8. l.

50 l

4 sátánok

Le

mint az szarvasok, ugrándoznak mint az havasi kecskék.

Isteni félelemmel egymás közt beszéllgettek: 51a
et loquebantur magnalia Dei etc.

Én bizony, uram, cselekedeteden csak álmélkodom: mit hozsz ki belőlle, azt csak te tudod hatalmas isten; ezt bizonyosson tudom, hiszem: segítségéd által hogy az híveknek mindenek javokra cselekedtetnek.

És jó is hogy minket megsanyargattál, hogy az te igaz tiszteletedet, hagyomásodat, parancsolatidat megtanoljok.

Ekkor veszi, oldaljegyzése szerint oct. 17. 1604., a löcsei esemény hírét ²⁴⁾, s folytatja alázatra, öröm és hálára gerjedve:

Mikoron, uram, ezt irogatnám, alázatosan, keservessen, és vigadozván is a te jóvoltodon:

Hozák ismét, hogy az Kaifás főpapot, minden jezsuitáival össze, locumtenensét Pethe

²⁴⁾ A Lőcsei Krónika azt így beszéli: „Eodem anno (1604) die 8a 8bris ist allhier in Leutschau ankommen der ehrenwürdige Martinus Petho Bischof zu Raab und Probst Capituli S. Martini Scopusiensis, sammt Hr. Christoph Thurzó Obergospan von Zips, welche Befehle von Ihro Majestät den Magistrat eingericht und begehrt, dass Man Ihnen die Kirch, Schulen, alte und neue Kloster Spital, und alle Kirchengüter einzaumen (raumen) wolle. Drauf bath der Magistrat um ein Respirium: trug die Sache der ganzen Gemeine vor, und erklärte sich ondlich den 10ten 8bris mit Consens der ganzen Gemeinde dass sie nichts abtrotten wollen. Bald darauf hat sich Bothskaj Fürst von Sieben-Bürgen wieder den König ontbohrt, und Caschau zugerückt. Als dieses Herr Petho Probst von Capitel gehört, ist Er also gleich, noch diesen Tag aufgebrochen, und hat aus den Land das Refugium genommen.“ Excerpta ex Chronleis Scopusiensibus seu Leutschoviensibus, *Wagnernél*: Anal. Scopusii II. p. 20. — *Laczkó* ugyanezt így beszéli: „Pethe Márton de Hotes, a locumtenens, Lőcsére mene a császár mandátumával, kéré a várostól a templomot, de meg nem adák neki. Mikor pedig urgeálná a dolgot, fonyagotné őket, és a tanácsot megrekesztötte volna egy házban, kényszerítve hogy engedelmeseek legyenek a templom megadásában: megharaguvék rajta a község, házára mene, kövel beveré a szállása ablakait, és rút szégyenvallással kiszalada Lőcséről.“ I. *Mikónál*, Erd. Történelmi Adatok, III. köt. 50, 51. l. V. ö. *Toldynál*: Sárospataki Krónika 26. l.

Mártont az héres löcsei váras kiigazította, ki az bálvánt akarta felmagasztaltatni vélek cróvel is, kinek ablakánkövekkel is hajigáltak be az község.

Elálmlékom csak én, Jehóva Jézus Krisz tusom! a mint velönk, érdemetlen bünös anyaszent- egyházaddal, cselekeszel.

Kik pokolra volnánk inkább méltók hogys em irgalmasságodra, ha az te örökké való jóvoltodból nem cselekednél.

No mondja azért az egész ekklézsia: Áldott az Atya, ki megkönyörölt, áldott az fiu, aki tulajdon ereivel megszabadított, áldott az szentlélek úristen, aki minket megszentelt, confirmált; áldott az teljes szentháromság-úristen, ki örökké való egy igaz Jehóva Isten!

VII. Mindenfelöl a közelítő zivatar jelei mutatkoztak. Bocskai körül már is csoportosúltak a hazafiak. Belgiojoso pénzkölcsönzés ürügye alatt, de sajátkép Báthori érzései, s kétségkívül Ecsednek is kikémlése végett, bejelentette magát a zászlós úrnál. Halljuk a fejedelmi jelenetröl magát kútfönket, Laczkó Mátét, ki előadásainak ily részleteit egyenesen a Lórántfi Mihály házában tudhatta meg, melynek udvari predikátora volt. „Jakab János“ — úgymond; t. i. így nevezték, csupán keresztnevén, a miveltebbek Belgiojósót, kiböl a nép ajka Belga Józsát csinált volt — „a pápista magyar urak tauácsából Ecsedre mégyen kémlelni, micsoda állapottal legyen Báthori István: kellene-é tüle félni vagy nem? mert ott fekszik vala a pásztor a bokorban, a kitül a fenevadak igen rettegnek vala. Az Úr (Báthori) eszében véné a dolgot, főember szolgáit (t. i. az oltalma alatt levő és hozzá hallgató vidéki előkelő nemeseket), kik sokan valának, mindenfelé behivatá Ecsedben, drabantit megszorítá, és Jakab-Jánosnak üzen, hogy örömet elvárja, ha oda akar menni hozzája. Elment Ecsedbe, és elálmlékomdik a számtalan udvarnépen, és főfő népeken. A főnemesi népek néhol székbén ülnek vala a gyalogok (azaz: nem ülök) között, kiknek kezet fogja vala, azt kérdezvén: Ez-e az Úr? — Végre béménvén az várban az Úrhoz, köszönték egymást. Az Úr nem kele

fel előtte, veszteg üle; megmarasztá ebédre, és vendégelvén, ebéd után pénzt kér vala az Úrtul császár számára kölcsön, a nervust akarván álnokul kicsalni. De eludálá az Úr a praktikát, azt felelé: Látja kegyelmed: nekem sok udvarnépem vagyon, ezeknek mindenkoron kell fizetnem. — Jakab-János kijövéen Ecsedbül, azt mondá: „Nem nagyságos úr ez ember, hanem nagyherczeg.“ — Ekép szerencsésen átesett a nagyúr e gyanús látogatáson, ki, hogy büszke viseletével csak szíve mélyében táplált aggodalmait takarta, ismét zsoltárai tanúsítják, melyeket másnap, octóber 3-kán ²⁵⁾, így folytatott:

Legkisebbik jóvoltodat meg nem köszönhetném soha, nem hogy meghálálhatnám, holott minden irgalmasságodnál alább való vagyok.

Ki csak tegnap is, az Sennacheribnek *) horgot vetettél orrában, nagy jóvoltodból.

Behoztad házamban, és hazudoztattad en előttem, és mint az bálványt megbolondítottad.

Nem engedted, uram, az te híveiden triumphálni, győzedelmesnek lenni.

Áldott legyen, uram, ezokáért te szent és örökké való nagy neved, mind örökkül örökké: *és örökké.*

Ki el nem hagyod az tiedet, és az tebenned bízokat örök veszedelemre nem bocsátod.

Ennekutánna is, en uram, en hűséges istenem, valamire juttatsz, ihol: tied vagyok.

Haugyan megölsz is, tebenned bízom, teáltalad; az te igaz vallásod mellett akarok élnem halnom, (te felséged segítvén).

VIII. Báthori, mint eddig is láttuk, nem vala kiható, nem cselekvésre hajló természet: magában evődött ő, s míg barátjai erélyes kézzel szőtték a nagy támadás szárait, ő, s épen ez utolsó két évben, 1603 és 1604-ben, állandóbban mint addig, mysticismusába merülve, részint tisztázzgatta, ré-

²⁵⁾ Báthori sajátkezű oldaljegyzete: „1604. 2-a die Oct. fuit hic Generalis Johann-Jakobus etc. C. S. B. (t. i. Comes Stephanus Báthori).“

*) Az assyriai királynak, ki majd egész Judaeát meghódította, s egy táborában kiüttött nyavalya által kényszerítettett az országot elhagyni.

Handwritten notes:
 A hűséges istenem
 melyeket hirtelen
 de okt. 17. v
 3. ?
 26

Handwritten mark:
 12

szint folytatta zsoldári ömlengéseit, kifejezést adva azokban belső küzdelmeinek. S így, daczára a Homonnainak megírt, vagy hű követ, tán kedvelt apródja Rimay János által vele tudatott, elhatározásának, tetteleg nem csatlakozott még a támadókhoz. Belgiojósónak ekép nem csak nem volt mit felfedeznie, de mint a zsoldárok iménti kivonatából láttuk, *érzései* eltitkolása is sikerült; s ez annál könnyebben, mert, kétségtelenül a ravasz olasz szándékai kijátszására nagy udvarral vevén magát körül, aligha fogadta öt négy szem közt, a nagy ebéd felett pedig oly kényes természetű eszmecsere bizonyosan nem létesült. És csakugyan 1605 elején is még Rudolf hívének tartotta önmagát, mint kéziratai homlokán ön kezével írt czíme is bizonyítja ²⁶⁾. De ezalatt Bocskai már lobogtatta a szabadság zászlait, s Báthori hosszabb habozások után végre nyilatkozott. Belső szolgája Bay Mihály igyekezett öt sok okokkal levenni elhatározásáról, emlegette hogy nagybátyja, Somlyai Báthori István a nádor, volt az, ki Rudolf nagyatyját Ferdinándot mindennemű módon s fegyverrel is trónra segítette, hogy neki nem szabad csekély okokból ősei nyomdokaiból kitérni, erényeiket hátra hagyni: azonban Báthori, legmélyebb meggyőződésből előforrott határozata mellett megmaradt, s Ankreiter Mihály német komornika által megküldte neki országbírói kettős pecsétjét a végre, hogy a császárhoz vigye fel. Bay azonban, nehogy Prágába menve az Ausztriába és Morvaországba vezető utakat nyugtalanító hajdúk által elfogassék, azt Pethe Márton kir. helytartóhoz vitte, ki azt Mátyás főhercegnek kézbesítette ²⁷⁾. Ekép tisztába jövén magával Báthori, nyíltan kijelentette Bocskaihoz állását. Az ezt váró de még nem tudó nép ezidétt azt regélé, hogy egyik szolgájával egy ősz ember találkozáván, ezt mondotta neki: A te urad ha meg nem tér az ő vétkes cselekedetiből (t. i. a királyhoz tartott hűségét hátra nem hagyja), meghal. Köz vélekedés volt felőle — ezt veti hozzá

²⁶⁾ Azon így nevezi magát: „Comes Stephanus^(d) Báthor, Judex Curiae ex misericordia Jesu Christi Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Comitatum Simigionsis, Zathmariensis et de Zabolchi Comes manu sua mpia.“

²⁷⁾ *Istvánfi* a XXXIV. könyvben, 506. l.

Laczkó Máté — hogy *angyal volt*²⁸⁾. Ha az eddigiekből nem tűnnék is ki, hogy Báthorit végre is csak vallása melletti buzgósága határozta el a királytól való elpártolásra; hogy annak védelme, s nem politikai változás és Bocskai fejedelemsége, s tán ezzel kapcsolatos ambíció s önzetes tervek lebegtek előtte, sőt hogy a támadásnak törvénytelen térre tévedéseitől tartott, a hajdúk dúlásai pedig fájdalmasan hangolták, s lépése a lelkiismeretes kebel aggodalmaival töltötte el: minden kétségen túl helyeznék ezt zsoltáraiban lerakott vallomásai, mik közöl még a következő verseket szövöm be:

Ó mi jóakaró istenünk, ki soha meg nem változol! ne engedd meggyaláztatni az te hívedet ez magyar nemzetben is.

Majd azt mondják, hogy okoson felindítottad őket, és benne hagytad legnagyobb szükségekben, prédára az idegeneknek²⁹⁾.

Minem úgy könyörgök, hogy meg nem érdemlenők, holott hallhatatlan *) bűnösök vagyunk; sem úgy nem könyörgök, hogy az *mostani felindúlt, fejedelemmé leendő*, és az ellenségtől most megvert szolgálknak nagy-jó voltát érdemét magasztalnám, mert ez is méltó te felségedtől büntetésre: *ugyan ne higgye el magát*, és ez sok istentelen népnek se kedvezzen;

Uz sok mód nélkül való dolgot ne cselekedje:

De kedvez, uram, az te nagy nevednek, ha mi érettünk káromlásban, gyalázatban jut ilyen rosszakért;

Ó . . . öröktől fogva élt Jehóva isten Jézus Krisztus! parce populo tuo: kedvez a te népednek az te nagy nevedért!

Minem Bocskai Istvánnak fejedelemségéért könyörgök, uram, en te szent felségednek; sem

²⁸⁾ Laczkó, Sárosp. Kr. 30. l.

²⁹⁾ T. i. az első csaták, az oszgyáni, az edelényi, Básta György diadalmaival végződtek.

*) Azaz: hallatlan.

836

1d

H/Se

84a

ez istentelen kemény nyakó hajdúkért; sem az mi jámborságunkért, sem hogy en Mózsés próféta volnék, ki csak saruja kötelét sem ódhatná meg (noha ő is bűnös volt):

Hanem az te nagy nevedért, uram uram, *ne hadd anyaszentegyházada'*, minket is, gyalázatra, halálra, prédára, útalatra jutnonk!

Bocsásd meg bűneinket, téríts meg tehozzád: hadd tudjonk megtérni; éltess: hadd éljünk; vedd el az baromi képet róllonk az hét esztendőök, azaz sok nyomorúságos esztendeink után. ✓

S ismét:

84 k

Hi

✓ És, uram, akkor azt parancsolád hogy az mi erősségünk hallgatásban és reménségben legy(ön); és az mi lelkönket türes és szenvedés által bírjuk; és hogy a ki mindvégig tökéletesen megmarad az igaz hitben vallásban, ez idvözül:

Kérlek, uram, segéllj meg engemet, és tarts meg örökké minden jókban. Adj erőt jóra, és gonoszoknak eltávoztatására.

Tudom, uram, meg nem bánatol ilyen igen méltatlan könyörgőtől könyörgésemért, ki az zörgetést es kérést parancsolod és commendárod.

Segéllj, uram, és elmegyek; és indúlok; vigy kezemnél fogva, és lépem; tarts meg, és megtartatom:

Mert semmit senki nem vehet magának, ha onnan felyül nem adatik te tölled, világosságnak atyjától!

Ily szent érzések közt tette meg a lelkiismeretes fér-fiu május 2-kán a végső lépést. De csakugyan nem so-kaígg élvezhette Bocskai, mint Fessler mondja, azon örömet hogy a legelső magyar főúr hozzá csatlakozott. T. i. Báthori hosszas betegeskedéstől és lelki kételyek és gyötrődésektől elkésérített éltét, férfikora legszobb idejében, 60-d. évében, júl. 25. 1605 berekesztette ³⁰⁾. Temetésén jelen volt a felföldi ne-

³⁰⁾ Mint *Istránfi* írja, s a Báthori Gábor által tétetett sírkő, mely

messég színe, s ennek élén a már fejdelem Bocskai István ³¹⁾; a beszédet fölötte Báthori régi udvari papja, most tiszántúli ref. superintendens, Hodászi Lukács tartotta ³²⁾. — Báthori átpártolása a mozgalomhoz, és szinte nyomban bekövetkezett halála nagy feltűnést okozott a népnél, mely némi égi jeleket a szeretett főúr vég dolgaival összeköttetésbe hozni nem kételkedett ³³⁾.

IX. Báthori hűsége azon valláshoz, melyben született, melynek oly mély és bensőséges kifejezést adott írásaiban, Péterfi Károlynak istentől elrugaszkodás volt; azon hűsége hazájához, mely, az ügyek törésre kerültével csak hosszas belső küzdelem után vezette át végre is a megmentésre vállalkozott rokonhoz, s melyről az egy Horváth Mihály, nem olvasva is Báthori saját nyilatkozatait, méltánylólag emlékezik ³⁴⁾, Istvánfinak nem volt egyéb bosszúérzésnél, Péterfi szemeiben pedig őt háza szégyenévé bélyegzi! Amaz szerint „váratlan vala mindenek előtt Báthori elszakadása a királytól“: — tehát hűségéhez mind végig nem fért gyanu, s nagy-nak kellett lenni azon oknak, mely Báthorit végre is elhatározásra bírta! S mely okokat hajlandó Istvánfi felvenni? „A harcok folytonos kényelmetlenségeit“: de hisz ezeket egy

így hangzik: Spect. ac Magn. D. D. Comiti Stephano de Báthor, Comiti. Sümeghiensis, Zathmár et de Zabolch Perpetuo Comiti, Heroi Magnanimo, Patri Patriae inelyto, Musarum Maecenati benignissimo, pauperum nutritori liberalissimo, Deo et hominibus charissimo, anno aetatis quinquagesimo, Christi vero 1605. die 25. Julii pie et sancte defuncto, perpetuae gratitudinis ergo fratri (azaz bátyjának) de se optime merito Magnif. D. Gabriel Báthory moestus posuit. — *Szirmay*, Szatmár vármege Esmérete I. részében a 104. 5. lapokon közöl két, latin distichonokban készült s a nyírbátori templomban maig fennlévő emlékverset. *Bethlen* tehát július 27-két hibásan ír. — Ekép *Laczkó* e helyében: „Anno 1608. 18. sept. Báthori *István* nagy haddal általjött a Tiszán Ecsedből taraczkokkal, és Tarczalra szálla“ tollhibát kell sejtenuünk. Alkalmasint *Gábert* kell érteni, miután ekkor más Báthori Ecseden nem lakott.

³¹⁾ *Bethlen* az id. m. VI. k. 339. l.

³²⁾ *Tóth Ferencz* az id. h.

³³⁾ *Laczkó*, Sárosp. Kr. 30. l. — Ilyekről maga is tesz említést (l. alább zsolttárai XVI. töredékében). Hogy ő azokat másképp magyarázta, természetes.

³⁴⁾ Magyarok Tört. III. 376.

keletkező támadás csak nevelhette, bármely párton állt valaki, főleg ha Tiszán túl lakott. — „A németek gyűlöletét s az általok szenvedett s türethetetleneknek panaszolt méltatlanságok megbosszúlhatását“: de az e gyűlölet daczára végig állandó hűség megszegése annál inkább parancsolná e méltatlanságokat türethetetleneknek itélnünk. És a Báthori által szenvedett bajokat a többi, az egész tiszai, Magyarországnak is éreznie kellett: egy egész tartomány szenvedése pedig, midőn bosszúért kiált, megmentést vár. — „Vagy a Calvin vallása öregbitését“: de köz ügy ez is; és akkor honnan azon hosszú türés, mely csak minden korlátok áthágásakor szakad meg, másunnan, ha nem azon, míg lehetett, gáncstalan hűségtől, mely a lélek-árverések e jellemtelen korában kivételes volt? — Istvánfinak ily psychológiája mellett nem csoda aztán, ha így fejezi be lélekrajzát: „S ekép a különben főnemes és ősrégi nemzetségből származott e férfiú kevéssel halála előtt újításokra adta magát, és, amit annyiszor emlegetett volt, a becsületes élet fonalát a síríg nem nyújthatta! Ennyire képes az emberi lélekben megfészkelte bosszúállás kiolthatatlan vágya!“⁸⁵⁾ Rendszerint ugyanezt variálják az Istvánfi után induló jezsuita történetírók: senki sem cifrábban és szenvedélyében tovább menve, mint ismét Péterfi, ki az előbbi író egész helyét átvevén, „méltó, úgy mond, hogy ha meg nem hal vala, előbb haljon meg, s dicsősége, melyet őseitől *lopott*, de magáévá nem tett, az emberek emlékezetéből kiirtassék“⁸⁶⁾. Eddigi előadásom felment minden e helyre tehető megjegyzéstől. De jó lesz ezekre is mindig emlékeznünk, valahányszor jezsuita történetírót használunk.

X. S most általmegyek fennmaradt munkáira. Első az említett csonka „*Tracta*“, mint maga nevezi egy helyt, mely, úgy látszik, jó szerkezettel bírt. Szigorúan dogmatikai, polemizáló természetű, mihez képest nem ritka benne a más felekezetek, különösen az unitáriusok és katolikusok megtámadása; többször igazságtalan: de ez igazságtalanságnak is kútforrása tiszteletes, levén ez nem-mindennapi theologiai

⁸⁵⁾ *Istvánfi Regni Hung. Hist. Colon. 1724. 506. 1.*

⁸⁶⁾ *Curia Judicium Regni Hung. Tyrn. 1726. 83. 1.*

tudomány, erős meggyőződés, és mély vallásosság. Különben az előadás nem értekezés, hanem rövid mondatokban állító, a biblia módjára, helyenként emelkedett és költői, s ömlengő mint *Zsoltárai*. Ezeket ugyanazon mysticismus lengi át, mely a középkori monasticus szellemmel egy, s a század valamennyi protestáns énekköltőit jellemzi: azon büntudat t. i., mely alap nélkül a legnemesebb kedélyeket is gyötörtte; az emberi gyarlóság érzése, mely isten közvetlen segélyére szorúl, hogy képes legyen ne csak a vallás igazságait felismerni, hanem az isteni parancsolatokat követni is; az önerő és önbizodalom teljes hiánya, melyet a protestáns dogma a munkás erkölcsösség rovására ápolt, s minél fogva az ember nem az erénytől, melyet gyakorolhatni nem hisz, hanem egyedül a megváltó érdemétől várja igazulását; és végre azon keresztyéni alázatosság, mely az emberi méltóság büszkítő, s nemes és nagy tettekre erőt adó érzését teljesen megsemmisíti. A Dávid nagy istenéből Báthorinál csak a bosszúálló maradt fenn, az ő mindenható jóságos istenéből egy rabok haragos kényura; az isten képire teremtett emberből, s a Dávid istenbeni bizodalmon alapuló bátorságából s boldogságából egy, minden nagyságot nélkülöző érzésekben nyavalygó emberféreg. E szerint tehát ez ömledések hatása leverő inkább mint emelő, s a költő szánakozást gerjeszt inkább, mint részvételt. Ez örömtelen tartalma és szelleme a Báthoriféle zsoltároknak, melyek, fonákjai a Dávidéinak, csak formájok által emlékeztetnek a zsidó nagy hymnusköltőre; s még is érdekeseeknek tartottam arra, hogy legalább töredékesen közöljem, mert illusztrálják és kiegészítik azon képet, melyet másutt e kor vallásos költészetéről vázoltam. Még szerkezetökről kell megjegyezmem, hogy hiányzik bennök azon egység, mely Dávid énekeit művekké alakítja: t. i. az egy-egy eszme teljes és kikerekített kivitele, úgy, hogy azon egy darab is könnyen többekre osztható, amint egy eszméről másra átmegy. Részben mindazonáltal a belső összefüggés hiánya tán csak látszólagos, és annak tulajdonítható, hogy számos közbeeső ív hiányzik, mi által több zsoltár összeolvad, az egyiknek a vége, a másiknak az eleje nem levén meg. S azért alig adhattam mutatványul egésze-

? hogy a
 let is fel
 állítan
 Teljesen
 eitel len

ket, hanem csak részeket, töredékeket, a szerző érzése, gondolatköre és előadási módja kitüntetésére. Elfeledém megmondani, hogy néha deákra megy által, a szentírás különféle részeiből szöve be helyeket e nyelven; a 65. 66. 67. számok egészen deákul vannak.

I.

66 Örökkévaló méltóságos, áldandó, teljes szent háromság, egy bizony igaz úristen!

Vallom előtted magamat bűnösnek en szegény bűnös ember, ki az bűnösök között elsőb vagyok, ki vétkeztem csak te ellened en istenem!

Választott fiad lévén, magamat megrútítottam sokképpen, és az sárban feküdtem szabad akaratom szerént, mint az tékozló fiú.

Naponként is pedig, napról napra, bántalak uram, és búsítalak sok undok bűneimmel en utálatos ember: tégedet nem szeretvén úgy, az mint felséged parancsolta.

Te pedig szerettél engemet ó en hiu *) istenem!

Hívásod előtt elrejtettem, kegyes intisid előtt fileimet bedugtam:

Megunalmaztam felségedtől, Te pedig en hív istenem, minekelőtte felkiáltottam volna, bűneimet megbocsáttad, megszabadítottál.

Megmentettél nyavalyáimból, és szerettél engemet.

De ha még azokat hatalmaskodni hattad volna rajtam, az kiket notalán bűnnek sem tartottam, régen az kárhozatra jutottam volna.

Vétkeztem, vétkeztem, uram, az te szent parancsolatidnak ellene, és az te törvényed ellen éketlenül és hamissan cselekedtem, kinek rútságában most is undokól fetrengék és dohoskodom.

Tenedek, teneked, uram, csak egyedől vétkeztem, és te

*) A *hiu* formával gyakran él Báthori, sőt legtöbbször, *hiu*, *hiu* helyett; de fordul elé a *hív*, sőt a hívséges is. Hogy pedig a *hiu*-ban az *u* nem a *v*-nek graphikai változata, a többször előfordúl comparativus *hiubb* is bizonyítja.

előttem gonoszt cselekedtem, hogy igaznak találtassál az te szent beszédidben, és meggyőzz mindeneket az te igaz iteletiddel.

Teneked, teneked, uram, vétkeztem egyedől, s ^e azért valom meg keservessen, kérvén tégedet, hogy az te kegyelemig^{elő} igaz beszédiről, uram, emlékezzél meg irgalmassan igéretidben.

És meggyőzöttséssel az te igaz iteletedből való haragodnak idein mitőlönk tieidtől, nagy bűnösöktől.

Az Jézus Krisztus által való esedezésinkben, igaz esküésseddel való, ingyen való igiretid szerént *).

Vétkeztem, vétkeztem, uram, s naponként is mint gyarló mag vétkezem ellened, kikért életemben való kesergést választottam magamnak, és az en lelkemnek sűröséges fohászkodást.

Szívemnek pedig holtig való penitenciát, de az te segítségéd által, ki nélkül semmi jót nem cselekeszhetünk.

De ime, uram, sokszor mint megesem utamban, kiből ha ki nem vennél, oda halnék, megsenyvedvén, bűdösülvén.

Nem érdemlem, uram, ajándékidnak nagyságit; méltatlan vagyok minden irgalmasságodra, uram; legkissebbikre méltó nem vagyok.

Az mire, uram, teremtetél vala, azt en általhágám, sokszor az mit en töllem kívántál volna méltán, azt en felségednek meg nem adtam.

Igaz szívvel vallom, hogy mikor en bünt cselekedtem, az helyett felséged en velem jót cselekedett. Mostan is így cselekeszel, uram, velem. Et quasi parturiens alloqueris me Domine mi.

Jaj, uram, ennekem, és jaj, jaj!

Ki hiubb, jobb, kegyesb, irgalmasb nálladnál, senki bizony nincsen.

Sok külömb-külobb jóra való intésidre nevetséggel felelt m (azaz csak elmúlattam, filem mellől bocsáttam).

^{(ego} *) Quamvis hunc locum ita etiam intelligo, ut vincas cum iudicaris, hoc est: cum tu juste Judex recte iudicas omnes filios hominum, vincas, ⁱ et hoc est vincaris a nobis miseris peccatoribus merito filii tui per spiritum sanctum. C. S. B. m. p.

Éktelen büneimben zengéssel nyugodtam.

Az bünnel megterhelhetett napokat vigassággal mulattam el.

Isteni jelenést mutattál, és intettél engemet álmomban is, kit en nem vöttem csak előmbe is!

Mely ez vala, vajha megismerted volna az te meglátogatásodnak ideit etc. (Ezt azért írom ide, hogy álmomban volt az ideje, láttam ez szép álmot, kit isteni látásnak tartok, mert szentírásból áll).

Noha, uram, megrettentem, de ismeg vétkeztem, mint-hogy mostan is éjjel-nappal külömb-külobmképen vétkeztem, mint Ádámnak utálatos bünös magva.

Éltem mint dög és mint bolond, éltem mint bódog, maga *) bódogtalan.

Öttem s ittam, de bizony ízetlenül emésztettem meg.

Semmit felségednek nem tulajdonítottam, haragodat noha tudtam, de ismeg hamar elfelejtettem.

Semmi jovaidról illendőképen hálákat nem adtam, segítségre, az mint kellett volna, nem hittalak mint kegyelmes uramat, édes atyámat.

Úgy segítségre nem hittalak, az mint kívántad volna, érdemletted volna, en is tartoztam volna vélle.

Felebarátimmal egyenetlenül éltem, atyámfiaival szeretet nélkül voltam, és minden parancsolatid ellen, uram, vétkeztem; s most is, ó en gyarló bünös, vétkezem.

Fertelmes bünökkel megraktam testemet, és éktelen étellel gyönyörködtettem magamat, s ezt mondtam: Örölj en lelkem, örvendezz szívem, és vígadozz ó en életem; az bün-ről pedig és isten haragjáról meg nem emlékeztem.

Gonosz tanácsimnak és éktelen életemnek, gondolati-mon való szabadakaratos járásimnak mind helt adtam; és úgy mint bolond tétova búdostam.

Iffiúságomnak szabadságos állapotját látván magam elhittem, és külömb-külobb éktelenségekre indultam, és sok bünöket cselekedtem.

Fáj immár nekem, ki szántalan sok bünöket cseleked-

*) Noha, ámbár.

tem, és mostan is mint Ádámnak magva cselekeszem naponként! Munda me stb.

Ha rendszerént vétkeimet számlálni kezdeném is, en bizony nem tudom, de te en istenem, szívemet, lelkemet és veséimnek rejtekét is jól látod, tudod.

Naponként való vétkeimet, te uram, jól látod, az eltitkoltakat jól ismered egyedől, uram.

És az mely bűnöket bűnnek sem tartottam, avagy nem is tartok gyakorta, azokat is te tudod, en uram, s en istenem.

És engemet csak egyedől czirkálsz, ó en üdvözítő hiu istenem.

Nincs semmi oly bűn, kiből valami dögöt nem vontam volna magamhoz, mert legkisebbik parancsolatidnak megszegése ~~(mellet)~~ is az embereket megrútítja.

Hol pedig minden parancsolatid ellen való cselekedetem, ó en istenem!

Szent innepidben felfualkodtam, hiába való életben múlattam, és részeges tobzódó nyugvásban foglaltam magamat.

Hypokrita szolgád voltam, nem becsüllöttelek, sem szerettelek úgy, az mint kellett volna.

Mikor sanyargattál, haragudtam; feddettél, s nem vöttem; tanítottál, nekem nem tetszett.

Előüdt nem gondoltam, és jövendő jórul nem gondolkodtam, nem elmélkedtem.

Hamissan szent neved sokszor hiába vöttem, az mit felségednek voveáltam, fogadtam, azt meg nem praestáltam adtam.

Hazugságot szóllottam, és magamat tökélet^{l. s}ességgel hizlaltam felséged ellen.

Nincs jóról való gondolat bennem, gyakorlatossággal, képmutatással gyakorta szolgáltam és szolgálok felségednek.

Az testnek nyilván való cselekedetét cselekedtem, és annak gyümölcseit meg nem öltem: benne elébb-elébb mentem.

Ha jót valamikor cselekedtem, de rút életemmel megmocsoltam, és mint búdosó bolond, úgy éltem.

Sőt ha felséged nem oltalmazott volna, és nem oltal-

Li

mazna: ez világon nincs anni bűn, oly, kit nem cselekedtem volna.

9a

Undok vagyok, uram, felséged előtt, az föld sír alattam, az nap, hold és csillagok, és az ég homályosok az en bűneim miatt.

Az Krisztus koporsójába magával eltemetett bűneimet fejemre kaparom.

Bűnt bűnre hajtok, azból halmot rakok, kiket mint az bika fejemre hányok, és alatta úgy bömbölök.

Az ebekkel sem érdemlenék uram, en kenyeret érdemem szerént; de jó vagy, és ó jó vagy te, ebkölykeken megkönyörölő hiu úristen.

Nem vagyok, uram, en méltó fiadnak hivattatnom, pezszeri állapotot sem érdelek:

Sőt menj el, uram, en tőlem, mert bűnös ember vagyok en.

Az égre nem méltó szemeimet felvetnem, az te lakó helyedre; sem hogy az föld engem tartson, hordozzon, ki az te lábaidnak zsámolyszéke.

Ó iffiú en bolond, és teljes életemben nyavalyás! ki veszen ki mind ezekből engemet?

En nyomorodott utálatos bűnös vagyok, mogrothatandó por: élek úgy mint büztől megsenyvedett dög: asszonyállat havi kórságos ingéhez hasonló igazságos férfi. v. ö. 5a. 24, 5

Te pedig, Jehóva isten, en uram és en istenem, örökké élsz, megmaradsz örökké és öröké.

Inmár hát en mit cselekedjem? Az úr szövétneket gyújtott, gyújt is naponként: keresi a kik bűnökbe bele fatanak! leszállott meglátni az en életemet; és az úrnak irgalmát nem érdelem! S mire adjam magamat?

9 b

Méltán ő felsége fiának magam nem hivathatom, mert nem illik fiúhoz jól tött atyjával versenkedni.

És felnevelt atyjának bosszújára jární, haragra ingerleni!

Az atyákban szokott lenni az haragnak, az fiakban pedig az engedelemnek. (Így).

Micsoda pedig az úr emberekhez hasonlíván, és mely nagy az úrnak haragja az bűn ellen!

Vöröskön örökké: Urakodol az te sebtégedbe

Nem szégyenled-é az felséges atyádnak mondanod, nem szégyenled-e előtte megállanod s mondanod: Atyám, atyám!

↗ Jaj mely hiábavalóság az ember ez világon, és ez világ minden ő díszességével egyetemben.

Nincsen, uram, jobb nálladnál, és az te félelmed vége minden kazdagságnak.

Az prófétának intése szerint, és a szent Jánosnál való biztató hagyomásod szerint, megvallom bűneimet, el sem tagadtam, sem tagadom is.

Álnakságimat, hitetlenségimemet és semminemő vétkeimet, kiket, uram, nállomnál is jobban látsz.

Ihon fejemet kezédben hoztam, bűneimet tölled bálványok eleibe nem vittem, sem is viszem (te velem lévén).

Szabad vagy velem: valamit cselekeszel, megérdemltem, megérdemlem, holtig meg is érdemlem.

Csak te benned bízom: teneked éneklek, és az te nevedet segítségre hívom.

Az te igiretidben szánj meg, uram, engemet, ments meg, gyógyíts meg ongemet, és enni nyavalyákban ne hagyj elesnem, ne gyaláztassam meg az te boszúságodra.

Szent lelkedet ne vedd el tőlem örökké, kinek nincsen bánattal való ado nánya.

Add meg üdvözítő Krisztusodat! Lám magad igirted az ő és új testamentomban, ugyan önnön maga által, vég nélkül, minden igyeinkben, bűneinkben.

Válaszd el, uram, válaszd el az en igyemet az nem szent nemzetségtől, azaz az pokolbeli ördögtől: ne uralkodjék en rajtam soha: és ne pofazhasson arczúl engem szegényedet, mert egy szegény árvád vagyok enn.

Ki nem enmagam teremtettem magamat, s nem tudom metszek *) születésemmel, uram, ha velem nem leszesz! mert en bünt vettem rám, de le nem vethetem róllam nállad nélkül.

És adj ennekem szegény kutyakölyöknek az te asztalodról lehulló morzsalékodba, ő en reménségemnek örökké való gyámola, kegyes reménye, díszessége, szép öröme mind örökkön örökké Ámen.

*) Metszek (a kéziratban: meccsek) azaz: mit tegyek,

tuca (?)

10a

*+ 8 sor
Latin*

Quartum caput. II.

Ó dűcsőséges méltóságos en uram, teljes szent háromság úristen, teljes az ég és az föld az te dűcsőségeddel!

Ki engemet teremtettél semmiből, irgalmasságodra, személyedre, hogy engemet megtartanál örökkül és örökké.

Adok, úristen, fe'lségednek nagy halákat, áldom az te szentséges nevedet minden javaidért mind örökké.

Áldom az te nevedet minden javaidért, kikkol engemet megáldottál, és tartottál az te bőséges áldomásidból, csak tennen magadért cselekedvén velem ingyen való kegyelmet.

Mindeneknek felette, en uram és en hiu istenem, adok te szent felségednek áldást, hálaadást, lelkembeli javaidért.

Ki mint Ádámot, Évát, azonképen engemet is, minden enni sok istentelenségimből, nagy bűneimből előhozál.

Megkeresél és helyemre állatál, az irgalomnak helire, ingyen, híven, kegyelemből, szerelmedből, velem jól cselekedetből, méltatlan voltomra.

Ár és üdvösségre való méltó fizetésem nélkül szerettél, en uram s en istenem, engemet.

Felvöl az porból és az földről engemet, holott atyám és anyám engemet elhattak vala.

Sok szántalan bűneimért el nem vesztettél, veszedelemre jutnom sem engedté, kiket cselekedtem, s naponként, óránként, szempillantásonként cselekeszem.

Ez után sem hatsz el engemet, en hiu istenem uram, mind világ végeiglen semmi szükségembe.

Ki enn-legkisebbik bűneimért is megérdemleném az poklot, de, felséges bíró, felséges közbejáró lévén, te vagy az en hiu istenem!

Hova fussak azért az megharagudt igaz istentől, ha nem az megkönyörölt, megengeszteltetett igaz istenhez, ki irgalmas, kegyelmes is.

Ki en uram és en Jehóva Jézus Krisztusom engem el-té velyedett juhocskádat nyájadban hátadon visszahoztál.

Naponként is az te szent atyádnak jóvoltából és nagy irgalmasságodból hátadon hordozsz, míg beviszesz az örök életben, szent lelked által;

És megtartasz örökkül és örökké absque dubio.

Kiben, uram, bizony semmi kárt nem vállalsz vala, ha-
szinte mételyes juhod nem voltam volna is!

De te szent és irgalmas vagy, ó, ^onagy irgalmó Jehóva!
ki szereted az mi lelkeinket, és legelteted az te szent meződön,
örökkül és örökké.

Mostan is pedig nem nézed büncimet, hanem velem
bajlakodol és dajkálódol;

Nem hatsz elveszнем, az emberi nemzetnek szerető ura,
hiu istene, ki szereted az Izraelt az Krisztus által.

Engemet, uram, érdemetlen bűnöst megsegítettél szent
lelkeddel bűneim közepett, megmelegítettél szárnyaiddal alatt:
úgy, uram, az mint az jó anya tyúk szokta fiait tollai és a
szárnyai alá gyűjteni, szorítani, melegével meleggetni.

Noha en nem az egek és az föld ellen vétkeztem, ha-
nem te ellened, uram istenem, és te felségedet naponként
bántom, és bántottam is, különb-külömbféle bűneimmel.

Megfordítál engemet, és felkeresél szent szerelmedből;
nem hagyál elromlanom az en nagy nyavalyáimnak idején.

Tudom, ó nagy irgalmó hiu isten! ezután is mostan is
felséged ezent cselekeszi velem, halálomnak óráján is, és
mindenkor, és minden késértet^limben.

Megmutatod hogy isten és nem ember vagy, az em-
berré lött Jézus Krisztusért.

Hogy valakik benned bíznak, el ^{sz} nem vesznek, el sem
hagyattatnak, meg sem gyaláztatnak, uram; mert te jó és hiu
isten vagy, uram isten.

Megmutatád, uram isten, az árváknak és özvegyeknek 11 b
irgalmasságotnak jótéteményit!

Azszegényeknek jóvaidat, az nyomorútnak segítségé-
det, és mindenekhez jó akaratodat, kegyes könyörölő voltodat.

Megmutattad, mert nem hiába teremtetted az emberek-
nek fiait.

Megmutattad, mi kegyelmes atyánk, az keseredettek-
nek magadat, az te kegyességedet az szegényeknek.

Vígad uram ez okáért te benned az en lelkem; ha pe-
dig, uram, valami marhámban gyönyörködnél, azt te előd-
ben hoznám jó szívből.

De ilyent sem hozhatok, mert magam sem magamé va-

gyok. Az egek és az föld, s az tenger is és ezeknek teljes voltok tiéd és tetőlled fondáltattak.

Nem szükölködöl, uram, semmi^m nélkül, de en szükölködöm felséged nélkül, és hogy mondottad hogy kérjek, s megadattatik: kérek, de engedjed hogy kérhessek, uram.

Mondottad hogy keressem s meglelem: kereselem, de így, ha felséged indít és segít.

Parancsoltad hogy zörgessek: azt cselekedem, uram, de te felséged segélljen és tanítson, quia vana salus hominum.

Ó úr Jehóva! mit adhatnánk mi teneked, ha mi ben-
nönk is csak az magadét koronázod meg? Bizony, uram, soha en az te jótéteménidről elegendő hálákat nem adhatok, sőt
12 a meg sem tudom köszönnöm jó módjával.

De noha gyarló bünös vagyok, de az te szent segítség-
gedből igyekezem teljes életemben, felséged segéttvén, hálá-
adó szolgálád lenni, örökkül és örökké Ámen. 12

III.

És (ha velem leszesz, uram, és segítesz) soha több is-
tent sem vallani, sem segítségre híni te kivöllötted nem aka-
rok, sem senkiben bízni, és segítségre híni.

Kinél sem igazb, sem hiúbb, sem dűcsőségsb, jobb sem,
sem méltóságosb isten nincsen, soha sem (is) leszen.

Akarok azért elvettettetett lennem, uram, az te ajtód-
nak küszöbe előtt, hogysen az istentelenekkel együtt ural-
kodni (noha en is nem angyal, hanem nagy bünös vagyok).

Mert nincsen jobb nevü az egek alatt, kiben nekem üd-
vözülnöm kellene, hanem csak az úr Jézus Krisztus neve;

Kinek szent neve előtt égieknek, földieknek, és pokol-
belieknek térdek meghajolnak.

Bizony, uram, en legkissebbik jótéteményedért hálá-
kat nem adhatok.

Mindazonáltal dicsirlek, áldalak, magasztallak, en
uram, teljes szent háromság, egy bizony, irgaimas, élő Je-
hóva isten!

Csak felségednek, uram, adassék minden istenhez illő
igaz tisztesség, dicsiret és dűcsőség örökkül örökké.

Az en üstököm, uram, csak az te kezédben vagy, és az en nyakam az te szentséges talpad alatt legyen, azaz hatalmad alatt,

És nem az бүдös pápának talpa alatt, ki mind testi és mind lelki módon (noha ők tagadják) de magának kívánja.

Az en liberum arbitriumom, szabad akaratom, servum arbitrium legyen, uram, azaz hogy ne hagyj, uram, az en szabad akaratomra gem.

Vagy kívánom en, vagy nem, hanem szent fiad által, szent lelkeddel, vezérelj, vigasztalj, erősíts holtom-óráig! — akarom is Ámen.

12 b

akkor

IV.

√

Tudom en, hiu igaz istenem, nem gyönyörködöl az en veszedelmemben, mert tied, uram, minden testen az birodalom.

Szabados szent úr vagy, uram, mi rajtonk. Annak okáért ha megölsz is, uram, te benned bízom.

Te benned és tölled vagy az mi életünk, de mi tölönk vagy veszedelmünk.

Nem vagy te, ó isten, az hamisságnak akarója, és nem lakik te előtted az gonosz.

En szegény bizonságot teszek, mert igaz vagy minden te utaidban: és valaki reád bízza magát, az bizony soha meg nem csalatkozik.

Nem te vagy, uram, oka, az bűnnek szerzője sem te vagy, uram isten.

De te vagy, uram, az jóknak adója, és az üdvösségnek, minden érdemem nélkül. √

V.

Te vagy, en uram, en istenem, nekem esedezöm, szólószólóm az te szent atyád előtt, kinek nevénel több név nem adatott az ég alá, kiben üdvözölhessünk, csak az te neved, Jézus.

15 a

Kinek szent nevében, égen, földön, pokolban valóknak

térdek meghajolnak, kinek isteni szent székire támaszkodtam egyedül;

Kinek szent nevének dicsireténⁱek, dicsőségének, ^(dicsiretén) mindenkoron örölkök, és az te igaz vallásodnak kiterjedésére, hirdetésére, szent atyáddal, szent lelkeddel egyetemben, szívből örölkök, és szüntelen örvendezek.

Tudom en, hívséges és igen igaz istenem, az teged tisztelőket (te jóvoltodból) megtisztteled, és az teged megutálót megutálad.

Ki, uram, nem ^(av) igazakért jöttél ez világra üdvözíteni, hanem az hamissakért, mert az egész világ gonoszban vagyon;

Nem elveszteni, megítélni, hanem megtéríteni, üdvözíteni: holott secundum dictum tuum domine, nem az egészségnek való az orvos, hanem az betegnek. ✓

VI.

15 & De en, hiu istenem, en mindenkor csak az te irgalmaságot várom éjjel nappal, mert te igen jó, bő isten vagy, sok irgalomó, nagy tűrő, kegyelmő, könyörölő. ?

Jobb ezokért nekem egy nap te előtted nyomorganom ekklézsiádban, hogysen sok napig virárganom az hitelenek között.

De kérlek, uram, kémélve, kegyessen sujtolj ilyen szegényedet, mert csak tied vagyok en, egy és szegény vagyok enn.

Mert választottam, uram, elvettetettnek lenni te előtted, hogynem fényleni az hiteleneknek gyölekezetekben.

Mert, uram, noha láttatol néha idegen dolgot magadtól cselekedned, de az alatt az te tulajdon dolgaidat cselekeszed és viszed, uram, véghez.

És mindenekben igaz itileted szerént cselekeszel, ha minekünk ki nem nyilatkoztatod is.

Ha az fák tövel állanának fel, az föld rám burúlna, az ég rám szakadna, az teremtett állatok arczczal rám támadnának is;

De még is, uram, egy csepp szent véred nagyobb minden büneimnél, és ugyan nem kárhozom.

Ha megölsz is, uram, ugyan csak benned bízom, ha

nem tudom mire juttatsz is, ugyan csak te vagy az en üdvözítőm!

Kiben az atya is ten örök idők előtt választá minket, hogy csak te általad üdvözölhessünk, és nem senkiben egyébben.

Erről tesznek az próféták és az egész ó és új testamenton bizonságot, hogy valakik csak te benned bíznak, el nem vesznek, hanem örök üdvösségek leszen.

Te vagy az tanácsos iste n, ki az atyának kebeléből alá jövéel hozzám, és mindeneket n ekönk megjelentél, kinél több soha senki az atyát nem látta, ki neki egyszerűlött fia vagy.

És csak azok tudák meg az istent, a kiknek ingyen való szerelmedből megjelentél, és szenteiddel is predikáltatád, hirdettettéd.

Mostan is csak azok ismerik meg, uram; mely te tisztességedet az hitetlen pápa magának akarná tulajdonítani, és azért ront, gyűlöl minket, hogy mi ezt ő neki nem adjuk.

Tanácsos és erős isten vagy, mert mikor kifogyonk tanácsonkból erőnkéből mint Jozsáfát király, és nincsen kire szemünket vetnünk;

Akkor minden emberi segítség nélkül levén, és az emberekben megfogyatkozván, csalatkozván, csodálatosképen örökké való isteni erőddel, az te nagy nevedért, gondolatunk kívül és érdemöknknek felette, várásonk reménségönk kívül megsegítvén megtartasz;

Megoltalmazsz, megmentesz, tanácsot is jót adsz: Jöveitek en hozzám minnyájan, kik bünnel megterheltettetek, és fáradoztok: en megkönnyebbítelek titeket. ✓

Valakik, uram, tölled tanácsot kérdünk, s megfogadjuk, tölled megtartatonk, meg sem szégyenölünk örök szégyeunel.

Örökkévalóságnak atyja vagy, quia tempora et quaecunqne existunt, a te, per te, et in te existunt.

Az te szent országodat te teremtetted atyáddal szent lelkeddel egy istenségben, három szent személyében.

És nyerted szent atyádtól meg minekünk érdemed által mint közbejáró személy, ó igaz erős isten és bizony ember!

Adományól pedig te sajátodat adtad mint erős Jehóva isten.

16 a

Tnk

16 b

?

Örökkévalóságnak atyja vagy, ki az örökkévaló országra újonnan szülsz, gyarapítod, tartod, táplálsz, oltalmazod az te keresztyén anyaszentegyházadat, rólunk gondot viselsz, és az te szent atyádnak bemustrálsz.

Elvevén az erős fegyveres ördögnek rajtunk való hatalmát, te ó legerősb fegyveres: űtet megrontád, ragadományát elosztád, és az meghervadhatatlan és rothadatlan koronát fejünkben felteszed, uram isten!

Örökkévalóságnak atyja vagy, ki öröktől fogva szent-
atyáddal szent lelkeddel együtt uralkodál, mikor sem ég, sem föld, sem vizek, sem szelek, sem semmi mozgó élő és éltető elementomok nem valának.

Békeségnek fejedelme vagy, ki az megharagudt között és mi köztünk emberi nemzet között, kik kárhoznak fiai valánk, örök békeséget szerzel, mind isteniséged szerént, mind emberséged szerént in una persona, érettünk közben járóvá löl: perfectus Deus, perfectus homo.

Esedezünk az atyánál, tanítunk, királyunk, mesterünk, paponk és prófétánk mind örökkön örökké!

Sőt megöletett, eltemettetett, mennybe felment, feltámadott, áldozatonk, jó illatú kedves drága citron löl mi érettünk.

VII.

Ne játszadozzanak, uram, velünk az istenséged káromlói, ellenségi, tegedet megcsúfolván mi bennünk az ő bolondságokból:

Sőt lássuk meg mely hatalmas istent vallok en az keresztyénekkal egyetemben te segítségedből.

Mert, uram, nem fér az en vétkeim egy fontban az Jézus Krisztusnak csak egy csepp vérének harmadrészével is,

Mely nem csak az enyimet, de széles ez világnak szörnyű vétkeit meghaladja.

Cselekedjél véllem irgalmasságot, uram, az te jó kedvedben, és ki isten s nem ember vagy, ne pusztíts el bűneimért engem kiáltó bűnöst, az Jézus Krisztusért, ki isten és ember, kit, uram, te bizony soha nem cselekedtél, nem cselekeszel is örökké.

En, uram, az te szent kezedben ajánlom lelkemet testemet és mind a kikkel bírok te általad, és minden keresztyén híveidet, anyaszentegyházadat, abba való tagokat.

Ha drágább marhám volna, uram, lelkemnél is, te reád merném bízni: ez okáért örökké reád bízom, uram.

Cselekedjél, uram, ez után is nagy kegyelemmel velem, ki ezelőtt ötödik nyáron 18. augusti veteris calendarii az kopersóból hozál fel. 1599.

Sem az sérbe ¹⁾, sem pokolba, sem eltemetésre jutnom nem hagyál, és ez mai napig, mikor ezt ~~írom~~, hogy 1604. írom²⁾, nagy kegyessen megtartottál, és kezemben való más fájásomból is szépen orvosság nélkül meggyógyítottál.

Sőt sok előszámlálhatatlan jókat velem cselekedtél, s naponként, uram, cselekeszel velem háládatlannal, antequam ad te clamarem. Annakokáért áldom dicsőrem, uram, az te drágalátos szent felséges nevedet, ki kiáltásomnak előtte meghallgattál, segítettél, és íme most is éltetsz.

Ki mindennél nagyobb jótéteményed, hogy lelkemben s elmémben is éltetsz, és az pokolbeli ördögnek elrontani nem engedted, sem engedsz soha is, uram, az te nagy nevedért.

Könyörgök, ne jöj itéletben velem szegény szolgálóddal, mert egy élő ember sem igazíttatik meg, uram, te előtted.

Te neked te neked, uram, vétkeztem egyedől, és előtted gonoszt cselekedtem, hogy az te beszéidben megigazíttassál, és győzedelmes légy azokon, a kik teged hamissan itilnek és meg is győzöttessél az mi könyörgésénktől, az mi urunk Jézus Krisztus által.

Kivel és szent lelkeddel élsz, uralkodol, örökkön örökké Ámen. ✓

VIII.

Uram uram, ki en kegyelmes istenem vagy, és en édes oltalmam, kőváram, erős tornyom;

Elfeledkeztél-e vég nélkül, uram, en róllam szegény bűnösről, és te teremtett nyomorék férgedről, avagy, uram, aka-

¹⁾ Sírba. ²⁾ „Veter. Calend.“

H 20 Aug

21a

ji

Li

Törvény

21. 6.

rod-e megmérni igazságod szerint az en nagy számlálhatatlan bűneimnek sokasságát, uram, en ellenem.

Elfogyott-e hát, uram, a büntül megijedt félemllett embernek segedelme: az segítség-kérőnek nem adatik-e kegyes válasz, és az régen kiáltó nem hallgattatik-e meg?

18 És az te segítségedtől való jó szándék valljon s nem segítettik-e meg tetőled, uram; és az megtérésre te általad adott jó igyekezet (ki te munkád) félbe hagyatik-e, nem erősítetik-e, nem vitetik-e véghez az te erődből?

Íme en szegény bűnösregeen kiáltok, és az en meghallgatásomat halasztod az en bűneimért, jól tudom, de azért jómra fordítod, elhittem.

Bizony, uram, igen megfáradtam; még is várom az kegyelmes választ derék szerint, kinek zsengejével engem hittem és várásom felett való könnyebbséges örömmel látogatál, kiért neked örökké való hálákat adok.

IX.

22 a Enn Ádámnak magva szempillantásonként utrunque vétkeztem, s vétkezem holtomiglan: elannyira, uram, hogy zúgnak en bennem az bűnök mint az folyó vizek, és fortyognak mint az örvényeknek tekergő megszorulási; felhányódnak mint az köveken sebességgel folyó vizek.

Mely mi Jézus Krisztusonkban lakozik, szent atyjával egyetemben, az szent lélek úristen,

Mely mi Krisztusonkkal egyetemben összeköt minket az szent lélek isten hitönknek általa, nem különben, mint az fejönket tagainkkal, avagy az szőlővesszőt az szőlőtőkével, avagy az asszonyállatot jámbor férjével.

De még ennél is inkább összeköt és láthatatlanképen egyesített,

Úgy annyira, hogy immár nem mi hívek élünk immár hanem Jézus Krisztus él mi bennünk.

Lelki módon egyesített minket, egyesít is az szent lélek minket az Krisztussal naponként, és az ő bőséges minden javait származtatja mi reánk.

Úgy mint az főből az tagokra, az szőlőtökekből az vesszőkre jó az éltető nedvesség, és az mint az asszonyi állattal

az férfi egy test vér lévén, gondviselések is egy minden javokkal egyetembe:

Így immáron, noha megáradott az bűn, feljül áradott, feljül bővölködik az kegyelem az en minden bűneimnél: holott az kegyelem feljebb bővölködik az bűnnél, kikkel bántalak és bántottalak.

Ennekokáért szívből lélekből kérlek, en kegyelmes atyám, az en Krisztusom itilőszéki előtt, (ki minden itéletet szent fiadnak adtál) ne hányjad szememre az en nagy és rút bűnemet, álnokságimat.

Az en uram Jézus Krisztusnak áldott szent nevéért kérek, ki önnön magára nekem megesküött, ki, tudom, meg sem változik soha:

Mert az isteni végzés erőssen és tökéletesen áll erős fundamentomon, tudja ez úr az övéit kik legyenek.

Venite ad me omnes quicunque laboratis et onerati estis, ego reficiam vos etc.

X.

Gyújts fel ^{az mi)} (szíveinkben az te szerelmednek tüzét, hogy teged szerethessünk, ki minket örök üdök előtt szeretél, és elkészítéd magad mi érettünk, szerethessünk tegedet, te általad felebarátinkat, és gyümölcsöt teremthessünk szeretet és szenvedés által.

Igaz félelmedet adjad, uram, szívünkbe mint atyádfiainak, hogy, minthogy engemet szeretsz, en is szerethesselek, félhesselek, segítségül híhassalak, csak teged uram istenem;

Igazán is ismerhesselek, az ó és új testamentomnak igaz magyarázatjának rendi szerént.

Adj erőt, uram, az jóra, gonoszoknak eltávoztatására, hogy láthassak jó napokat.

Nyelvem tartóztathassam te általad gonosztól, ajakim álnokságot ne szóljanak.

Hanyatoljak, hajoljak el az gonosztól, és cselekedjem jót, kereshessem az békeséget, és azt megnyerhessem;

Legyenek az te szent szemeid, uram, en rajtam, és az en könyörgésemre nyitvák szentséges fileid.

Legyen az te ábrázatod az gonoszokan, hogy eltöröljed őket, és nevezeteket az földről.

22 b

Teeküéssel

29a

29 b

[az te

Adj erőt, uram isten, jóra : igaz hitbe, jó vallásban végig megmaradjak, jó lelkiismeretben, csendességben, lelki jókba gyaporodást, te benned végig megmaradást ;

Az te jó lelked vigyen engem az jó útra, és viseljen engem nyavalyást kedved szerént minden en cselekedetemben, hogy te benned örökké örvendezzek.

Járjanak tábort, uram, az te szent angyalid körölettem kik őrizzenek, vigasztaljanak, bátorítsanak, uram isten, te általad, mint felségedet az kerben.

XI.

Uram, uram, uram, ne öröljön rajtam az hamisságnak lelke, és az en véremen az hitetlen ne öröljön, ne hízzék meg testemmel lelkemmel az hazugságnak lelke.

30a

Ne mondjon vigaságos éneket az mi nyomorúságinkon vígadván az ördög, s az ő tagjai ne kaczagjanak en rajtam kik noha sokszor vétkezönk, de te benned bizonk.

[]

Mert azt mondják] az hitetlenek : nincsen isten. Ne yallj, uram, értem rossz férgedért ily nagy mérget, boszúságot, ék-telen, ok nélkül való gyalázatot, káromlást, kissebbtítést az te nagy nevedért.

Mert noha, uram, néha magadtól idegen dolgot cselekszel, azért mindazáltal hogy az te tulajdon dolgaidat végbe vigyed, mert te akkor is szenteltetel mikor az bűnöst megbünteted :

De azért, uram, az te irgalmasságod minden cselekedetid felett vadnak.

Az te juhocskaídnak esetek ne legyenek, uram, te nállad megszámllálván, kiket, uram isten, melegítvén tápláltál ez óráig ifjuságokban szent kebeledben, és az te tövis koronádon legeltettél :

És itattad az te oldaladnak általöklelt forrásának hívösítéséből, vízéből, megelégtvén szentséges, áldott, piros drága véreddel. Ó mi istenönk és örökös uronk !

És az kiket teremtettél, ne utáld meg bűnökért hertelenséggel uram, az te szent teremtésedre, sokságó könyöröletességedre nézvén, hertelenséggel ne vesd el, uram, előlled.

l

Sőt tarts meg minket tiedet te benned, és nem senki-
ben, ki haragod közt is szent irgalmó isten vagy.

Mert olyan vagy, uram, mihozzánk mint az méh, ki
noha megcsíp, de lépes mézet béven ad kicsiny csípésért és
az ő csípésének sebébe senki meg nem hal.

Ne fordíts el, uram, szent orczádat mitőlönk s tölem
fő bűnöstől nyomorúltól, ki az nizők előtt megnémólál,
orczádat el nem fordítád az pökdösők előtt, és az arczól
csapdosást és kékeket örömmel viseléd mi érettönk.

Ne gyűlölj, uram, büneinkért minket, cselekedjél irgal-
masságot mivelönk, és dicsiretet mondonk, uram, az te nagy
és szent nevednek nemzetségről nemzetségre mindörökké.

Nyisd meg, uram, az en számat, hadd dicsirjen minden
üdőben, és az en szívemet lelkemet tisztíts meg, hogy egye-
temben álmomban is veled beszéljen, elmém csak róllad el
mélkedjék, gondolásom te róllad legyen.

Az en ajakim szólják az te nagy dolgaidat, nyelvem
hirdesse az te csodálatosságidat, örökké csak tegedet szólja-
nak beszéljenek az en ajakim.

Hogy házám népeivel és minden hozzám tartozókkal,
uram, minden üdőben mindenek felett csak teged dicsirhes-
selek, áldhassalak: *ne múltjék, uram, félben az en jó igykeze-
tem, ki csak te tölled vagyon:*

*És aki teljes életemben benned csak egyedül bízam, re-
mélttem, maradhassak meg oltalmad alatt minden ellenségimtől
végiglen Amen et iterum Amen.*

XII.

Uram egy pálczával jöttem ki az en atyám házából, és
íme seregekkel bírok; azaz mezitelen jövén atyám anyámtól,
és íme felségednek örökös társoddá töttél, en jóakaró kegyel-
mes uram, fejedelmem, holott (követvén szólok) az ebekkel
disznókkal sem érdemlenék sorsot.

Kérlek, uram isten, vezérelj holtom órájaiglan, és az en
kimenetelemnek ideiben is, hogy vehessem hasznát az te
szent vallásodnak, és igaz igiretidnek.

Mert te vagy, uram, az en istenem egyedül, kövárom,

30 b

nyírók

31 a

+ 44.

31 b

bástyám, és mindenem, erőssígem, erősítöm: bizonyos nagy remétségem.

Add meg, uram, add meg ismeg az megújító szent lelked, ~~és az te szent lelkedet~~, adjad az szent jegyeket is még erősségemre: szent lelkeddel tégy bizonságot bennem örök üdvösségemre.

Ne vegyed el, uram, töllem ilyen drágalátos szent javadat, ajándékodat, és noha így ostem, ne vess el engem az te szent szemeidnek ingyen való tekinteti elől.

És ne szakaszsz el az te szent szerelmedtől, szentséges jóvoltodtól.

XIII.

35 b Elhivín azt kétségnélkül, en szép Jézusom, hogy ha erőd nem volna (ki erős isten vagy), engemet nem biztattál volna az te szent szép igaz igireteddel.

Annakokáért, uram, jó ennekem itt megmaradnom, kit, uram, végiglen engedj meg ennekem.

Elhittem, uram, en azt teáltalad, hogy engemet az te szent személyedre nem teremtettél volna, és ujobban az halálból fel nem vöttél volna:

És az te drága ismeretedre nem juttattál volna, és drága ajándékkiddal nem legeltettél volna, ha velem irgalmasságot cselekedni nem akarnál, ki szeretted az tieidnek lelkeket, és elfedezed az bünt az penitentiáért:

Ki semmit nem teremtettél az mit gyülöltél volna: de kérlek, uram, ne késsél.

Nem vagy te, uram, az veszedelemnek akarója, sem oka; ki nem gyönyörködöl az mi veszedelmönkbe, de az hamis nem lakozik, uram, te előtted.

Mi töllönk vagyon veszedelmönk, és csak te benned vagyon, uram, megtartatásonk, üdvösségönk.

XIV.

40 a Valameddig az okos lélek tagaimban lakik, és szent lelked bír engemet, nem leszen nekem te küvölled más istenem.

Hanem az Jézus Krisztusban való igiretidre emlékez-
tetlek, melyet esküvésséddel megerősítettél, ki arra kötötted,
uram, magadat, hogy valamit az ő szent nevében kérek, az te
akaratom szerint megadod ennekem.

Az te hívséges beszédidet úgy tartom, hogy ha az kár-
hozatnak kapuján volnék is, hátra rántanál uram; ha az ha
lálban volnék is, megelevenítenél, melyet envelem sokszor
meg cselekedtetl uram, kiváltképpen az ötödévi nyáron, kiről írt-
tam, írok is, szólok is míg élek.

Narrabo opera domini in regione vivorum.

Az ég, az föld elmúlnak (megváltoznak), de az te be-
széddben egy pont meg nem változik. Nem is megyen az te
beszédedbe semmi te hozzád vissza hiába, haszontalan.

Semmi nem, uram, az en kérésem egyeb az szent lélek
istennél, az Krisztus Jézus által való fogadásidért, és az ő
szent érdeméért.

Kinek szentséges vezérlő doctorsága nélkül semmi va-
gyok, és haszontalan;

Annakokáért gyönyörködtess, uram, engem szentlelked-
del örökkön örökké te benned.

Hihessek csak te benned en istenemben, és igazán vall-
hassalak, qui es trinus et unus.

Új életre vezess, uram, engemet, vidám tekintető Jehóva
Jézus Krisztus, ki az kegyelemre mindenkor kész és vidám
kedvő vagy, uram; szentlelkeddel oktass, taníts mindvégiglen.

Ne éljek en immár többé, engedjed meg szent lelked-
del, ölhessem meg en testemet: élj csak te úr Jézus bennem, az
ne regnáljon soha nálam halandó testemben az bűn, ne ural-
kodjék soha mi rajtonk.

Segéllj uram szent lelkeddel, adjak hálát míglen leszek
ez világon igaz hittel, áldjalak édes lélekkel.

Hogy mikoron en kimúlom,
Láss jó szemmel, en istenem;
Szólj szépen és fogd en kezem,
Mosolyogván, en fidvösségem.

Mondd ezt nekem, édes uram;
Szólj így, szentséges megváltóm:

57 a
mes, hánle't, ben-
nem, hogy
narrabóit bennem

Li

Hogy te vagy csak en oltalmom,
En istenem, üdvözítőm.

Az te urad, kiben hittél,
Bíztál és reménlettel,
Lásd meg az en tenyeremmel,
Oldalammat, lábaimmal.

Jőj be az en országomban,
Légy velem az paradicsomban,
Kit en az en szent véremmel
Elkészítettem örökösöl.

Teneked is, többeknek is,
Megszerzettem, készöltél is,
Nem most, öröktől fogva is,
Bennem voltál választva is.

Nem néztem álnokságodat,
Nem néztem nagy büneidet,
Cselekedtem ezt magamért,
Örölj örökké ezekért.

57 b

Dicsirtessél, uram Jézus,
Ki meghalál ó úr Krisztus,
Ez nap, nagypénteken, Jézus,
Eltemettétél, úr Krisztus,

Mi értünk, s azért áldott légy,
Dicsiretes, szentséges légy,
Áldott, áldott, szentséges légy,
Mindenek közt te áldott légy.

XVI.

Nové fat készít bárkának,
Híre sincs az vízözönnek,
Hinn Nové az úristennek,
És igaznak találtaték.

Megigiré Ábrahámnak :
 Fiat ád vén gazdasszonnak,
 Hinn istennek beszédének,
 Vén jámbor meg sem csalaték.

Isten ezt mondá : Ábrahám !
 En vagyok az erős isten,
 Elégséges mindenekben,
 Erős vagyok földön mennyben.

Járj en előttem éltedbe,
 Neked s magodnak istene
 Leszek, kegyes őrizője,
 Most és örökön örökké.

Jegyed neked imez legyen :
 Fiaid mikor neked leszen,
 Kit megadok teneked enn,
 Metéléssel jegyes legyen.

Ez frigy en köztem meglegyen,
 És te közted erős legyen,
 Te magaddal egyetemben,
 Nyolczad napon törvény legyen.

Hogy az ti férfi gyermektek,
 Nyolczadnap környölmetszessék :
 A kik ezt nem cselekednék,
 Az nép közöl kiiratnék.

Az isten népei közöl
 Kitörletnék, azok közöl,
 Lelke ő számlálások közöl,
 Távol lenne nyájok közöl.

Oka mert ez megutálta,
 Frigyem semminek tartotta,
 Vélle élni nem akara,
 Szerzésemet mert megüntha.

Izsák világra születék,
 Vig Izsáknak nevezteték,
 Kinn Sára megmosolyodék,
 Kit nem hittém, megadaték.

fi

Izsák immár nevekedék,
 Új parancsolat adaték,
 Ábrahám hogy már áldoznék,
 Izsák fia megöletnék.

58a

Nagy hit lön az Ábrahámába,
 Mert igiretben ez vala,
 Hogy ötet szaporítaná,
 Mint az égnek sok csillaga.

Engede ő az istennek,
 Kedvét keresé urának,
 Mert jobb engedni istennek,
 Hogysem ez világi embernek.

Hinn ennek az szent Ábrahám,
 Maga igen vén Ábrahám :
 Elmegyek en, megáldozom,
 Konczra fiamat vagdalom.

Ez ő nálla elhitt vala,
 Hogy fiának az ő hamma,
 Nagy emlékezetben maradna,
 Istennek igazságába.

Hogy csak hammából fiának
 Az igiret megadattatnék,
 Isten szava el nem múlnék,
 Erős isten cselekednék.

Így higyen minden az úrnak,
 Atya fiú szentléleknek,
 Az teljes szent háromságnak,
 Kik segítettetni kívánnak.

Ezt az keresztyén nem mondja :
 „Elkésett az úr utába“ ;
 Sőt magába meggondolja :
 Nem késik az úr dolgába,
 Jövén eljő oltalmára. ”

Nyomorúságba ha esik :
 „Nem jő az úr, már nem kellek,
 Mődját nem látom en annak,
 Gondjára volnék az úrnak“.

Jövén eljő, és nem késik,
 Neked meg sem fogyatozik,
 Csak higgy, meg nem csalatkozik
 Reménység, nem szégyenezik.

Sőt ha az úr késendik-e,
 Ne ejtsed magad kétségbe,
 Várjad, nyomorólt éltedbe
 Megsegít, csak légy jó hitbe.

Azt tudod-e hogy te érted
 Káromlatná, te miattad
 Az népektől, te végetted
 Az úr magát, csak te oktad ? ¹⁾

Minden szegény örvendezzen !
 Ez ének mostan zendőljön
 Szent háromságnak filiben
 Dicsiretben, tiszteletben !

XVII.

69a Valljon ki fáradott, munkálódott értünk az teremtésben
 fáradás nélkül való munkával ?

Valljon ki hatalmával teremteték ^{ez} az világ, ki által lő-
 nek mindenek, és ki viseltetik avagy ül vala az vizeken, hogy
 mindez világ megállhatna, jó rendbe formába lenne, emberek
 felruházatlanának okos lélekkel, isteni szenf értellemmel ?

¹⁾ Ok-t-ad ? talán mint : mi-att-ad ?

Uram, kinek állonk mi drágábbra te nálladnál, ki egyetlenegy szerelmes fiadnak nem engedél, értönk adád ez világra oly nagy kínra, hogy általa üdvözölnénk, kicsoda elégségesb oltalmonkra te szent felségednél?

Kedvezz, kedvezz, uram, az te bűnös népednek, minekönk vétkeseknek, és nekem fő bűnösnek, [felséged koldussáinak, ez világon mindennél bűnösnek!

Hogy ez megtessék: hogy nem csak az kenyérrrel él az ember, de minden te beszédeddel, az ki az te szedből származik.

Mert, uram, csak az te igiddel él az mi lelkönk, testönket is csak az te szádnak erejével tartod, gyakorta még az elrendelted eszközök bor és czipó nekül is szükségekben.

Bántasd meg, uram, velönk vétkeinket, és téríts meg minket, s megtérönk te hozzád.

Bánd meg, uram isten, te is az büntetést, azkit méltán reánk készítettél.

Szánd meg, uram isten, rajtonk nagy-sokféle ostoridat, kémélj meg te nyomorék férgeidet, szent fiadnak bő vérét tekints meg, miérettönk megholt Jézus Krisztust.

Vezérelj, biztass, bátoríts, oktass, tanácsolj és segéllj, megerősíts, megszentelj, végiglen megtarts és el ne hagyj.

Hogy hallgatásban és reménségben legyen az en erőségem. [Margón: Esaias.

Keresztyéni szent türésben, vigyázásban vigasztalj, tarts meg engemet.

Oltalmaz az nagy haláltól, az örök kárhozattól.

Az Krisztus vérevel megmoss, uram atyám, szent lelkeddel kenegess, szent igéddel bekötözgess, gyógyíts, [szent orvos doctor!

Igaz isteni szerelem bírjon engemet, kit nem eu, hanem felséged szeretett engemet. Szeress, uram, örökké, adjad hogy en is szerethesselek tegédet, felebarátomat is szerethessem.

Adj fiúi szent szerelmet, engedelmet és rettegést, ne szolgai kárhozatos nagy félelmet, adj isteni szent ismeretet, az ó és új testamentomnak igaz magyarázatja szerént.

[te
Ti

69 b

[Tegyősit

70 a

Félnjék enn bennem az hitnek gyümölcse, enn bennem, en uram, en istenem.

Igaz és buzgó hűs (R) szívet, jó lelkiismeretet, csendes szívet elmét, bátor lelket, szépséges életet, szép kimúlást, az örök boldogságot adj, uram, ennekem.

Igaz isteni ismeret tündökljék mibennünk, és félnjék, hirdettessék te szent igéd buzádba beküldött igaz aratóid, predikátorid által.

Engedjed meg, uram isten, hiessön(k) végig megmaradó hittel, erős buzgó reménységgel, nem úgy, mint az gyilkos hazug lelkek, kik hisznek, de csak rettegnek; de mi mint fiaid, mi magunkhoz kapcsolhassunk.

Hogy ez mindenkéül nagy nyilván legyen, mert az tengereknek örvényiben megtarthatsz, sok háborúktul megvédelmezhetsz, és viszont egy kis tocsában bele ölhetsz.

Ki en csak teged vallalak, most és ennekelőtte is, egyebekkel is csak hozzád igazgattam, holott valami jókban vagyok, csak te általad élek, uram isten.

Mostan is az en uram Jehóva Jézus Krisztust érdemet lenné nem teszem, segítségédnek általa, mert ha az halálnak adsz is, csak te benned bízom, de te, uram, segíts az en gyarló erőtlenységemet.

Halálomért szent halála, érdememért szent érdeme, rút életemért szent élete, feltámadásomért feltámadása;

Megigazulásomért feltámadása, temetésemért temetése;

Hamisságimért ártatlansága, kárhozzatomért poklokra szállása, ki en érettem az örökké való pokolnak gyötrelmihez hasonló ként szenvedé, mind lelkében testében, usque ad praefixum tempus.

Sok gyalázatokat, gyalázatos halálnak nemét, sőt gyalázatos életet éltében on érettem és mi érettünk szenvedé, türe, mindeneket.

Ez lön a mi érettünk való pokolra szállása, melyet minden emberekért, és főképen az hívekért cselekedett.

Pokolba alá nem szálla, limbust szemével sem látá, pokolból és purgatóriumból senkit ő így ki nem hozá, csak lelkét atyjának ajánlá.

70 b

Tt e

De isteni hatalmával, és az ő nagy érdemével poklot, és az kárhozatot, megrontá ő az nagy halált.

Ó en Krisztusom, az en kicsin gyarló hitemet építsd örökké való állhatatosságos fogadásoddal, nádszál sceptromoddal, keserves késértetimet negyven éjnapi késértetteddel, szívem teli fájdalmira serkedezzen szent oldalodból kiomlott szent véred.

Arzól pökdösésed, arzól verettetésed, tövis koronád, az en örök halálban való fetrengésemért.

Légy segítséggel, uram, immár, immár, immár, mert noha megfáradtonk, de meg nem úntonk :

Napot, üdöt, helyet nekí nem praescribálok, és módot, de te segélj ily erőtlent, régen várót, tűrőt és ehezöt.

Igaz isten, aki tanácsot adsz, igiretet töttél, és parancsolsz, adj egyetemben erőt is hozzá.

Mindenek előtt tessék meg en rajtam nagy bűnösön, legyenek, uram, en az bűnösök példája ezben, hogy te kivülled való Jehōva igaz isten nincsen.

Ki nem aluszol, sem szunnyadozsz, Izraelnek királya, ki az Izraelt őrized.

Senki juhocskáidat ki nem veszi kezedből, nincsenek az te ajándékid bánattal.

Az te juhaid, uram, az te beszédidet hallgatják, kit engedj meg, uram, ennekem is Ámen. ✓

XVIII.

Hívonk, uram, teged szánkkal, de szívünk távol vagyon te tölled, és csak nyelvvel és nem szívvel tisztelünk és lélekkel, mi hiu istenönket, jóakaró kegyelmes atyánkat.

Eláradott mi köztünk, rend és személyválogatás nélkül, ~~azban~~ az álnokság; az gonoszság felforr naponként, nincsen jól az dolog ez földön, mint az Lótnak Novénak idejekben.

Nincsen ki jót cselekedjék, nincsen, nincs ^(is) csak egy is ez világon : mind haszontalanokká löttének, és hiába valókká az embernek fiai.

Az egeből predikáltatsz, uram, csodáiddal ; jegyekkel

Ha

szívembe
fájdalm
ra

Ted

Ba

O J

ez világon hirdettetsz ¹⁾, kiknek mi nem hiszünk; megkeményítvén nyakunkat, az térésre semmi gondunk nincsen; kinn az talponk alatt való föld sír, és magát tőlünk megvonta ²⁾.

75 b

Zsirtalanná tötted, úristen, az egeket fejünk felett, és az földet soványnyá és keservessé, hogy az föld méltatlan hordozzon, azonképen az ég ok nélkül harmatozzon.

Szíveinket keserőséggé, testeinket fájdalomossá, erőnket bátortalanná és félelmessé az járásra.

Elménkkel nem bíronk, az álnokságos gondolatokban torkig úszunk, ó enn lépésemnek díszessége!

Imen vagy, uram, uram, hogy kiáltonk és meg nem hallgatsz, kérünk és el nem veszszük, az mi cselekedetink ganéa és pókhálóvá löttenek: pókháló módjára levegnek ez földön.

Nem úgy cselekeszszük az jókat, az mint, uram, te parancsoltad, kikkel ugyan tartozunk mint érdemetlen szolgálak, minden érdemi fizetés nekül.

De még hypokrita jó cselekedeteket is (noha neked nem kedves), de mint Ákáb király sem cselekeszünk, kivel valami kis penitenciát mutatnánk.

Ki perelhet, igaz isten, te veled, ki igazb, nagy isten, te nálladnál? És valljon s micsoda az mi jó cselekedetinknek és érdeminknek jutalma érdemünkért: nemde egyéb-e halálnál?

XIX.

81 b

Ó en uram Jézus Krisztusom, cselekedjél az te örök isteni hatalmaddal végnekül en bennem, ki oly hatalmas isten vállal még az szent szűznek megszenteltetett szent méhében is, hogy az Erzsébet asszonnak méhében is megrepestetted az te isteni vigasztaló erőddel az gyermek szent Jánost, az te praecursorodat, hopmesteredet.

Végy be, uram, oltalmad alá, a ki bevöttél gondviselésed alá; serkenj fel, kegyelmes uram, hozzám; rázz fel en-

¹⁾ Itt a lap szélén, szinte Báthori kezével ez áll: „1604. mense octobr. et nov. in Várad fuerunt terrestria signa multa praeteritis annis. C. S. B. mpr.“ — ²⁾ Itt fő dindulások értetűek. Dehogy! a te... kedvesség!

E) v

gem, kel's fel az en bűnös mély álmamból. Látd-e, uram, régtőlfogva mint vesztegek mély bűn(és) álmomba hortyogván.

vertengek

Most is te vagy, uram, nekem az en hiu istenem, s mind örökké is te leszesz. Nem leszen, uram, ~~nekem~~ te nálladnál, nekem több istenem, de te segíts, en hiu istenem, mindenekre adj erőt, ó en Jehóva istenem.

Ódozd meg, uram, az en szívemnek köteleit, kenegsd lelkemnek sebeit, vidámíts elmémnek tönlőczös életét, formáld minden jóra gondolatimnak járását.

Mert az szél ahhol akar, ott fú; homnan jó, hova megyen nem tudjuk: így, uram, csak tetőlled vagyon az meny**ből** ¹⁾ az újonnan való születésünk.

125

82a

Mint az szélnek erősségét, az árvíznek sebességét meg nem bírhatjuk, és az tengerhabokat meg nem győzhetjük: úgy azon gondolatimnak elmémnek habjait az en erőmből semmiképen bizony meg nem bírhatom, meg sem tartóztat-hatom.

Uristen, te tudod, mert csak te vagy egyedől az en jó és hiu istenem uram, noha sokszor eiletem és esem életemben mint ember: hogy újít fel, uram, mind végiglen az en füstölgő csepőmet, és engem romlott nádacskát ne törj össze uram.

126

Hogy újít

Ültess le, uram, engemet is, érdemetlent, ehező ebkölyket, az melyhez leültetted az napkelettől fogva napnyugatig valókat; Ábrahám-mal, Izsákkal, Jákobbal leültek az te szent országodban az te asztalodhoz. Ez helybe, uram, nekem testi jók nem kellenek.

[127]

Add meg, uram, ilyen szeretettel való kérésimet, kit szívemből lelkemből bocsáttam te hozzád, melyben nem anyyira testemért mint lelkemért esedezem. kiáltok: ne üzz el engem reád futót, ne vess el előlled nyomorek szegént, mert az te hozzád menőt, te, uram, ki nem veted.

Hogy teged minden keresztyének dicsirjenek, en is áldhassam szent nevedet, hogy mi velünk türsz minden szükségben, mi hijú ²⁾ istenünk uronk.

82b

H

Mert csak te vagy, uram, az en hő váram, istenem, oltal-

¹⁾ Meny**ye**-ből: mem. ből. (Imen: meny-e-i).

²⁾ Az eredeti frással; hijun.

Nincs is ott ez a be

mam, kiben minden időben bízom, és remélek, en istenem általad.

Mindezek pedig, uram, nem en tölem vadnak és lehetnek, hanem az te ingyen való jóvoltodból és kegyelmességedből, mely en bennem vagyok: kiért, uram, csak egyedül neked nagy hálákat adok, áldom szent nevedet;

Azzal az tisztelettel, kiről az prófétánál azt mondod: tisztességemet) másnak nem adom. Elveszszenek az istenek, kik az eget földet nem teremtették.

Gloria in excelsis Deo.

XX.

Tegedet uramat istenemet segítségül hílak: kérlek ne szégyenöljék meg, en uram, en hívséges jó istenem. Segíts (siess) az en segítségemre, oltalmamra, mert en istenem vagy te.

Kelj fel, uram, kelj fel, ne aludjál, ne feledkezzél el az en megszorongattatásimról, régtől fogva valókról és jövődől való nyavalyáimról, szegénységemről: ki sem aluszol, sem szunnyadozsz, Izraelnek istene királya, ki őrzöd az Izraelt, az keresztyéneket.

Mert, en uram, egy szegény árva vagyok és csak te neked hagyattatott, az szegénnek és árvának csak te vagy segéllője.

Teneked teneked csak, uram, egyedül vétkeztem, és gonoszt te előtted cselekedtem, hogy meg igazíttassál az te kezeidben, és győzedelmes légy az te itilőd ellen;

És találtassál az te szent fogadásidban igaznak mi hozzánk bűnösökhöz, ki így szólasz: Jőjjetek minnyájau en hozzám, valakik munkálósztok és megterheltettetek, enn könnyebbítelek titeket.

Ki igen igaz vagy beszédidben, azaz igiretidben, mert az ég és az föld elmúlnak, megváltoznak, az te beszédid pedig el nem múlnak, meg nem változnak.

Sőt könnyebb volna az égnék földnek semmijé lenniek hogyses az te beszédidben egy pont hiába múlték.

Mert te mondottad hogy az úrnak beszéde örökké megmarad.

XXI.

Te vagy, uram, az békeségnek fejedelme, ki az mi meghült lelkiismeretönket szentlelkednek olajával kenegeted, és kötözgeted az te szent vérednek tisztító írvél az mi szívönket lelkönket minden kétségbeejtő bűnöknek ellene;

Nem hatsz rajtonk és en rajtam is hatalmat venni az elrontó késértetnek, ki jöttél az ördögnek cselekedetét elrontani ez világra.

Te teszed, uram, csendeszszé halálonknak óráján is tulajdon erőddel hatalmoddal és az te érdemednek szentségével az en és minnyájonk lelkönket szívönket; lágyítván az mi lelki nyavalyáinkat az te szent jó illató balzsamomolajoddal, az te szent nevednek olajával, evangéliomoddal, mely alá foly vala az Áronnak szakállán.

Erős igaz Jehóva isten vagy, kit torkom szakadtába minden eretnekek ellen kiáltok, ki az atyával, szentlélekkel egy erős egyenlő Jehóva isten vagy, ki Ábrahámnak azt mondad: En vagyok az erős isten. Ugyan ezent az első kőtáblán való parancsolatid bizonyítják.

Te vagy az békeségnek fejedelme, kit szent Dávid elfogyhatatlan irgalmó istennek nevez, ki az embert és oktalan állatot tartod, kinek irgalmassága minden cselekedeti felett vagyon.

De te vagy az igaz bosszúálló hatalmas Jehóva isten is, ki az Fárahón való bosszúd megállásában magadat megszenteléd; az teidet hatalmason megszabadítád, megmentéd, kegyelmessen vezérléd útaikban, és bevived az Kánahánnak földébe, ígéreted szerint letelepétéd, minden istentelenek ellen, az tejjel mézzel folyó földre, kiknek atyjoknak megesküdtél vala.

Terullad, uram, az teljes szentírás, ó és újtestamentom, bizonságot teszen, hogy igaz isten s igaz ember légy. Az ó testamentom várt, az újnak megadattattál.

V.

SZENCZI MOLNÁR ALBERT.

1574—1633.

Előterjesztetett júl. 26. 1869.

Szerény talentoma daczára Szenszi Molnár Albert, mint nyelvész és prózairó, s főleg mint zsolnárköltő, századokra kiható befolyással volt irodalmunkra; s mind ezért, mind rokonszenves egyénisége miatt, megérdemli, hogy részvétet gerjesztő mozzanatokban gazdag életét, a fennmaradt adatok erejéig, részletesen elbeszéljük ¹⁾. Széppapja János, mint Má-

¹⁾ A fő, sőt egyedüli kútfő, melyből meríthettem, Molnárnak saját munkái elébe vetett Előszavain, Ajánlólevelein, s némely kevés más helyein kívül, melyeket mások is használhattak, vagy használhattak volna, azon becses Album, melyet gr. Kemény József a magyar Akademiának ajándékozott, mely 1590-től 1613-ig hozzá írt eredeti levelek s némely más őt illető irományokból áll; s melynek alapján kísérletet meg egy életrajzot ugyancsak gr. Kemény, de azt csak 1604-ig vitte. Én egyenesen az eredeti Albumhoz tartottam magamat, s így ez élet folyama egészen más arcot öltött nálam, mint valamennyi előzőimnél, kik, Keményen kívül, róla írtak; s minden mi eddig róla mondva volt, az is mi irodalomtörténeti tankönyvomban áll, hibás, vagy pontatlan, s a lényegesekben is hiányos. Hol ezeken kívül még egyéb is használható volt, az a maga helyén idézve van. — (Csak midőn a dolgozat sajtó alá volt menendő, kaptam meg Szabó Károly úr, az erdélyi muzeum nagy érd. könyvtárnoka szíveségéből a Poston hiába hajhászott „Erdélyi Pred. Tár“ VII. füzetét (Kolozs. 1837.) melyben *Szalánári Pap Zsigmond* adja Molnár életét, használva Kemény József említett Albumát, melyet ő „Molnariana Collectio“-nak nevez, s melyről mondja: „Ezekből vétettetek az itt levő tudósítások is nagyobb részint. Sőt ezekből irattathatnék egy bővebb és ragyobb biographiája is Molnárnak, ha an-

tyás király katonája, a székelyföldről kiszakadván Magyarországra, a Mátyusföldén telepedett le, s itt a Dunára malmot építvén, innen ragadt rá a „Molnár“ név ²⁾). Albertünk Szenczen, Pozsony vármegyében 1574. évi augusztus 30-án született ³⁾). Otthon vett első oktatás után, 1586-ban tizenkét éves korában Nagy-Györré, onnan 1587-ben Gönczre ment tanulását folytatni, hol mestere Károli Gáspár éppen a magyar biblia nyomtatásával lévén foglalatoss, őt ez ügyben gyakran átküldözte a visolyi nyomdába ⁴⁾). Ezután 1588 Debreczenben tanult ⁵⁾), majd, bővebb műveltség utáni vágya, a még csak

nak kinyomtatásához reménység lehetne. Sok szép és nevezetes adatok vagynak ezekben, melyek a tudományos és vallásos dolgokra nagy világosságot önthetnének, melyért Magyarország egy nevezetes tudóssának és régiségek bűváranak (gr. Kemény?) igen helyes ezen ítélete: „Bűn lenne azokat memél előbb világ eleibe nem bocsátani.“ V. l. — Íme tehát ezt kiérlettem meg én. — Szabó úr barátságából Pap Zs. kézi példánya is előttem fekszik, számos kézirati új toldalékokkal, de sem ezek, sem az életrajz nem nyújtott újat (pár tény kivételével, ahol Papot idézem), mert közös kútfőből merítettünk. De nem használhattam, melyet Pap és Kemény ismert, Molnár önéletrajzát, mely a maros-vásárhelyi Teleki-könyvtárnak egy czím nélküli autograph codexében foglaltatik; (*Kemény Új M. Muz. id. h. 329.*); nem Bod Péter két kéziratát ugyanott: Gellius Molnarianus, seu Miscellanea de vita, scriptis et peregrinatione Alb. M. és: Memoria Alb. Molnár (Bibliothecae Sam. Com. Teleki P. III. 266. l. és Kemény az id. h.): mert, fájdalom, hogy a m.-vásárhelyi könyvtár kincseit használni lehessen, Marosvásárhelyt meg kell lakni, kivéven ha az embert Telekinek hívják).

2) *Bod Péter* szerint, a M. Athénás 181. lapján.

3) „Natus sum in oppido Szenc Anno Red. lum. 1574. XXX. aug. die Lunae hora 8. matutina, quando adventantes paganae mulierculae ad hebdomadale forum, matrem meam Vrsulam visitare solebant.“ *Kemény Új M. Muz. 185⁹. I. k. 329. l. E* szerint igazítandó meg minden más eltérő adat, Lampe, Bod, Benkő és másoknál.

4) „Mely első kibocsátásnak szolgálatjában (a visolyi bibliát érti), akkori gyermekségemben is, részessé tölt engemet az istonnek gondviselése. Holott az időben lábánál forganék az böcsületes embernek, Caroli Gáspárnak, az gönczi predikátornak, az ki főigazgatója volt az kinyomtatásnak. Ez engem gyakorta az visolyi nyomtató helyben kiküldött az ő töle írott levelecskékkel“ : írja az általa 1608-ban eszközlött második kiadás Ajánlólevelében.

5) E sorban (N.-Győr, Göncz, Debreczen) említi maga hazai iskolázásait a *Posilla Scultetica* Ajánlólevelében; más helyet pedig nem, noha

tizenöt éves ifjonzot 1589 Bécsbe vonta ⁶⁾, honnan Piski István héthársi kapitánynak ugyanott 1590. oct. 10. kelt ajánló levelével, de különben pártfogó és pénz nélkül, még ez őszszel a wittenbergi akademiára ment ki ⁷⁾. Első évben, végső szegénysége miatt, úgy látszik, immatriculálva sem volt ⁸⁾, és csak szorgalma által nyerhette ki, hogy a következő tanévre, 1591. nov. 2 kán, rendszeren beiratván ⁹⁾, egyszersmind a tandíjtól is felmentetett ¹⁰⁾. De meg nem élhetvén ott ¹¹⁾, a kö-

Lampe Hist. Eccl. Ref. 743. l. s utána Benkő Transsilv. II. 344. Kassán és Váradon is járatták.

⁶⁾ „Cum hic (azaz Bécsben) per aliquod tempus honestis literis operam navasset“ írja Bécsben, 1590. oct. 10-én kelt, őt külföldre ajánló levelében Piski István. Levele az *Albumban*, melynek eredetieit lesznek egyszer mindenkorra értendők, ahol kézirati forrásra hivatkozom.

⁷⁾ *Vitebergában* és Argentínában tanulgattam az tudományoknak kezdetit: *Post. Scult.* Az „artes liberales“-eket érti. — Hogy 1591-ben már künn volt, bizonyítja bátyja Benedeknek ez évi június 2. Wittenbergbe írt válasza Albertnek segedelmet szorgalmazó levelére, melyben többi közt ezt írja: „Nehéz néven ne vegyed, hogy illen szűkségedkoron semitnem küldhetünk, mert bizonyára hogy mink is szegények vagyunk.“ Azonban „míg en az levelet megírom, az apám kért három forintot; azt küldhetem föl, annál többet sem. Vegyed jó néven, míg jobb lehet.“ Az *Albumból* egészen közölve *Keménynél* az id. h. 311. l.

⁸⁾ Hogy mindazonáltal feljárt az egyetemre, az imént idézett levél e szavai világosan mutatják: „Isten adjon minden kívánságod szerint jó előmenetelt az *tanusdgban*“: ez utóbbi szó, t. i. azon időben „stúdiomot“ (Molnár *Diction* II. k.) azaz iskolát is jelentett: „adák ütöt *tanuságra*“; „mikoron a *tanusdgban* tudományának miatta (azaz végette) verágoznék“ (*Nádor-Cod.* 677. l.); az egyetemek pedig a középkorban *studium generale*-nak is nevezettek.

⁹⁾ Eredeti schédája az *Albumban* látható.

¹⁰⁾ „2. Nov. Albertus Molnár, Szencinus Vngarus, *gratis*“: így van a wittenbergi egyetem anyakönyvébe beírva 1591-ben *L. Bartholomaeides Memoria* Vng. 9. l. — A buzgó tanulóknak folytonos megillető szegénységéről bátyjának 1592-iki levele is tanuskodik, melyben *egy kölcsön kért forintot küld* neki. A levél, kevés kihagyással, *Keménynél* az id. h. 311. l.

¹¹⁾ Hogy 1592. május 8-dikán még Wittenbergben volt, tanúsítja egy itt s az nap kelt térítvény, melyben Johannes N. Szemciensis megnyugtatta hogy: „Tradidit mihi Albertus Szenczj hos libros in patriam referendos: 1. *Novum Test. Graeco-Lat.* Erasmi, 2. *Historiam novi orbis Americae*, 3. *Proverbialia Dicteria And. Gartneri*, 4. *Problemata Aristotelis cum Alb. Magni de Secretis*.“ Az ilyet is jó tudni, mert az illetőnek olvasmányi körét mutatja.

vetkezett évben *Heidelbergben* keresett szerencsét ¹²⁾, tán mert ott magyar pártfogóik által tartott, tanítóságra és papságra készülő, számos protestáns magyar ifjak folytatván tanulmányaikat, ezektől, mit wittenbergi földieitől nem nyert, segédelmet remélt. Azonban ő itt, mint ott, talált ugyan barátokat, de elégséges segédelmet nem; s így a szükség őt 1593. májusban Strassburgba üzte ¹³⁾.

II. *Strassburgban* 1542 elején Hedio Gáspár theologia tanára egy ápodlát indítványozott, melyben jótékony emberek adományaiból városbeli és idegen szegény ifjak tartatnának. Ezen „Collegium Wilhelmiticum“ nevet nyert intézet mind a helybeli, mind más németországi akademiák és egyházaknak számos jeles embert adott. Ebben talált Molnár, saját folyamodására ¹⁴⁾, mindjárt megérkezte után legalább élelmet ¹⁵⁾, egyik tanár ajánlatára pedig innen-onnan némi ap-

¹²⁾ A ¹⁰⁾ jegyzetben id. keletnap nélküli levél már Heidelbergbe volt utasítva, s hogy ez 1592. végén íratott, Újfalvi Veresmarti Máté egri tanító postscriptuma bizonyítja: „Literas tuas misi Debracinum, potens obnixè Dnum Tarazki ut tuam causam ageret. Quid profecerit, nescio; nihil ad me de eo scripsit. Si non absoluit, ego praestabo; absolutum et *pro viatico tibi primo vere mittam*. Tamen ex meis etiam aliquid addam, quod nunc, summâ inopiâ, negligo.“ Itt a tavaszra czélba vett strassburgi út lesz értve.

¹³⁾ Elkészülvén Heidelbergből, az egyetem rectora apr. 30. bizonyítvánnyal látta el (kiadva *Kemény* által az id. h. 312. l.), de mely nem mondja, hogy az egyetemen tanult, és csak földieit tanubizonyosságára hivatkozva dicséri, és ajánlja őt szegénysége miatt mindenkinek, ki őt segíteni képes. Nem is említi maga sem Heidelberget mint azon időbeli tanulási helyét. L. a ⁷⁾ jegyzetet.

¹⁴⁾ T. i. ezt kérte a strassburgi akademia elöljáróságától „Omnium studiorum nervis, imo etiam *victu quotidiano destitutus*, eo importunitatis protrudor, ut quando aliud perfugium nullum superest, Vestram Amplitudinem, tamquam gravissimum studiorum patronum, confidenter appellem pro meis necessitatibus. Quapropter obnixè reverenterque peto, ut V. A. *me miserum advenam, et omni ope humana destitutum*, suorum in numerum *alumnorum* ascribat.“ *Kemény*nél is, 312. ak. l. — (E folyamodásának fogalmazata a ¹⁹⁾ jegyzetbeli irattal együtt saját darabja Molnárnak az Albumban, a benne tett javításokra vonatkozó e jegyzettel: „Scripseram Argentinae A. 1593. mense Maio. Inscriptionem D. Philippus Glaserus mutavit“, a *Hist. prof.*, kinek tehát már megnyerte volt kegyét.

¹⁵⁾ Mert hogy lépése sikeres volt, egy 1595. martiusban sajátkezüleg tett feljegyzése mutatja, melyet azon ápodla alapítója leányának

rólékos segedelmet ¹⁶⁾, különben nem folytathatta volna pályáját, melyen még is annyira ment, hogy 1595. májusban a philosophiában baccalaureus lett ¹⁷⁾. Ez alkalommal a már is közönségesen kedvelt fiatal tudóst többen nyomtatott deák versekkel üdvözölték ¹⁸⁾. Nem fizethetvén szigorlati díját, a senátus kötelezvényét fogadott el tőle, melyet később be is váltott ¹⁹⁾. Ugyanez évben tisztelkedett ő kegyeletesen, mint maga említi, Baranyai Decsi Jánosnál, kinek Közmondások-könyve neki utóbb oly nagy hasznára volt ²⁰⁾. Ez évi augusztusban kirándult Genfbe is ²¹⁾, hol az általa annyira tisztelt Beza Tivadarral, a calvinismus akkori első rangú bajnoká-

temetésére az egyetemi rector által kiadott nyomtatott felhívásra vetett. „Huius pientissimae et bene de me merita matronae funus ego, cum quinque aliis eiusdem collegii alumnis gestavi in coemeterium S. Galli.“ *Alb.*

¹⁶⁾ Tanára Lang József egy, részére köröztetett íven mondja: „Quoniam obstat ei sumptuum, qui ad studia requiruntur inopia (az étel nem lévén még minden), ne in medio hoc studiorum curriculo succumbere cogatur, viros bonos et bonarum artium fautores ac patronos adolescentis optimi nomine rogatos etiam atque etiam velim, ut qua parte possunt his ipsius praeclaribus conatibus adesse, opemque ferre libenter velint“ stb. június 15. 1593. *Keménynél* is 313. l. — Ennek folytán történhetett többi közt, hogy Jacobus Liscovicus egy fél forintot küldött neki, s mástól számára egy köpenyt szerzett. L. Liscovicus levelét az *Alb.*

¹⁷⁾ Az Album belső tábláján üveg alá zárva látható borostyán korozója, sajátkezü ez omléksoraival: „Corona mea laurea, multis cerumnis et sollicitudinibus in Argentinensilyceoparta Anno Christi 1595. Mense Maio.“ — A tétel, melyre Molnár a vitában felelt, ez volt: Cur Dialectica sola generis nomen retinuerit et Logica sit dicta: non item Grammatica ac Rhetorica.“ — Hártýára írt diplomája júl. 1. kelt.

¹⁸⁾ Négy ily nyomtatott carmen gratulatorium maradt fenn az Albumban.

¹⁹⁾ „Ego chirographo hoc meo testor, debere me fisco Academiae Argentinensis libras duas argenti, quas per rerum mearum tenuitatem in probatione Baccalaureatus numerare non potui. Promitto stb.“ Hogy beváltotta ígéretét, mutatja épen eredeti kötelezvényének Albumában találatása. (Az egész okmány *Keménynél* is, id. h. 314. l.)

²⁰⁾ „Quem ante multos annos Argentiniae adolescens observanter conui“ mondja 1511-ben Szótára második kiadásának előszavában. Hogy e találatkozás 1595-re esett, kimutattam *Munkáim I. k.* 156. l.

²¹⁾ Mint az Albumban fenmaradt kapujegy bizonyítja: „Parla la porte Cornevin, du 13. jour du mois de Aoust l’an 1595. est entré Albertus Molnard“ stb.

val, megismerkedett ²²⁾. A visszatérőt jobb szerencse fogadta. Wentey Ferencz, Bocskai István titkára, ki ez időben megfordult vala Strassburgban, jó állapotja felől értesíthette Molnár atyját ²³⁾. Úgy látszik tanítással keresett; Bocskainak, saját pártfogása alatt ott levő némely ifjú rokonait is segítette tanulásokban, a miért szinte nem maradt jutalom nélkül ²⁴⁾. S ekép, noha bátyja útipénzzel kínálta, ha haza válna jöni ²⁵⁾, Molnár azt el nem fogadta; folytatni vágyván tanulmányait, s kétségtelenül a bölcsészeti másod fokra, a magisteriumra, is készülvén; különben is helye levén még mindig az ápodlában, s koronként ajándékokkal is segített-

²²⁾ Ez nem szenved kétséget, ha Molnár jelenvoltát Genfben, buzgóságát hitvallása, és tiszteletét Beza iránt tekintetbe vesszük, kit zsol-tárköltészete egyik előképeül is vett; valamint az ennek gyengélkedéséről barátja Kügler Dávid által adott hír, mely utóbbi novemberben men-vén Genfbe, Molnárt ekép tudósítja: „De Beza autem quod scribis, equi-dem scribis verissime: vir tam doctus, tam minister verbi divini fidelis, ut nihil supra, cum primum huc venissem, gravi morbo afflictus iacebat, vir ille divinus. Sed rursus divino favente auxilio convaluit, et aliquoties con-cionatus est, id quod vehementer laetor, et tecum haud immerito commu-nicandum putavi.“

²³⁾ Wentey t. i. haza térvén, Molnártól leveleket hozott, s most tudósítja őt: „Mihelt Szenczre jutottam, mindjárt az Kegyelmed atyját megkerestem, hozzáam hivattam, az Kld levelét megadtam neki, és együtt ettem itam vele, az *Kyld jó állapotja felől mindent megbeszéltem neki*, ki igen örült.“ Gyula-Fejérv. 4. mart. 1596.

²⁴⁾ Nem éltetem máskép Wentey imént idézett levelének illető helyeit. „Kegyelmed az én kérésem szerint az ifjaktul szolgálatját meg nem vonta. . . Azt Kld nagy jól és okoson cselekedte; mert az mely levelet Kld ennekem írt, azt én asszonyom Ő Nagysága előtt megmagyaráz-tam (t. i. Molnár deákuul írt), igen jó néven is vette Kldtől, nem is leszon Ő Nga Kldhöz háládatlan érotte; én is pedig, ha isten halálomat halasztja, meg igyekezem Kldnek szolgálni, hogy Kld az én kérésemet híában nem hatta, hanem maga dolgát is hátra hagyván, nagy szorgalmatosan szolgált Kld nekik stb.“ A levél egyéb helyeiből kitűnik, hogy az ifjak nevelője („praeceptor“) kikre bízva voltak, elhanyagolta őket stb.

²⁵⁾ „Hamikor haza akarsz jöni, hát írd meg ennekem; ha szükség leszon, tíz tallérig, avagy tíz aranyig, talállok megadásra (azaz visszafizetésre) az jámbor uraim közt“ írja Molnár Benedek apríl. 7. 1596. Egy-szersmind küld neki feleségétől egy arany forintot, Ilona húgától egy kez-kenőt; s kérdi vajon a Máté deák által (ez Veresmarti Máté volt) neki küldött egy fitot megkapta-e?

vén ²⁶⁾. E türhető állapot közepett váratlanúl a legsúlyosabb megpróbáltatásnehezedett reá. Vagy hitvallását, vagy pedig az egyetemet, eddig szerzett barátait, s már-már másod hónap Strassburgot el kelle hagynia. Mióta t. i. az 1577. évi egyezményi okmány (a híres formula concordiae) a Luther hiveit Németországban szorosban összecsatolta, s az ezek és Calvin felekezete közti ellentétet teljesen constatálta, a birodalom több részeiben a kálvinisták véres üldöztetése s több iskolából kitiltatása következett. Strassburgban is kenyértörésre került köztök a dolog. Molnárnak nyilatkoznia kellett: ő rendületlenül Calvin mellett állván, a bújdosást és inséget választotta. De a mód, melylyel tanítóitól s a Vilhelm-collegium előljáróitól elbocsátatott, bizonyítja, hogy hitvallásához való állhatatos ragaszkodása e vad türelmetlenségnek közepette sem szállíthatta le azon becsülést, melylyel azok jelleme s tudományos kitünősége, úgy azon szeretetet, melylyel összes egyénisége iránt viseltettek ²⁷⁾. De ennek daczára is a „lutherista“ intézet a kálvinista táponcztól visszakövetelte a három évi jótétemény árát, s Molnár, a visszafizetésre képtelen lévén, kötelezvény kiállítására szorítottatott ²⁸⁾. Barátai a szeretet megható nyilatkozásaival igyekvének enyhíteni a száműzöttek keserveit ²⁹⁾, ki július utólja felé végbúcsút vett életének ezen, munkában és nélkülözésekben, de a szellemi ha-

²⁶⁾ Így Kügler Dávid azt írja neki nov. 10. 1595. Genfből, hogy felette örül: „te donum a matre mea accepisse“. A levélborítékon most is ez áll: „Strassburg im *Wilhelmer Collegio*.“

²⁷⁾ A Collegium Wilhelmiticum inspectorától neki adott szép elbocsátvány, az Albumból, látható *Keménynél* is, 315. sk. l. Cum autem Ecclesiae et religioni urbis nostrae operam et fidem addicere nollet, sed conscientiae suae tranquillitati consulere mallet, alio sese conferendum decrevit“ ez az ovatos expositio. — Különben észre kell vennünk, hogy tudományáról mondatik: „in omnibus artibus ac disciplinis honestis, tum vero in linguis quatuor: germanica, latina, graeca et hebraica laudabiles studiorum fecit progressus.“ Hasonló igen ajánló bizonyítványt adtak a collegium praefectusai is, Fuchsius Consul, és Rikhelius Tredecimvir Argentinensis Reipublicae; sebbnél sebbeket az egyetem tanárai, köztök Hawenreuter, a bölcsészet tanára.

²⁸⁾ Megvan ennek is a quaestor kezével írt formuláréja az Albumban, s kiadva *Keménynél*, id. h. 316. l.

²⁹⁾ Egy csomó búcsuvers látható az *Albumban*.

ladás s a jók rokonszenve által nyújtott örömeiben is gazdag, három évi színhelyétől.

III. Bevégződván ekkor a tanév is, míg az új megnyílnék, a bárhol egyformán szükölködő vándor, tapasztalás okáért, egy helvét és olasz útra szánta el magát. Bizonyos, hogy megfordult Bázelen ³⁰⁾, Milánóban ³¹⁾, Rómában ³²⁾, s többnyire gyalog. Téltre ismét Németországba tért, s most, már másodszor, s még ezen évi decemberben ³³⁾, *Heidelbergben* állapodott meg, s az itteni orthodox egyetemen beiratkozván, most már főleg a theologiát volt hallgatandó ³⁴⁾. Négy inségteljes év várta őt itten, melynek szenvedéseit a strassburgi barátok hűsége s folytatott levelezése, s az újak ragaszkodása csak részben enyhíthette. Fabricius Tamás sárospataki pred. hija ugyan Palakra iskolatanítónak ³⁵⁾, s Tályai Nagy István buzdítja ezen, mint igen tisztességes állásnak elfogadására:

³⁰⁾ Hogy Schweizon vitte által útja, *Reiss Henrik* üdvözlő verséből tűnik ki:

Mens incerta fuit, donec pervenit ad aures
Nuncia fama meas, quod tua missa salus.
Helveticis Latium Lavinaque littora ab oris
Nuper inoffenso te petiisse pede.

(1596. nov 13-káról). Bázelen pedig nem csak a természetes útírány, hanem erdélyi *Hoggaeus Márton* útra adott verse is mutat:

Helveticam sospes cum tu perveneris oram,
Est *Basilea* tibi conspicienda prius. . .

³¹⁾ Kapujegye szerint sept. 17. hagyta el e várost, *gyalog* Rómának revén útját: „Alberto Ungaro, *per Roma a pedé*.”

³²⁾ A világvárost, szinte a kapujegy szerint, oct. 12. hagyta el. S e kis emlékből tudjuk meg, hogy Molnár rőt szakállú s közép termetű volt: „Alberto Molenar di 23 anni, barba rossigia, mediocre statura.”

³³⁾ Mint némely hozzá intézett vers és levél kelte mutatja.

³⁴⁾ A felvételi jegy ugyan általában szól: „Albortus Molnár Zentziensis Vngarus nomen Academiae Heidelbergensi praestito iuramento dedit 22. Ian. 1597. Henrico Smetio Med. D. Prorectore“; de némely hozzá intézett levelek czímzetei szabatosban; így Tolnai Fabricius Tamásé: „honestis disciplinis et praesertim studio Theologiae in incl. Acad. Heidelbergensi vacanti“; Heysen Károly montringi predikátoré 1599.: „SS. orthodoxae Theologiae Candidato“ stb. Azért is mondja a *Post. Scultetica* előszavában: „*Öregdeák* koromnak pedig *Heidelbergában*, *Herbornában*, *Altorfumban* és *Marpurgumban* töltöttem el esztendeit.“

³⁵⁾ Levele látható *Keménynél*, id. h. 316. l.

de Molnárt az epedő tudományszomj, melyet itthon nem velt kielégíthetni, s a szelidebb erkölcsű Németország megszokása, tán már akkor táplált irodalmi vágyai és tervei, s ha ezek otthon megtudódnak, a hazából óhajtott segély reménye is visszatartóztatták: de e remény csak részben, és, ha az Album e korra nézve teljes, csak egyszer teljesedett be, midőn Fabriciusneki 1598. octób. 18-kánötven forintot küldhetett³⁶⁾; sőt végre e reménytől is elesett, midőn eddigi egyetlen pártfogója a hazában Fabricius is elhalt a következő évi februáriusban. Próbált ugyan Ambrosius Sebestyén, késmárki pap, é. dekében lépéseket az újhelyi zsinaton, mert most már Németországtól is megvált volna Molnár, ha szilárd állásra szert tehet, de választ nem vett azoktól, kiknek ez ügyet szívökre kötötte. „Vides ergo me nullam certam spem de futura promotione ostendere posse“ írja neki e derek férfi, sep. 16. 1599³⁷⁾. Molnár insége tetőpontját érte el; s ez elhagyatottságában elkeseredését mutatja, mit gr. Kemény helyesen vett észre, az, hogy az e századbéli magyar tudomány fő díszé Dudith András egyik leveléből e helyet írta, mintegy önhangúlata kifejezéséül, Heysen biztató levele hátára: „Patriae quae me non ornat, sed deserit, egentemque esse cum uxore et liberis aequo animo patitur, semper anteponebam iudicam gentem, quae me et honoribus et vitae commodis, meosque, cumulare pergit“³⁸⁾. Csakhogy Molnárt a külföld sem tetézte jótéteményekkel. Elbetegesedett, lelke megtört a szükségben, s úgy látszik öngyilkolási eszmékkal küzdött. Tudnillik strassburgi barátja Kügler Dávid egy aranyat küldvén neki, írja³⁹⁾: „A te inségedet és szegénységedet fájjalom. Ha a vallás tisztasága miatt szabad volna nálunk élned, erünk szerint segítenénk; de, intellek, ne szakadj meg e terhed alatt:

³⁶⁾ Levele júl. 1-jéről u. ott 317. l.

³⁷⁾ Levele u. ott 318. l.

³⁸⁾ L. *Keménynél*, u. o.

³⁹⁾ Kelet nélküli levelében, de mely más időbe be nem illeszthető, az *Album* utolsó darabjai közt. „Moneo tamen . . ne sub hoc iugo succumbas, . . nec despera de fortuna etiam commodiori, tuas enim dotes eximias novi, perspecta tua mihi est linguae latinae experientia, candor, lepos, quin . . saepius in scribendis epistolis tuam ingenii felicitatem admira!“ stb.

gondold meg hogy isten megalázza gyakran az övéit, hogy azután annál inkább felemelje. Ne essél kétségbe egy jobb sors iránt, jeles tehetségeidben bízva . . .“ stb. Más szíves barátja, Keckermann, pedig júl. 16. 1599: „Az ördög kísértet távoztasd el a hit és türés pajzsával. Tisztold testedet (életedet?) szent Pál intése szerint! Én tanácscsal tettel is segedelmedre leszek“; s javasolja, keressen másutt szerencsét⁴⁰). Egészsége ugyan javult, de lelkileg még mindig szenvedett, mert aug. 10. ismét Kügler, örvend e változásnak is, de, ú. m. „egy hiányzik, lelked vidámsága, mely a bú és szomornak meg-megtérő maradványai által háborgattatik. . . E lelki betegséget üzd el“; s kedélyesen javasolja, járjon ki egy-egy barátjával a szabad vidékre, lásson illő állás után, gondoskodjék feleségről, ki bajait vele megoszssa stb.⁴¹); Heysen pedig azon évi septemberben készségét jelenti rajta segíteni, de e készség, úgy látszik, csak arra terjedhetett ki, hogy öt valami tanítói állásra ajánlja. A sikernek azonban semmi nyoma⁴²). Végre, tán a Keckermann tanácsára, csakugyan

⁴⁰) Diaboli tentationes elide scuto fidei et patientiae. Corpus in honore habeto, secundum D. Pauli admonitionem. Ego tibi consilio et opera nunquam deero.“ — „Deus forte alibi rectius provideret quam Heidelbergae.“ L. Keménynél a 319. l.

⁴¹) „Aquam asperserunt non tam amicorum, quam tuae litterae, quibus de sanitate divina benignitate tibi reddita certior factus sum. Hoc unum tibi deesse audio: laetitiam animi, quae recurrentibus subinde moeroris ac tristitiae reliquiis turbatur, et hoc ipsum est quod saepissime, imo quoties te alloquendi facultas mihi data, te hortatus sum, ut corrigeres et emondares: impossibile enim est alium finem eiusmodi continuas speculationes, quibus te deditum totum scio, s. rtiri. Quapropter nunc quoque te monitum velim, hanc animi aegritudinem animo pellas, et, uno aut altero socio amiceve assumpto, in campum ex-patiaris, vel de conditione aliqua honesta, deque uxore, omnium laborum et fortunarum socia, cogites: id si feceris, senties meam admonitionem usui maximo tibi fuisse . . .“ Keménynél a 317. l.

⁴²) L. Keménynél a 318. l. — Azon régi románczra, melyet Szilágyi István közöl az Új Magyar Muzem 1853-iki I. köt. 571,2. lapjain, s mely valami Nagy-Molnár Albertnek tulajdoníttatik, ki szükségből juhpásztorrá lett s az ördöggel ezimborált volna, emlékeztet Keckermann id. levelének ama helye: „Diaboli tentationes elide stb.“ Azonban e majdnem szószerinti találkozás az „ördög szövetségével,“ Keckermannál s a románcz végén, mely azonban amannál kétségkívül az öngyilkossági sugallatra értendő;

kimozdult Heidelbergből ⁴³⁾, mert 1600. évi húsvétkor Altdorfban volt, a nürnbergiek egyetemi városában, hol azonban semmi kilátása nem nyilván, csak hamar visszasietett, de Rittershusius Konrád tanártól, Németország akkori nevezetes jogtudósától, kivel most ismerkedett meg, s ki őt egész életére megszerette, üdvözetekkel terhelve Heidelberg több notabilitásaihoz, kik közt a nagy nevű Frcherus, Camerarius Lajos, Gruterus János, Lampadius stb voltak. Az altdorfi út fő czélja nem sikerülvén, végre egy döntő lépésre vállalkozott: *Magyarországba ment* ⁴⁴⁾.

IV. A czél, melyet Molnár ez első magyar útjában szem előtt tartott, nem volt egyéb mint *hogy irodalmi szándékainak pártfogókat nyerjen*. Megfordult *Késmárkon* id. Ambrosius Se-

pusz a véletlennél nem egyéb, miután a toldalék végszak *tartalmát* Molnár életo folyásának most már részletes ismerete teljesen megczáfolja, nem oshetvén a végszaki episód más, mint életének heidelbergi másod szakaszába (1596—1600): erre pedig tagadólag felel az eredeti *Album*, mely Molnárnak hóról hóra hollétéről tanuskodik, s minden ily bolondságot, még képíleg véve is, biztosan kizár. Én egy, az egyetemi polgárok közt kolendő, deákok énekének tartom, melyet — bár a *Nagy-Molnár* név inkább másra látszik mutatni, de — a versalkat és a kifejezés csinja után ítélve, Molnár fordíthatott, még pedig nem elébb, mint szoltárírása korában, vagy később. A 8. és 9. versszak *kétségkívül későbbi toldalék*, melyet egy, tán Molnárról elterjedt mese nyomán vetett mellé később valaki, ki ezt mondván: „Ez verseket *szomorán* . . . írta Nagy-Molnár“ stb., nem vette észre azon kedves, *vidám*, önelégedett hangulatot, melyet a m. fordító oly szerencsésen viszhangoztatott.

⁴³⁾ Ahol, úgy látszik, valamely neki e végre engedményezett udvar-
térén sajátkezüleg épített szobácskában meghúzódva lakott volt, melyet,
Heidelberget elhagyván, Rumpius Keresztely barátjának engedett ideig-
len által. Ez legalább 1601. april. 22-én hozzá Hernbornba írt levelét
így keltezi: Heidelbergae ex Musaeulo, quod *tua manu exstructum* mihi
reliquisti.“ S a mi különös, Molnár ennek még éveken át birtokosa ma-
radt. 1608-ban t. i. Lavater János Gáspár lakta, s a visszatérendővel an-
nak ára vagy bére iránt alkudni készült. Ez évi május 19-én t. i. Hánau-
ba írja neki: „*Musaeum tuum* possideo. Reditum saluum Tuae Humanita-
tis exspectaturus. De *pretio*, non dubito, quin *simus facile conventuri*“; jún.
19. pedig: „*Dedi in musaeo Tuo.*“ *Alb.*

⁴⁴⁾ Nem Görliczbe, mint *Kemény* értelmezi ifj. Ambrosiusnak Gör-
liczben aug. 26. kelt levele e passusát: „dum apud nos esses“; mert az
„apud nos“ annyit jelent, hogy „szüleim házánál“, tehát Késmárkon. T. i.
az Albumban találhatik *idősb* Ambrosius levele, kelve „7. Julii Anno 1600.

bestyén predikátornál⁴⁵⁾, kitől már 1599-ben találunk levelet Molnár Albumában, mely e derék evangélikus papnak hozzá való meleg vonzódásáról tanuskodik. Megfordult *Kassán*, Békési Jánosnál „ki — ú. mond — az én tanuságomra (azaz akadémiai pályájára) az istentől néki engedett jókból másfél száz forintot adott, kit megfizet isten ö kegyelmének“⁴⁶⁾. Megismerkedett Siderius Jánossal, a nagy tekintetű abaúj-tornai esperessel. Megfordult kétség kívül honában, Szenczen és Nagyszombatban is, s ekkor nyerte meg, úgy látszik, Asztalos Andrást, a nagyszombati gazdag s nagylelkű polgárt és tanácsbelit, pártfogójául: legalább mostantól fogva lép az fel Molnár életében nevezetes tényezőül. Ezek mellett rövid tartózkodása idejét a magyar irodalom termékei és hiányai bővebb megismerésére fordította, s első vállalatul a visolyi bib-

Keismark, melyben értesíti Molnárt: „filium meum iam ablegavi Gorlicium.“ Következik *ifjabb* Ambrosius levele, kelve „Gorliczj 26. Aug. 1600“, melyben írja: Cum in patria adhuc essem (t. i. Szepesben), Dominus Pater me prius in Vngariam*) antequam in Germaniam irem, mittere sibi constituerat. Sed toto animo de patriae nostrae (a patria nostra itt már széles Magyarországot jelenti) calamitatibus, quas ipsi Turca quotidie infert, cogitans, facile a proposito suo se abstracti passus est. Quapropter me in celebre gymnasium Gorlicense ablegavit, in quo iam ultra mensum . . . versor.“ Ha Molnár Görliczben volt volna Ambrosiusnál, szükséges vala-e neki ezt. apának s fiúnak is megírnia? De ifj. Ambrosius júliusban jött Görliczbe, Molnár pedig júliusban már ismét Heidelbergben volt, t. i. oda írta meg neki július 7-én az id. Ambrosius, fiának Görliczbe küldetését. Azon felül Molnár. sajátkezű feljegyzése szerint, mind az id., mind az ifj. Ambr. levelét (amazét hihetőleg ezébe rekesztve) sept. 4-ikén kapta, holott, ha ő Görliczben megfordult volna ifj. Ambrosiusnál, ez neki kétség kívül ott személyesen kézbesítette volna apja levelét, nem várva, hogy Molnár elébb Heidelberg be menjen. hogy neki oda utána küldje atyja levelét, s azonfelül neki bőven megírja oda jövetele körülményeit, melyeket kevés élő szóval lehet vala a jelenlevő Molnárral közölni, ha ez ott vala. — Ezt rövidebben végezhetém, de hadd álljon itt e kis diatribe, exercitatio criticának, mely hogy kezdő történetvizsgálók számára nem épen haszontalan, a figyelmes Kemény tévedése is mutatja.

⁴⁵⁾ Az előbbi jegyzetben idézett görliczi levél szerint.

⁴⁶⁾ „Ezelőtt hét esztendővel — így ír maga 1607 „pünkesd ünnepi-saját tapasztalásomból állithatom) ha Zemplényről v. Abaujról stb. beszélt, azt már Ungernnek nevezte, mi azon időben jöhetett szokásba, midőn a 16 szépesi város zalogkép Lengyelországhoz tartozván, az öszves szépesiek megszokták Magyarországot más országnek nevezni. Vagy néprajzi név volna ez, mint mikor a magyarországi német, Schlowakei-ról beszél ?

liát tűzte ki, mely tömérdeksége és nagy ára miatt kellőleg elterjedni nem bírván, annak kisebb és kényelmesb alakban, tömöttebben, csinosban, és javítva kibocsátását már most hártározta el magában. Ekép ezen, eddig ismeretlen útja Molnárnak fordulópontot jegyez életében. Hihető, hogy már ekkor vett itt és ott meghívást tanítói állomásra; visszatérte után legalább ilyen elég erélyesen intéztettek hozzá: hogy pedig azokat el nem fogadta, jele miszerint komolyan el volt szánva felekezetének nem más, mint az *irodalom terén*, élni.

V. S visszament Heidelbergbe⁴⁷⁾. Első munkája itt Tossanus Dániel „Lelki Iskolájának„ fordítása volt, melylyel Békési János iránt akarta háláját leróni⁴⁸⁾. S most rendbe szedvén itt dolgait, még ez év novemberében *Herbornba ment*⁴⁹⁾, hol philologiai és theologiai előadásokat hallgatott⁵⁰⁾, főleg Piscátor Jánosét, kinek Herborn leginkább köszönte azon időben jó hírét. Új előjárói is, kiknek Heidelbergből kitünőleg volt ajánlva, megszerették a derék fiatal tudóst, és csakhamar némi tanítói hivatallal óhajtották városukhoz kötni, de sem ilyen nem akadván⁵¹⁾, sem még most

ben⁴⁷⁾ — *midön Kassán éntölem magyar könyvet kért volna az tiszteletes Békési János . . .* stb. L. Előbeszédét Zsoltárai első kiadásához.

⁴⁷⁾ T. i. 1600 júl. 7-én id. Ambrosius már Heidelbergbe utasította Molnárnak írt levelét.

⁴⁸⁾ L. Előjáró Beszédét Zsoltárai első kiadásához (Herborn 1607): „Ezelőtt annakokáért hét esztendővel, midön Kassán éntölem magyar könyvet kért volna az tiszteletes Békési János (ki az én tanuságomra az istentől nekie engedett jókból másfél száz frtot adott, kit megfizet isten ö kegyelmének), mihelyt feljutottam Heidelbergában, menten magyaról fordítottam az Dániel Tossanus doctor Vigasztaló Könyvét, melyet először francziai nyelven írt, aztán németfil fordított és Lelki Iskolának nevezött. Melylyel én az megmondott kassai személynek akartam háláaadó voltomat megmutatni.“

⁴⁹⁾ „Venit superiore anno ad nos *Heidelberg* . . .“ mond a herborni egyetem rectora 1601. júl. 17. kelt bizonyítványában. Piscátor herborni tanár pedig júl. 18-án bizonyítja, hogy ekkor már „per octo circiter menses“ mulatott nálók; tehát novemberben kellett Heidelberget elhagynia Herbornba jönie.

⁵⁰⁾ „ . . . bonarum literarum ac praecipue sacrarum studiosus.“ Piscátor id. levele.

⁵¹⁾ A tanuskodó helyek: Albertus Molnár venit . . . superiori anno

Corvinus nyomdájában nem kaphatván állást, kivel már kötött volt ismeretséget⁵²⁾, július második felében *Frankfurtba telepedett át*. Itt Sauer János nyomdásznál csakugyan talált, mint corrector, alkalmazást, mely állásában magát teljesen jól érezte⁵³⁾. Célja t. i. világosan a nyomdai technikával megismerkedés volt, s eként könyvkiadói szándékainak elébb-utóbb létesíthetése. E szándékok elseje a bibliának már említett új kiadását vette célba. Túri György tanuló társát, e korbéli neves latin költőnket, kívánta e munkában és érdemben részeltetni, de ez inkább haza kívánkozván, épen nem buzdította Molnárt⁵⁴⁾. Példánya sem volt. T. i. az ekkor Magyarországból jövő Szegedi János és Érsekújvári Gáspár

ad nos Heidelbergae, ubi in illustrissima Academia ita aliquot annis se gessit, ut a clarissimis viris inde nobis quam diligentissime commendaretur. Nobiscum vero ita vixit, ut omnibus bonis gratus et acceptus esset. atque etiam nostrae scholae ornamentum . . . Hinc . . . eum . . . propediem ad officium singulari ipsius pietati et eruditioni dignum promovere cuperemus stb. (Rectori bizonyítv.). — „Lectiones sedulo audivit, disputationibus crebro interfuit, doctas argumentationes protulit. . . Non solum ego, sed et collegae mei ad publicum docendi in schola munus promovere eum cupiverunt, sed occasio et facultas nondum fuit data“ *Piscátor* id. levele.

⁵²⁾ S ki hét évvel utóbb csakugyan kiadta Zsoltárait. Most holmiának Frankfurtba átküldésében vett részt. *Nolde* Ernő levele 1601. júl. 30-ikáról.

⁵³⁾ Ex illo (famulo) statum et conditionem tuam intellexi — írja neki *Nolde* júl. 30. —, de qua tibi gratulor, Deumque O. M. oro, ut per Spiritum Suum S. te regere, et laboribus tuis felicem et prosperum successum largiri velit *ad nominis sui gloriam et ecclesiae aedificationem.* — Taksonyi Péter pedig apr. 13. ily czímzet alatt ír neki: „Dno Alberto Molnár Senciensi Vngaro. *nunc Francofurti in typographaeo Correctori sedulo.*“

⁵⁴⁾ Ez, még Herbornban lakva, ez évi martius 24-én írja: „De editione Bibliorum Vngaricorum nescio quid sperem. Nullum enim exemplar secum attulerunt novi isti domini populares; tum esset etiam infiniti laboris, si editioni vellemus praeesse, cum interim nullius in eam curam patroni accesserit voluntas aut subsidium, sine quo typographicus labor infelicissimus esse solet: alioquin propositum ipsum omni laude dignissimum, ecclesiae patriae utilissimum, publice et privatim optatissimum non dubito. Quare neque hoc sperare possum de mea conditione. ut tibi in illo conatu istic alicui possim esse auxilio.“

sem hozták meg neki a visolyi bibliát⁵⁵); Siderius pedig, a tekintélyes esperes, Molnár új pártfogójától, Asztalostól, harminczhat aranyat eszközölt ugyan s küldött, de keményen meghagyva neki a haza-jövetelt⁵⁶). A levelet M. megkapta, a pénzt azonban Heidelbergben visszatartóztatta annak hozója⁵⁷), tán akkorra, midőn M. csakugyan haza készülne. De ő állhatatos maradt. Az irodalom terén akarta ő vallását, nyelvét, hazáját szolgálni, s ezt alkalmasban lehetett külföldön, mint itthon, hol a technikai s a tudományos eszközök kevesebbek, s hol, ha hivatalt vállal, akár gyermekek tanítását, akár predikátorit, mely a vallásos viszályok e korában, s mindkét egyháznak folyvásti katonáskodó volta mellett nagy mértékben igénybe volt veendő a buzgó papot, irodalmi szándékai létesítésének oly kirekesztőleg élhetni nem reménylt. Elébe tette tehát szándékainak küzdelmek közt is biztosabb teljesíthetését az otthoni, bár munkás és jobblétet ígérő életnek. Egy barátja volt, ki ez irányban buzdításaival támogatta, Taksonyi Péter, azon időben a heidelbergi akadémia polgára, ki csakugyan hozott is Bécsig visolyi bibliát, melynek, Asztalos rendeletéből, Heidelbergbe maga után küldetését várta, s neheztelve nyilatkozik azokról, kik Molnárt

⁵⁵) L. az iménti jegyzetben Túri levelét.

⁵⁶) „Tu tuis rebus consule, et ad nos sine mora (ne te aere alieno implicare debeas) quamprimum redeas. Voluntas patroni tui est, cui refragari minime debes. Habebis illum imposterum quoque tibi faventissimum, et in te semper munificum, *sinodo spei de te conceptae et meae simul commendationi satis feceris.* (Tehát csak akkor pártolják!) Ex Sepsi 29. febr. 1601. Tuis Siderius.*

⁵⁷) *Kemény.* id. h. 320. 323. l. Thúrit veszi gyanuba. De másnak kellett lennie, mert Taksonyi 1601. sept. 13-án többi közt azt írja Molnárnak: „De patrocinio ex Hungaria tibi misso, dispice. Literas ad eum, qui habet apud se (t. i. kinél a pénz van) mitte, quibus tibi transmitti petas: alias, ut est tibi ignoto alienior, vix (properabit hanc), ubi sua pecunia consumta egerit, remittere vel roganti. Author etiam tunc ego cum D. Petro Watsio, D. Io. Megyerino, et D. Georgio Thúrio fueram, ut tibi prima occasione transmitterentur (biblia?): sed ii, quorum magis aetas quam autoritas (absit detractio) valuit, aliter censuerunt.“ — T. i. Thúri ismerőse volt Molnárnak, tehát nem „tibi ignotus“; s Thúri Taksonyival együtt sürgette volt Heidelbergben a bibliának is neki megküldését, mit az *öregebbek* gátoltak, s a könyv az egyetem könyvtárában tétett le.

Magyarországhoz kívánják kötni⁵⁸⁾. Mäsfelül Siderius újra sürgette a haza-jövetelt, hol haraggal, hol atyailag; sürgették Megyeri János, Süri Mihály heidelbergi tanulók, pártfogója nevében is⁵⁹⁾; de Taksonyi újra biztatta öt, Asztalost pedig úgy látszik leveleiben megnyugtatta, úgy, hogy ez az év végén csakugyan megígérte, miszerint elinlittatja Bécsből a visolyi példányt, s goudja lesz a készülendö új kiadás haza-hozatalára is⁶⁰⁾. Említem ezelet, hogy képzeletünk

⁵⁸⁾ „Non in vanum collocares operam — írja a jó Taksonyi most idézett 1601. sept. 13-kai levelében — sed aeternam tui apud omnes hungaricae nationis fideles memoriam et beatam pareres recordationem, quin omnibus illis, qui te velut incitum Hungariae limitibus affigere hactenus conati sunt⁶⁾, vel unico capite alicuius libri biblici excuso, superiorcm, et hungaricis ecclesiis commodiorem, tanquam filium eximiae spei et frugis uberrimae det. ostenderes.“ *Alb.* (Keménynél a hely hibásan olvasva a 323. l., s a felebb *) gal jegyzett hely méltatlanúl Túrira fogva így: „érti tám itt irigykedö Thúri Györgyöt is“).

⁵⁹⁾ „Binas nos accepimus a D. Siderio literas nou ita longo temporis intervallo datas, in quibus utrisque seria vestri facta est mentio. In prioribus quidem nonnihil vobis succensere D. Siderius videbatur. quod tantis in patriam reditus occasionibus posthabitis peregrino isto in orbe etiamnum commorari vclitis. In posterioribus pie paterneque vobis suadet, imo edicit, ut iam tandem patriam ter quaterque miseram salutare, camque vestra praesentia ornare, et rebus quibuscunque possitis. possitis autem in multis, levare et adiuvere in animum inducatis vestrum. Interim ipse saucte vobis promittit de honestissimo loco vobis prospecturum. — S alább elmondván, hogy több társsal haza készül: Nobis placeret si vos huic nostro comitatui adiungere possetis, sed hoc vobis tantum volumus relictum.“ *Alb.* (Keménynél hibásan olvasva az id. h. 323. l.).

⁶⁰⁾ „Eorum profectio (a kik haza mentek) quod te comitem non adiunxeris, utut reprehenderint illi, excepto D. Michaele (Süri Orvos Mihályt érti), imo et Megyercino. *semper tamen factum probavi*, et probaturus sum tantisper, dum occasionibus melioribus usus. quod spero ex tuis scriptis, dulcissimae illi patriae communi te stiteris, et desiderium, filius tandem absens matris Hungariae, maiori quam iam fecisses gaudio expleveris. Interim, si licet illi typographiae, de qua scribis, te intermiscere. e re nostra fuerit, cum et diligenter admodum de Bibliis transmittendis cum nunc, cum alias ad D. patronum (Asztalos) scripserim, et trimestri aute literas ab eo acceperim, eum ea esse intentione, ut quamprimum exemplar transmittat, utque etiam de occasionibus exemplarium, quae imprimerentur, devehendorum rationem ineat“: írja Taksonyi Heidelbergből martius 29-kén. *Alb.* (Keménynél is 324, 5. l.).

legyen mily nehézségekkel járt Molnár megindulása a pályán! És most is hiába várván a könyv megjövetelét, egyelőre csakugyan felfüggeszté szándékát, s 1602 aprílben elhagyván Frankfurtot⁶¹⁾, *Heidelbergbe* tért, midőn pedig itt nem talált alkalmazást, itteni egyetemi tanárai *Ambergbe* ajánlották, hol az ottani syndicusnál nevelői helyet nyert. Kedvezett is munkájának eleinte állapotáé⁶²⁾, s júniusban azon hirt is vette, hogy a biblia írtban van. De öröme rövid ideig tartott, mert september végén már arról értesült, hogy a könyv — útközben elveszett! Megkerült ugyan az ismét novemberben, de Asztalos, folyvást szorgalmazván, s most már Taksonyi is, Molnár hazatérését, háromszáz tallért ajánlott segélyül azon *nyomdászra*, ki a kiadásra vállalkoznék, Molnárnak csupán ennek kieszközléseért illő díjt⁶³⁾. De Molnár nem így akarta: ő nem Asztalos senkijét, hanem saját kezére a magyar biblia javító kiadója akart lenni, s fáradsága után bővebb jutalmat is reményelt. Nem felelt. — Más baja is volt: házi viszonyai elmérgesedtek, növendéke anyjának viselete, irányában türehetetlenné vált, s így 1603 januárban a syndicus házából, és bár az egyháztanács szívesen tette volna papi vagy tanítói hivatalba, de idegenek attól el levén tiltva, Amberg városától is búcsút vevén⁶⁴⁾, *Altdorfba* telepedett át, s ott ismét az

⁶¹⁾ Azon bizonyítvány, melyet neki Frankfurtból elmentekor 1602. apr. 1. a helybeli reform. papok — Isaacus Genius, eccl. francofurtensis Belgicae minister nomine presbyterii, és Clemens du Boys, eccl. Gallicanae orthodoxae francof. minister — adtak, az *Albumban* van, s látható Kemény-nél is 325. l.

⁶²⁾ „Quas ad D. Parcum dedisti literas, legi; quod commodam nactus sis occasionem tractandorum studiorum, ut decet. gratulor tibi“ írja Taksonyi jún. 22. 1602.

⁶³⁾ „De Bibliis quid sit faciendum, ignoro, ea iam prae manibus, licet sero, habeo. Si esset alicui animus, ut scripsisti, suscipere eius impressionem (kiadó nyomdászt ért Taksonyi ezen Heidelb. nov. 17. 1602. írt levelében), a D. Patrono donaretur ut minimum 300 talleris; et siquidem alicui hoc persuadere posses, tibi D. patronus pollicetur viaticum, vel potius honorarium te dignum.“ *Alb.*

⁶⁴⁾ „Wigandus Spauhemius scholae ill. Ambergae Rector“ 1603 január 21. az altorfi egyetem rectorához, a híres Rittershusiushoz intézett ajánló-levelében írja: „fuit . . . hactenus nobiscum per menses 9 paedagogi munere pie fideliterque, quod sciam, perfunctus. Est tenui quidem

egyetem hallgatói közé beiratkozott⁶⁵). Daczára Molnár folytonos hányatásainak, ifj. Ambrosius Sebestyén heidelbergi leveléből erős szándékát értjük meg *Németországban állandóan megtelepedni*⁶⁶), minek oka, mint már mondatott, irodalmi tervei voltak. Itt vette a válasz nélkül hagyott Taksonyinak 1603 február 13. kelt rövid, hideg, levelét, melybe neki e barátja Magyarországra elutazását jelenti, s miután, ú. m., Molnár sem neki nem felel, sem pártfogója részére levelet nem küld, semmivel sem biztathatja. A biblia pedig, Érsek Pál híradása szerint, Asztalosnak az elutazás percében érkezett utasítása folytán, a heidelbergi egyetem könyvtárába tétetett le, míg kiadására mód nyújtatnék⁶⁷).

in re, sed eius nec tenuis virtus, nec laus est.“ *Alb.* — Ismét, s az nap, *Ladislaus János* szinte *Rittershusius*nak : „Is Heidelberga superiori aestate ad nos venerat, et quia multis ille eruditus viris de meliori nota fuit cognitus, venerat commendatus. Hinc factum est ut a Doctore Gerlando Iuris Cons. et urbis Syndico susceptus, et filioli unici curae et institutioni fuerit praefectus, quo in munere gnavum se et fidelem praebuit. Verum, qualis fere est paedotribarum etiam bonorum conditio, non diu illi hac qualicumque commoditate frui contigit. Vxoris enim, avarae et morosae admodum dominae, ut audio, importunitate effectum est, ut Doctor ipse, in gratiam coniugis, Albertum iudicaret dimittendum, sane incommodo et difficili tempore (tél közepén), quod multi, quibus hic iuvenis est notus, fuerunt admirati. Privatus igitur hic degendi adminiculis necessariis, alias circumspicere commoditates necesse habet. Ac tametsi noster senatus ecclesiasticus valde ei cupit, tamen in praesentia non habet, quo pacto rationibus illius possit consulere, cum praesertim huius potestas a politica potestate nuper valde imminuta et restricta fuerit. Accedit quod nemo peregrinus ad ullum munus ve in templis vel scholis obeundum admittatur, nisi gravibus causis et peculiari ipsius Electoris rescripto. Haec cum ita se habere non ignoret, hinc Altorphium et Noribergam petere decrevit“ stb. *Alb.* *Kemény*nél is 326. l., sőt *Sirvius*ból : *Acta Literaria e Mss. cruta. Jonae 1706. II. 369 sk. II. után Schedius*nál : *Zeitschrift von u. f. Ungern. 1803. IV. 247, 8. l.*“

⁶⁵) Azért leveleinek címzetein most már ezt olvassuk : In florentissima Noricorum academia Altorffii degenti — In incl. Altorffiana Academia studiorum philosophicorum et theologicorum gratia degenti — Altorffii in Norica scilioet academia literis humanioribus operam danti — stb.

⁶⁶) „Te tuum domicilium in Germania collocare velle, haud libenter audivi. Scis, mi Alberte, quibus nati simus : non nobis, sed partem sibi patria, partem amici vendicant. Sed sapienti sat dictum“ : így igyekszik őt ifj. *Ambrosius* lebeszélni Heidelb. mart. 3. 1603. *Alb.*

⁶⁷) *Érsek Pál* írja Heidelb. máj. 2. 1603 : „D. Taxonius una cum

VI. S ím eljutottunk Molnár *irodalmi pályája* kezdetéhez. Nem most kezdte ő azt, de már folyó munkáiról csak most veszünk határozott tudomást. Taksonyi és Érsek Pál utolsó levelei megdöbbsentették az érzékeny fiatal férfit, s június 30-kán 1603 írt az elsőbbségnek Nagyszombatba, hol ez, a többször nevezett közös pártfogónak szárnyai alatt s ennek házában lakott mint tanítója a reformátusok számára Asztalos által saját házában és saját költségein nyitott iskolának. Vajha legalább ez egy levelét bírnök Molnárnak, melyből állapotáról pontosan értesülnénk, s melyben, mi föbb, egész életertét nyíltan eléadta, mint addig még nem⁶⁸⁾. A válasz Molnár kérései, jelen munkái, úgy irodalmi szándékairól szól. Első ismét a *biblia*. Ez ellen Asztalos tiltólag lép fel, nem mintha bánná ígérte, s még kevesebb mintha restellené segédelmeit, hanem kétségbe esvén a protestantismus boldogulása felett: azok lévén, úgy mond, az ördög incselkedései, hogy a józan vallás minden útjait bevágván, féltő nehogy minden áldozat hiába essék⁶⁹⁾. T. i. az ellenreformációi igyekvések immár tartózkodás nélkül léptek vala fel, s az ország a vallásszabadság vég veszélye, — vagy, bár nem tudva még, egy nagy támadás előestvéjén állott. — Albortünk másik szándéka *Molnár Gergely latin nyelvtanának* új kiadása volt, melyet Asztalos helyeselt, de annak ajánlását nem fogadá el, nehogy gróf Nádasdi Ferencz megsértessék, kinek a munka némely előbbi kiadásai ajánlva voltak⁷⁰⁾; s nehogy, ha ab-

aliis tribus Dominis popularibus in patriam rediit 14-a febr. — Biblia Vngarica apud me reliquerat: verum domum nondum redierit. cum a patrono darentur ad eum literae de Bibliis in academiae bibliothecam reponeendis, donec excedendi occasio sese offerret.“ *Alb.*

⁶⁸⁾ „Imprimis tibi gratias habemus, — írja Taksonyi — quod . . . nos de tuo statu certiores feceris. ac conatum, quem intra pectora olim conceperas ac etiamnum eodem ardore foves, tuum . . . veris.“

⁶⁹⁾ „Dominus patronus iubet te a cura Bibliorum exprimendorum animum retrahere, quantumvis enim eum non poeniteat promissi sui, multoque minus pigeat expensarum tam sancto erogandarum labori, tamen, quia *ii sunt actus diaboli, ut omnes aditus sanae praecludat doctrinae*, metus oboritur, ne et oleam et operam, quod dicitur, perdamus“ *Taksonyi* levele Nagyszomb. aug. 12. 1603. *Alb.* és *Kemény*nél 327. l.

⁷⁰⁾ E levél egy nevezetes könyvészeti adatot tartott fenn. „Quod

ban a fiatal emberek segélyezése s a szándéklott biblia-kiadás megemlítettnek: Asztalos, ki vallása miatt azimént a városból kirekesztetett, netán a városból, vagy éppen megyéjéből is számkivettessék⁷¹⁾. Tudósítja továbbá Taksonyi Molnárt, hogy a *heidelbergi kátének* létezik már fordítása, melyet neki még is megküldött volna újra nyomtatás végett, ha általában a biblia azon új kiadása most eszközzendő volt volna, melyhez Molnár énekbe foglalt *zsoltárait*, s a német bibliák módjára egy *bö mutatót* is szándékozott vetni. Végre még a *latin-magyar szótár* is említetik, melyet ha — úgy mond Taksonyi — befejez, ezzel az irodalomnak nem csekély szolgálót teend. — Ugyane levélből értette meg Molnár atyjának halálát is.

VII. S mindezek közül csakugyan a *szótár* volt az, mely először létesült. T. i. nem most fogott ő ahoz. Már 1603. jún. 2. írja neki Rhumelius: Szótáradat logközelebb visszaküldöm. Kedves volt előttem az, de még kedvesebb, mit a kiéjtésről és hajlításról írtál. Werner munkáját nem bírom (Wernherrét érti Magyarország ásvány vizeiről), de igen Clusiust a magyarországi növényfajokról. De látom, hogy annak elnevezéseit betürendben már beiktattad szótáradba⁷²⁾.

adtinet ad editionem Grammaticae Molnaris popularis nostri doctissimi Latinae, eam hactenus probaturum D. patronum scito, quatenus pristinae dedicationi strenui Comitis Francisci Nádasdi nomine celebratae non officiet, quia nempe omnia propemodum exemplaria. *diversis in locis Vngariae, Germaniae, Viennaeque* edita, id ipsum intenderunt, ne quid maculae tanti viri nomini inureretur: censet idem iam quoque faciendum esse.“ E kiadásokról eddig tudomásunk nem volt.

⁷¹⁾ Folytatja t. i.: „Eam ob rem, nec ut nobis inscribatis, quantumvis voluntatem boni consulat tuam, permittit, nec, si inscriberetur, quod tamen serio te praecavere hortatur, suae illius in nos beneficentiae et liberalitatis, editionisque Bibliorum Vngaricorum futurae mentionem debere fieri auctor est. Alioquin sequeretur, ut suo proditus indicio, ut iam religionis ergo senatoria cathedra excessit, ita in posterum civitate exclusus, territorio Vngariae, vel saltem Comitatus Poseniensis, quod Deus avertat, diaboli et organorum eius malitia arceretur.“ A levél végén pedig ismételve inti Molnárt, ne bocsátkozzék e kiadásokba: „*hoc tristi et plusquam lacrymabili saeculo*“ stb. *All.*

⁷²⁾ „Onomasticon tuum brevi ad te redibit. Gratum est quod misisti,

Most a szótár kiadása végett, 1604 elején, Nürnbergbe ment, s annak nyomatását Hutter Illésnél meg is indította⁷³⁾; az ez évi frankfurti husvétii könyv-lajstrom legalább már a sajtó alatt levők közt hirdeti azt⁷⁴⁾, s Molnár, több barátaival mutatvány íveket közölvén, tőlök, a kor szokása szerint, könyvének ajánlására szolgáló verseket is nyert⁷⁵⁾. Július elején Rudolf császárhoz intézett ajánló-levelét és a könyv elébe kímetszett arczképét is közölte nürnbergi barátaival⁷⁶⁾, szeptember elején pedig a könyv már kötés alatt volt, s készen egyúttal a *Molnár Gergely új kiadása* is⁷⁷⁾. Ezek meglévén, Mol-

gratus quod de pronunciat'one et inflexione. Wernerii tractatum non pos-
sideo, sed Clusii Observationes Pannonicas. . Video illas ipsas herbarum
determinationes tuo Onomastico eodem ordine alphabetico insertas.⁴
Rhumelius levele az *Alb.*

⁷³⁾ Legalább *Pasor György* herborni tanító 1604. máj. 2. ezt írja
Hutter Illésnek: „Dominus Molnár, qui suam iam tuae typographiae na-
vat operam — —“ Tehát neki dolgozott. mint kiadójának. Hutter maga
is jóhírű tudós, különösen hebraeista volt.

⁷⁴⁾ „Spero — írja *Rittershusius* Konrád, az altorfi híres jogtanár apr.
26-kán 1604 — spero brevi absolutum iri librum, cum iam viderim inser-
tum catalogo francofurtensi (Mess Catalog) eius titulum.⁴

⁷⁵⁾ Így írja ugyane levélben *Rittershusius*: „Specimina Lexici tui,
quae misisti, placuerunt et mihi, et Dno *Rhumelio*. Is epigramma hoc in
tuam et operis laudem scripsit, mihi que misit, ut porro darem tibi“ —
Keckermann Bertalan theol. licentiatus viszont Danckából küldött neki
jambusokat júl. 30. (*Alb.*), melyek annál fogva is érdekeseek, mert a jó
versíró bennök Agriát (Egert) Hágárral azonítja, s a magyar nyelvet
mint ragozót a zsidóval rokontja (!) — *Rittershusius* maga hexametereket kül-
dött júl 21.; *Remus György*, az ismeretes hebraeista, distichonokat és Ei-
dylliont, *Piscátor* János distichonokat stb. (*Alb.*)

⁷⁶⁾ „Tuae epistolae ad S. C. Maiestatem *dedicatoriae* exemplar collega
meus mihi transmisit . . . Legi eam diligenter. Putarim autem pauca in ea
mutanda, quae, si placet, annotabo, et remittam brevi, cum meo epigram-
mate in tuum illud opus. — Pro *effigie* tua gratias ago tibi una cum D.
Rhumelio. Is cuperet se quoque eadem forma depingi ad vivum: ideoque
me rogavit. ut ex te quaererem de nomine pictoris et sculptoris illius,
deinde de pretii quantitate“ *Rittersh.* júl. 6. 1604. Ekkor tehát Ritt. csak
avant-la-lettre példányt látott.

⁷⁷⁾ *Rittershusius* ez elibe írt distichonai ily feliratot viselnek: In
Elementa Grammaticae a Gregorio Molnaro collecta, ab Alberto Molnaro
correcta.⁴ Kelete azonban nincs.

nár visszatért Altorfba, miután Hutter, ki pedig már a bibliára is vállalkozott volt, adott neki okot a tőle elválásra⁷⁸⁾. Fáradtsága jutalmát a császártól várván, Prágába készült, mely utat a jó Remus a közelítő tél tekintetéből sürgetvén, maga ajánlott neki kölcsönt⁷⁹⁾. Így segítve, octoberben csakugyan *Prágában találjuk*, hol Kepler János, a század nagy csillagásza, ki maga is protestáns, s mint ilyen hat év előtt Ferdinánd főherczeg rendelete által, mely Stíriában száműzéssel, birságokkal, jószágvesztéssel s börtönnel sújtotta a protestánsokat, Gráczból kitiltva, Magyarországon talált volt menedéket, a magyar protestáns tudóst nyílt karokkal házába fogadta⁸⁰⁾. Lelt hatalmas pártfogókat is, kik utat egyen-

⁷⁸⁾ Július 6-kán még azt írja *Rittershusius* : „Bibliorum Hungarico-impresionem ab eo (Huttero) suscipiendam libenter audio, et Deum oro ut vestrum institutum fortunet“; aug. 12-kén már ezt: „Opto ut expedias te a tuo hospite eiusque operis, quam primum et quam commodissime“; *Remus* pedig sept. 8. Altorfba intézi levelét, ezt írván: „Bene habet te ab Huttero, quem alium aestimabam, bona cum gratia abiisse.“ *Alb.*

⁷⁹⁾ „Iter Pragense quo maturius institues, eo rectius rebus tuis consulens, imminet enim, paulatimque ingruit. hiems. Ego X florenos mutuos tibi dabo. amici officium factururus pro posse. Reddes bona fide redux. Neque enim dubium. quod ex Dedicatione praemium sis reportaturus, simodo per idoneos homines Maiestati Caesareae, quae raro et fere nunquam in publicum prodire dicitur, offeras opus tuum.“ *Alb.*

⁸⁰⁾ „Gratulor etiam tibi — így örvendez neki *Rhumelius* János Konrád, oct. 23. 1604 kelt levelében — quin mihi gaudeo. quod utaris lecto et tecto M. Joannis Kepleri Wilani, Mathematici Caesarei, atque illi sis consalaneus: salutabis meo ore virum mihi amicissimum, dum Tubingae in solenni convivio mei doctoratus fidem perpetuae amicitiae dedit. Putabam illum iam dudum periisse. Nescio enim quis rumor aliquando ad me delatus sit, Danubium illi Graecio Stiriae discedenti inimiciorem. piscibus escam propinasse. Dolebam profecto Poetae et Mathematici ingeniosissimi obitum, imo in lacrymas soluebar. Nunc, ubi illum vivere audio, revivisco.“ (Az utóbbi sorok melleleg Kepler életéhez is szolgáltatnak egy érdekes kis adatot: veszedelemben foroghatott épen Magyarországon voltakor a Dunán, s híre terjedt, hogy abba bele fúlt. S ím a Rajna mellett lakó Rhumelius csak most, midőn a Tycho de Brahe társa immár ennek utódja lett a csillagász császár mellett, midőn már Paralipomenáit közzé tette, tudja meg Molnártól, hogy Kepler él, hogy cs. astronomus; mi az azonkori közlekedés és nyilvánosság mivoltát is festi nekünk — a mívelt Németor-

gettek neki a császárhoz⁸¹⁾). Rhumelius azon felül Wacker Máté cs. belső tanácsosnak ajánlotta, a tudósok buzgó barátjának, és Miss Elisa Westonnek, egy angol költőnének, ki Prágában élt, s mint katolikus nő nagy tekintetben állott; Rittershusius pedig Carolides Györgyhöz utasította, a császár által kedvelt s borostyánnal kitüntetett költőhöz, s a híres Gruterustól is levéllel látta el⁸²⁾). A császár tanácsosai, hihetőleg Molnár hódító erkölcei és képességei után, kívánatosnak tartván őt a római egyháznak megnyerni, körülvették igéretekkel, de siker nélkül⁸³⁾; sőt ő erkölcsi bátorságának nem közönvégyes jelét adta, midőn nekik az ellenreformációi igyekvések által végre is előidézendő támadást megjövendölte. Mindamellettt Bécsbe utasítatván az egyetemhez, az ennek cancellariusához intézett levéllel s útiköltséggel útnak indult, midőn Boesikai támadása csakugyan kitört. Ez egyszer, mint látszik, Molnár nem volt őszinte. Elfogadta a könyvéért rendelt jutalmat⁸⁴⁾ nem csak, hanem az ajánló-levelet s az útiköltséget is, s ezzel sem Bécsbe nem ment „nem akar-

szágban is!) — A *Rittershusius* levele azonegy időben az egyetemi rector Bachatius Mártonnál kereste őt fel, kinél úgy látszik kezdetben lakott. Lehet hogy a szigorú katolikusnál magát Molnár nem jól érezte.

⁸¹⁾ „Gratulor tibi — írja *Rhumelius* ugyanazon levelében — quod eos patronos Pragae offenderis. qui tibi viam ad laborum tuorum remunerationem felicem sternere queant.“ *Alb.*

⁸²⁾ Oct. 28. 1604.

⁸³⁾ *Rittershusius* legalább ezt írja az iménti kelet alatt: „Quod non fueris passus te a magno illo aulico (hihetőleg Unverzagt Farkas) inesciri, laudo tuam constantiam. Logi sunt. et magnifica promissa, quae illi crepant et ostentant.“

⁸⁴⁾ Ugyanis *Miskolczy István* Heidelbergből 1605 febr. 7. írja neki: „Ego vero gratulor tibi plurimum de Patrono Summo et Maximo, qui labores tuos si non munifice, ut ii postulabant, honeste tamen et remuneratus est. et ventum ad maiora assurgendi non obscure suppeditavit. si aura illa pestilens, quam rectius turbem dixeris, quae iam sese passim exerit, et quae bonis et candidis veritatis amatoribus interitum minitatur, conatibus tuis non esset obfutura. Haec enim est pestis actatis nostrae, ut multa polliceatur, pauca vero aut nihil praestet.“ — *Majer Máté* pedig, ugyanonnan febr. 17. írja, mint aggódott volt miatta, mint féltette Prágában, hallván „Caesarem adversus populares grande aliquid moliri, ut nimirum ecclesiae orthodoxorum Iesuitis restituantur, quod si facere recusent, iram eius,

ván próbára vetni Krisztusban való igaz hitét⁸⁵, sem hazájába a már kitört háború miatt, hanem egyenesen *Altorf*ba sietett vissza⁸⁵).

VIII. De nem sokára, t. i. 1605 évi februárban az ottani rectortól kitünő ajánló-levellel látva el, kilépett az ottani egyetemből⁸⁶), miután *Ágostában* egy pfálzi főnemesnél

adeoque hostilia omnia expectent, Hoc, optime Molnár, in causa erat, cur maxime tui caussa essem sollicitus; verum cum iam a popularibus acceperim, te saluum *nummisque instructum rediisse*, maximum ex ea re percepi gaudium.⁸⁴

⁸⁵) Molnár maga tizenhárom évvel később beszéli, mikép őt Bécsbe „igazították Prágából az Rodolphus császár Ó Felsege tanácsosi, az én dictionáriomomnak bémutatásakor, és elbocsáttanak 50 frt útiköltséggel, és a Wolf Unvertzagt praesesnek tulajdon kezével írt ilyen levelével az bécsi akademia cancellariusához, hogy nékem ott oly alkalmatosságot rendeljenek. a mely által katholikussá tétetethessem, mert ök katholikusságnak híják az pápistaságot. De én oda el nem mentem, mert nem akartam próbára vetni Krisztusban való igaz hitömet. Az levél most is nálam vagyon; az pénzt Altorfiumban költöttem el. Hazámban készülő szándékomat ez költséggel véghöz nem vihettem, mert szinte akkor indúlt, nevekedett az Boeskaí István fejedelemlémi támadása, melyet meg is jövendöltem az császár tanácsosinak, midön közönséges reformációra való szándékokkal fenyegetnének“ (ellenreformációt ért, milyet 1598 Stiriában indított Ferdinánd) „és az pápistaságra szép ígéretekkel intenének. Mely jövendölésemet ha az élő isten ugyanott létemben bé nem teljesítötte volna, *alégha* üressen nem bocsáttak volna az imperium kamarási.“ Ezeket, folytatja, feljegyezte „azok ellen, az kik *csaravó* nevemmel gyönyörködtették magokat.“ L. *Molnár* Postilla Sculteticáját, Oppenh. 1617.

⁸⁶) Melyből Molnár jellemzésére a fő helyet kiírom. „Testamur . . hunc Albertum biennium apud nos commoratum. et ita quidem. ut pietatis. eruditionis et honestatis opinionem apud omnes bonos, inprimis praeceptores suos. primo aditu excitarit, eandemque plurimis indicibus magis magisque augere et conservare, cum omnium approbatione, studuerit. Cum omnibus pacifice vixit, et nihil eorum omisit, quae ad honesti et pii viri commendationem augendam requiri solent. Hoc quoque tempore, quo nobiscum fuit. Dictionarium Latino - Vugaricum novo exemplo et magna industria conscripsit“ stb. 15. Kal. Mart. 1605. egyetemí pecsét alatt. — *Remus* érzékenyen búcsúzik tőle: „Vale et salve dulce decus et delictum meum“; s ugyanó ki. a hol lehetett, segílyt is szerzett vagy nyújtott neki, 1604 decemberi levelét így végzi: „Vale. et me ama, mi Alberte, quem in oculis fero et medullitus amo. Ita est. Remus ex animo sincero.“ S így minden levele a bizodalom és meleg szeretet kifejezése.

előnyös nevelői állásra hivatott meg⁸⁷⁾. Kitudódván csakhamar, hogy M. Calvin hitét követi, kénytelen volt ugyan e házat elhagyni, de szíves ajánlója Dunaverus már készen állt egy új, s Molnárra nézve, mint a következők mutatta, minden eddiginél szerencsésb alkalmazással, a Stiriából protestáns vallása miatt kiűzött Stänzing Szebáld úrnál, ki őt most két jogász fia mellé vette nevelőül⁸⁸⁾. Molnár ment rögtön, s Rittershusius május 24-kén már örömét fejezi ki a felett, hogy Stänzing úr *Altorf*-ba küldi fiait. Rövid volt tehát távolléte e várostól. Ismét beiratkozott az alig elhagyott egyetembe, sőt lakást is Rittershusiusnál vett nevendékeivel együtt⁸⁹⁾, a honnan már csak 1606 évi november 1. búcsúzáván el, vette ki az egyetemtől végbizonyítványát. Altorf-i lakásának e második fele minden tekintetben Molnár legszerencsésb életszakaszai közé tartozott. Rittershusiussal egy fedél alatt lakva, neki folytonos asztaltársa, a közel Nürnbergben lakó

⁸⁷⁾ „Conditionem tuam apud Gemmelium nobilem palatinum tibi gratulor“ írja *Remus* 1605. mart. 6. ; s ugyanő ez időbeli, bár kelet nélküli, levelében : Discipulos tuos freno opus habere nil miror. Vtrum praestiterit calcaria adhiberi ?⁴⁴

⁸⁸⁾ Ajánlója *Dunaverus* tudósítja őt aprílban már Gemmelius úrral folyt párbeszédéről : „Ille : Quibus partibus addictus est in religione ? Ego : Evangelicis. Ille : Fors Calvinianis ? — Et si ? aiebam, quod ignoro. Quid istud ad teneros tuos aetate, literis ? Rudimenta grammatices illos docebit. non controversias theologorum et strophas altercantium partium.“ Félbe szakasztattak a társalgók, de hallván elbocsáttatását Dunaver. april 8-án az ő szerint (veteris stili), sebtén írja e szíves barátja, híván őt Regensburgba : „De te quid factum ? Non prospectum tibi ? Ocyus remea. Vir nobilis in Electorali Palatinatu, Sebaldus Stänzing in Engelsperck, Stiria propter confessionem Evangelii eiectus, doctus, humanus, iuris peritissimus vir, te praeficiet 2 filiis suis magistrum. et ablegabit aut Laviniam, aut Argentinam. Ocyus igitur adsis.“⁴⁴

⁸⁹⁾ „D. Sebaldus Stänzingius, nobilis tuus. intelligat suas literas apud me plurimum valuisse. Venite tantum, prospectum vobis erit de rebus necessariis omnibus, si minus domi meae (quamquam ut mecum sitis omnem lapidem movebo), certo apud aliquem collegarum nostrorum, qui tibi omnes noti ac bene volentes sunt.“ — S hogy valóban e jeles barátjánál lakott, *Remus* egy augustusi levelének czímzete mutatja : „Ornatissimo. stb. in incluta Academia Altorph. versanti, amico singulariter charo. Inn Herrn Doct. Rittershusii Behausung.“⁴⁴

Remussal baráti levelezésben, sőt gyakran személyesen is érintkezve, nevendékei atyjától megbecsülve⁹⁰⁾, s az eddiginél jobban ellátva⁹¹⁾, távolabb eső barátjai által mind inkább méltányolva, buzdítva, s igyekeiseiben támogatva, legnemesebb művét, a *Zsoltárokat* befejezhetve, közzé tehetve; másfelül alapját vetve meg közelebbi jövőjének, a Móricz hesseni fejedelemmel való összeköttetésére itt nyilván alkalom; a honban végre egyháza dolgainak a bécsi béke által jobbra fordúlta sem csekély vigasztalására szolgáltak⁹²⁾: volt-e szebb másfél év Molnár életében? — De bennünket itt irodalmi működése érdekel főleg: lássuk ezt.

IX. Senki Molnár földiei közül nem vette iroda'**mi** felépését oly lelkesedett örömmel, mint Marcellus Dániel brémai predikátor. Már elébb, ellentétben a hazából kihatott elkedvetlenítő szózatokkal, buzgón felhívta őt a biblia fordítására⁹³⁾. Most a *Zsoltárénekek* ügye fekütt szívéen. Molnár

⁹⁰⁾ Mit az Albumban fennmaradt végbizonyítványa. de főleg két levele mutat, melyek szíves bizodalmas hangon szólnak. Az 1606. aug. 6. irottnak czímetén ezt olvassuk: „Dno Alberto Molnár . . ab institutione meorum filiorum. *Amico mihi percharo.*“

⁹¹⁾ „Tuam conditionem paulo meliorem ex animo gaudeo“ — írja Molnár levelére válaszolva *Remus* febr. 18. 1606.

⁹²⁾ A magyarországi hírek megírója rendszeren *Remus* volt. Az imént id. levélben már ezt írhatta neki: „Ex Pannoniis nil habemus, praeter pacem esse certam, libertatem religionis omnibus aequae factam.“ Újra elborúlt ugyan a teljes békereménye, s azon évi ápril 18. ezt kelle Molnárnak jelentenie: „tantam esse confusionem in Vngaria rerum omnium, tantas tempestates imminere, quibus pessum ire videri possit natio illa“: de sept. 1-jén a már-már aláírt bécsi béke (sept. 23.) előestvéjén már ezt: „Reddita est libertas ecclesiis Pannonicis per pacem cum Caesare factam, quod diuturnum bonum opto illis ecclesiis sub cruce diu multumque iactatis per ἀλάζορας pontificios.“

⁹³⁾ Méltó e hí magyar levelének ide tartozó helyét egészen ismerünk. „Non possum — írja Brémából 1605. martius 21. — verbis explicare animi mei laetitiam et iubilum, quod mihi peperit ardor et zelus illi tuus linguam Hungaricam, quae exteris quibusdam nationibus, ob eius ignorantiam, barbara et insolens. imo etiam delicatis auribus ingrata esse videtur, excolendi, et in avitum suum nitorem et decus restituendi. Maete animo, charissime Molnár! Ita enim amoenitatem contrahes et recuperabis, quam tibi antehac perplexae et multiplices vivendi difficultates perturba-

t. i. már 1602-ben Heidelbergben megismerkedett a Lobwasser által németül dolgozott zsoltárokkal s azok dallamával⁹⁴⁾, s úgy látszik ott tette első verses kísérleteit is: legalább Taksonyi Péternek ismerni kellett ez igyekvéseit, mert midőn 1603 február 13-kán azon városból Magyarországra készült, nem mulasztá el őt azok kivitelére buzdítani⁹⁵⁾. Piscátor Jánosnak, a herborni theologusnak, is volt 1604 már tudomása azok készülésétől⁹⁶⁾, sőt Molnár 1605-ben bocsátkozott már Corvinus (azaz Rabe) herborni nyomdászszal levelezésbe, egy kótámeteszővel pedig bizonyosan az eszközlendő kótás kiadás végett⁹⁷⁾. Remus 1606 tavasszal már azok befejezéséhez kíván neki szorencsét⁹⁸⁾, s a nyár végén bevégzettnek reményli⁹⁹⁾. Molnárnak sürgetés aligha kellett. Minden sora a tárgyától való áthatottságnak s vallásos lelkesedésnek kifejezése. „Mostan azért — így szólítja meg „a Magyarországbán és Erdélyben vitézkedő keresztyén (azaz

runt. Ego ex hac tua opera spem concipio fore, ut etiam *S. Biblia* in manus sumas, atque in Hungaricam linguam dexterius et purius multo quam alii fecerunt, transferas et convertas.“ — Marcellus családjánál is, mely, hihetőleg együtt levén valamely egyetemen a két férfi, megismerkedett vele, jó emlékezetben volt Molnár. „Vxor mea, írja neki Marcell. iam iam paritura, et filiola mea Anna Helena te salutant.“

⁹⁴⁾ „Az te Fölséged heidelbergi akademiájában pedig, felséges Választó-Fejedelem! — írja a Zsoltárok ajánló levelében IV. Fridrik pfalzi grófnak — az hol az zsoltárokat gyg énekleni tanultam.“ —

⁹⁵⁾ „Psalterium melodiis gallicis vel Lobwasserianis ut a Te habeamus publici iuris aliquando factum, exoro.“

⁹⁶⁾ Egy epistolájában azt írja ez évi september 14-kén :

Nuper enim clarum specimen tu sponte dedisti,
Lobwasseri Oden dum canis ungarice.

⁹⁷⁾ *Remus* ez évi (kelet nélküli) levelében írja : „Kitsnero tuas Corvino (Rabe) herbornensi typographo inscriptas tradidi. Ceterum, quid de rhythmicis vel versibus agalmati subiciendis tibi velis, non satis, ignosce, adsequor; neque quid operis Custodius iconoglyptes Augustanus moliat, scio, vel fando audii.“

⁹⁸⁾ „Domini Spiritus te impleat gratia sua, uti laborem illum sanctissimum, cui *insulas*, vertendi Psalterii in Ungaricos modulos, perficias.“ apr. 18. 1606.

⁹⁹⁾ „Psalterium Panhonicum absolutum esse spero. Sept. 1. 1606.

protestáns) anyaszentegyházat“ — az zsoltárkönyvet, mely-lyel én sok időtől fogva, az én énségimben gyűlölőim ellen vigasztaltam magamat, immár Teneked vigasztalásodra és együgyü tagaidnak hasznokra magyaról fordítottam“ ¹⁰⁰); és legnagyobb részt csakugyan Altorfban 1606-ban ¹⁰¹).

X. Több ok hatott össze e munka létesítésére. Az egyik-
kel ezimént saját tanutételéből megismerkedtünk. Dávid éne-
keiben talált vala ő inségei s hon-nem térése miatti kedvet-
lenségei közt vigaszt, s meritett csüggedéseiben erőt a kitar-
tásra. Frankfurti tartózkodása idejében (1601) meghatotta őt
a Marot és Beza zsoltárainak az ottani francia templomban
hallott szép éneklése. Németországban is épen teljes virág-
zásában állott a zsoltárköltészet. Sok verselő ennek köszönte
hírét. Melissus már 1572-ben követte, sőt fordította, Marot-t, —
s szinte francia versalkotással és dallamok szerint; nyomban —
utána, és sokkal szerencsésben 1573-ban Lobwasser Ambrus, —
ki hasonlókép Marot Kelemen és Beza Tivador után dol-
gozván, némelyek által calvinismussal is vádoltatott; s épen
ez bírhatta rá Molnárt, hogy őt válaszsza példányául. Dalla-
mai, melyek Bourgeois Lajos és Goudimel Kolostól szár-
maztak, Németországban is újságok, és rhythmikai gazdag-
ságoknál fogva majd általános kedvel'ség tárgyai voltak.
Molnár Lobwasser énekeivel és Spethe András latin fordí-
tásával (1596) még Heidelbergben ismerkedett meg. Me-
r é n y v o l t e dallamokat venni fel, s a z o k h o z a l k a l -
m a z n i s c h é m á i t. „Az régi magyar énekekben — írja
maga az első kiadás előtt álló előszóban — avagy semmi
egyenlő terminációk nem voltak, avagy tíz vers is egymás
után mind egy igében ment ki, a honnan az históriás versek-
ben számtalan az sok *vala vala vala*, kinn az idegen nemze-
tek, kik ezt látják, nem győznek eleget rajta nevetni. De
hálá istennek, ez egynéhány esztendőekben az mi embereink
is ékesb verseket szoktak írni. Példának okáért egy vers
nemének megjobbított módját írom le. Az első és köz mód ez :

¹⁰⁰) Az első kiadás előtt. (Lenyomatta azt újra gr. Ráday Gedeon
Kazinczy Orpheusa II. köt.). —

¹⁰¹) „Az Altorfnumbéli Akadémia . . . holott akkor (1606) fordítot-
tam ez zsoltárokat“ mondja Molnár maga, az első kiadás ajánló-levelében.

Láss hozzáim, uristen, kegyelmes szemekkel,
Nyomorúságimban vigasztalj szent lelkeddel,
Sok boszúságimat hogy elszenvedhessem jó lelki békességgel.

Második azon nótára imez :

Csoda állhatatlan
Lám ez világ, dolgában,
Mint kerek forogván
Inkább minden órában ;
Változik, különböző,
Számptalan sok bút hoz,
Minden szempillantásban.

Harmadik, azon nótára, legszebb: *)

Bocsásd meg, istenem, ifjúságomnak vétkét.
Sok hitelenségét, undok förtelmességét
Töröld el, és rútságát,
Minden álnokságát !
Könnyebbités lelkem terhét.

➤ Az francziai rhythmusok pedig sokkal különb formán foglaltatnak össze, és az verseknek sokféle nemei vadnak. Néhol az három első rhythmus egy módon megyen ki, de az negyedik rhythmus végének az következő vers rhythmusi felelnek meg; ilyen az 22. zsoltár. *Őszveséggel az zsoltárok száz harmincz különböző nótákra vadnak, és majd meganni a versek nemei.* Annakokáért meggondolhatja minden, minemő nagy munkával kellett ennekem ez hosszú magyar igéket az francziai apró igékből álló versekre formálnom, holott egy syllabával sem tehettem többet hozzá, sem az sensustul nem kellett eltávoznom. Mert nagyobb gondom volt az fundamentombéli igaz értelemnek fordítására, hogynem az verseknek ékesgetésére. — S Molnár, habár gyakran a költői kifejezés, s — mai szempontból — a technikai tisztaság, néha pedig a világosság rovására is, de egészben nem könnyűség nélkül oldotta meg feladását. E mellett, mi műve bacsét előzői, és századokon át utódai fölébe is emeli, vallásos bensőség, szeretet, teljes lelki odaadás melegíti őt, s nemes, gyakran választékos nyelven szól. Költő volt, ki az érzésnek, sőt a lelkesedésnek is tudott kifejezést adni; saját szenvedéseinek és örömeinek könnyei csillognak a szívébe felvett és szívéből eléfakadt énekeken. Előzői, tisztán a dogma embe-

*) Ez Balassa Bálint egy-egy énekének az eleje.

rei, száraz-józanok, és nyers, csínatlan hangon, darabosan verselők, az egy Balassa kivételével, kivel költői erőre versenyez, de kit formái változatosságát tekintve messze elbágy, kellemre többnyire. } UB

XI. Hátra volt a kiadás, s hogy abban eljárhasson, lemondván nevelőségéről ¹⁰²⁾, egyelőre *Heidelbergbe* ment át, hol IV. Fridrik pfalzgróf jóvoltából a „Sapientiae Collegium“ tanítóival közös szabad asztalt nyervén ¹⁰³⁾, 1606 dec. 24-kén újra beiratkozott az egyetembe ¹⁰⁴⁾. E munka gondoljai februárban Frankfurtba szőlítették, ahol, úgy látszik Duboys segedelmével, kinél lakott is, történt a szövegnek a hangjegyekhez alkalmazása, s e végre újabb csinosgatása ¹⁰⁵⁾. A kiadás iránt azonban Corvínus-al nem jöhetvén tisztába, új vállalkozót keresett, és már február 1. talált is Paltheniusban, ki intézkedett, hogy a könyv a frankfurti húsvéti vásárra megjelenjék ¹⁰⁶⁾, midőn Corvín, tán hogy ezt látta, s még

¹⁰²⁾ Maga Stänzing úr vallja végbizonyítványában Molnár önkényes elmenetelét, bár „a jobb szerencse-keresés“ szokott kitételével él: „Cum autem ad spem melioris conditionis adipiscendae erigeretur, et a me dimissionem peteret. . .“ Igen is, mert e vallásos-költői munkával reménylte jobb szerencséje alapját megvetni.

¹⁰³⁾ „Az elmúlt télen (t. i. 1606—7) Felsőged engem kegyessen az Sapientiae Collegium tanítóinak asztalához helyeztetött“ írja zsoltárai ajánló-levelében.

¹⁰⁴⁾ Felvételi jegye az Albumban van: „In fidem ac tutelam incl. Academiae Heidelbergensis receptus est Albertus Molnarus Zeuziensis Vngarus.“

¹⁰⁵⁾ Legalább így vélem értendőnek az ajánló-level e helyét: „oztán (azaz elkészítvén a szöveget) az böcsületes férfiúnak, az franciai nemből való Boesius Kelemennek, nékem nagy jóakarómnak hív segedelimből örvendetesben ékesgettem.“

¹⁰⁶⁾ Egy aláírás nélküli levelke ezt jelenti Molnárnak: „Palthenius ex improviso nos accessit, qui a me de tuis rebus interrogatus, affirmavit se nihil quicquam abs te aut Lancelloto accepisse, sed tamen suscepturum editionem tui Psalterii. Tuarum nunc partium iam erit, cum illo de omni, bus necessariis communicare, et indagare, an aliquid Lancellotus ab illo in mandatis acceperit.“ — Most Palthenius is ír Molnárnak Frankfurtbaho! Duboysnál lakott, febr. 16: „Si Dominus Lancellotus eius impressionem adhuc ante nundinas posset maturare, quod fieri posse despero, mea fiat voluntate . . . Mallem tamen mihi prius transmitti exemplar manuscriptum inspiciendum, vel specimen, quo pacto fieri velim, ipsi perscribere

inkább egy, a Németországban uralkodott dögvész alatt tett fogadalom folytán, csakugyan elhatározta magát ¹⁰⁷⁾, és Strassburgban a hangjegyeket megrendelvén, a kiadást létesítette is. Ekkép a könyv, melynek nyomtatása alatt Molnár *Siegenben* lakott ¹⁰⁸⁾, de Herbornban is meg-megfordúlva ¹⁰⁹⁾, > 1607-ben augusztusban végre meg is jelent ¹¹⁰⁾, IV. Frigyes-rajnai pfalzgróf, választó-fejedelem s bajor hercegnek, és Móríciz hesseni landgrófnak ajánlva ¹¹¹⁾. A könyv a hazában

possim.“ Ír még a papirosról, a nyomtatási gyorsaságról stb. Molnár tán neheztelt a kézirat előleges megküldésének kívánságáért, azt hívén hogy Palthenius, munkáját valamely magyar által át akarja nézetni, s martius 19-kén már Corvín intézkedett a nyomtatás megindítása körül.

¹⁰⁷⁾ „Immár pedig ékes formában kinyomtatattván, közönségessé teszem az tiszteletes embernek, tigúromi Hollós Kristófnak, az herborna. tudós könyvnyomtatónak, nékem bizodalmas jötevőmnnek dicséretes gondviseléséből, ki ez szent Dávid zsolnárit, *mint egy, istennek fogadásból ígért könyvet* úgy akarta az ő műhelyéből kibocsátani, hogy ez halálos időben isten őtet ez ideig az ővéivel egyetemben éppen megtartotta.“ (Zsolnári ajánló-lev.).

¹⁰⁸⁾ Egy mart. 19.. valamint egy april 19. kelt levél oda volt utasítva, hova az elébbi szerint Corvín utána küldte holmiát. Siegen, a Nassaui grófságban fekvő város, Herbornhoz közel.

¹⁰⁹⁾ T. i. oda írt neki *Martinus* Mátyás apr. 21.

¹¹⁰⁾ Mely hónapban készült el a könyv, meg nem határozhatom. Corvínus mart. 24-kén még nem tudta, mikor készülnek el a hangjegyek („frater meus ad artificem quendam Argentinae degentem de paradisi notis scripsit, verum quam cito comparari possint, ipse ignorat); és még is az ajánló-levél „pünkösdi ünnepiben“ (ez 1607-ben májusb. volt) a könyvről miut már kinyomtatotról szól: „immár pedig ékes formában kinyomtatattván, közönségessé teszem tigúromi Hollós Kristófnak, az herbornai tudós könyvnyomtatónak, nékem bizodalmas jötevőmnnek, dicséretes gondviseléséből“; szükségkép tehát a „nunc pro tunc“-ra kell gondolnunk. Barátja Cuno Kelemen csak aug. 31. tudta meg, hogy Corvín nyomtatja a Zsolnárt („Typographum adeo elegantem, optimum Corvinum te nactum esse gaudeo“); Mauricius György altorfi volt gazdája ellenben aug. 24. már gratulál neki a két fejedelem ajándékaihoz, kiknek a könyvet ajánlotta volt; Poilblanc pedig sept. elején szinte így. Hihető tehát hogy az augusztusban jelent meg. — Teljes címe: „Psalterium Vngaricum. Szent Dávid királynak és prófétának százötven Zsolnári, az francziai nótáknak és verseknek módjokra most újonnan magyar versekre fordítottak és rendeltettek az Szenczi Molnár Albert által. MDCVII. Herbornában. Nyomtatott Hollós Kristóf által.“

¹¹¹⁾ Amannak hálából, mert heidelbergi egyetemében „öt esztendő-

kedvesen fogadtatott. Miskolczi István, az új tüncményen föllelkesedve, Pannónia Orpheusának szólítja őt ¹¹²⁾; s Asztalos András már 1609 elején tudósítja, hogy némely ekklezsiákban felvették, bár itt-ott a kótákkal nehezen boldogúlnak ¹¹³⁾. Nyomban, t. i. 1608-ban a Molnár bibliája mellett 1612-ben pedig Oppenheimban külön, kétszer megjelenvén, még inkább lett ismeretessé, s lassanként általános, szinte kánoni, könyve a magyar reformált egyháznak, s maig több mint száz kiadásban forogván kézen, minden magyar könyvek közül leginkább van elterjedve. Ha Molnár, ki ezentúl még sok inséges napokat látott, minden, e harmadfél századon át világot látandott példány után csak egy-egy fillérben részesülhetett volna! — Még egy kiseded könyve jött ki ez évben, és szinte Herbornban Corvinnál: a „*Kis Catechismus* avagy az keresztyén hitnek részeiről rövid kérdésekben és feleletekben foglaltatott tudomány, szentírásbeli mondásokkal és imádságokkal egyetemben, szedetött az heidelbergai Öreg Catechismusból“, mely eddig könyvészetünkben teljesen ismeretlen volt ¹¹⁴⁾.

nél többig jótéteménnyel élő tauitvány voltam, és Te Felségednek ehozzám, és meg ilyen személyekhez való bövséges adakozó voltát gyakran láttam és vöttem eszemben; idő múltván pedig, ez elmúlt télen Felséged engem kegyessen az Sapientiae Collegion tanítóinak asztalához helyheztetött; — Móric fejedelemnek pedig, hogy kegyeit nyerje meg: „Te Felségedet mint egy mi időnkben fénlő, a zsolotáréneklő Dávidnak fiát Salamont úgy tiszteltem mindenkor, és böcsüllöttem.“ (*Aj. lev.*). Ez utóbbi helyet az olvasó a szövegben mondottakból fogja megérteni.

¹¹²⁾ 1808 nov. 13. kelt levelében: „Tu Orpheus es Pannoniae!“

¹¹³⁾ „Az nótáit kitalálják mind itt nálunk, s mind Komáromban; Újvárbán igen élnek vele az ekklezsiában. De hogy az muzsika az magyaroknál tudatlanságban vagyon, nehezen találják ki az nótáit az Dicsireteknek.“ 1609 febr. 10. *Alb.*

¹¹⁴⁾ Eddig az egy Jankowich Miklós lajstromában találom nyomát. Hogy pedig e kisértű kiadás valóban létezett, bizonyítja egy 1607 decz. 30. Nürnbergből Molnárhoz intézett levél (a levélíró nevét nem vagyok képes kibetűzni): „Ago gratias pro Psalterio et *Catechesi*.“ Hogy pedig az Molnár saját szerzeménye, s különböző attól, melyről Bod Péter (*M. Ath.* 183. 1.) írja: A Palatina katekézist a belgyiomi Agendával együtt a katekézist a Szárazsi Ferencz fordítása szerint 1608. 8., néhol a szólások formáit megjobbítván, kinyomatta“ bizonyos onnan, mert a Szárazsi kitéjét Asztalos által küldve, csak 1608. szeptemberben kapta meg. T. i.

XII. S most ideje hogy Molnárnak új Maecenásáról, — Móricz landgrófról szóljak, ki sorsára húzamosan és döntő befolyással lett. Egyike volt ez Németország legtisztelotesb fejedelmeinek; pártfogója a tudományok és művészeteknek, a casseli lovagi iskola alapítója, több nyelveknek, a magyaroknak is, ismerője és beszéllője, a matematikában és alchymiában, de főleg a theologiában jártas, sőt latin költő is, s buzgó kedvelője épen Dávid énekeinek; ki még ifju korában írt egy latin zsoltárkönyvet (1590), később pedig a Lobwasser zsoltárai egy részéhez négyszavú dallamokat költyött. Midőn Molnár 1604-ben Prágában járt, a császári csillagdában a fejedelem csillagászival megismerkedvén, már ezek és akkor fordították figyelmét e tudós Maecenásra. Két évvel utóbb, 1606, Nürnbergben, midőn Molnár, tanítványaival, a Stänzing fiúkkal, a város nevezetességeit nézegette, ott látta a fejedelmet először; majd ismét Altorfban, midőn az, az ottani akademiát megtekintette. Itt tette fel magában Molnár hogy, ha készülöben levő munkáját befejezi, Móricz herczegnek bemutatja, mi aztán teljes határozattá vált nála, midőn Heidelbergben Tököly Miklóstól megtudta, hogy a landgróf a magyar nyelvet is beszéli ¹¹⁵). Mind ezekből indokoltnak fogjuk találni Molnár bizodalmit e fejedelemhez, valamint ennek is figyelnet és jóakarattát a magyar zsoltárköltő iránt, kit, mint tanácsosa Wolf Hermán leveleiből látjuk, legott teljesen oltalmába fogadott. —

XIII. Még csak a Zsoltár nyomtatása folyt, midőn

sept. 15. írja neki Remus: „Dolet tam sero, nimirum X. Sept. Tyrnavia ad me scripsisse, et misisse hanc Pannonico conscriptam idiomate Catechesin Dnum Andream Asztalon civem Tyrnaviensem. Norimb. XV. Sept. vet. stilo 1608.“ Ebből úgy látszik, hogy Molnár annak hazulról megküldetését sürgette volt, s én Remus sept. 4-kei levelének e helyét: „a Dno Asztalos ne tantillum quidem accepi“ egyenesen a kért káté utáni várakozásra vonatkoztatom. Most megkapván azt, az 1608 megjelent Biblia mellé M. már ezen szöveget vetette.

¹¹⁵) Halljuk őt magát: „Az én szándékomat oztán Heidelbergában megerősítötte az nagys. ifju, az Késmárki Tököli Miklós, megbeszéllvén azt, hogy Te Felségedet az nassoviai nevezetes várban Dillenburgban magyaról szólni hallotta. Ó sok tudományú fejedelem!“ írja a Zsoltár Ajánló-leveleiben.

Molnár már a *magyar biblia* új kiadásának is keresett vállalt, s a híres Piscátort, úgy siegni barátját Martinius Mátyást kérte fel, hogy Corvínust a kiadásra rábírní igyekezzenek. Nem merték, a munka nagysága s a siker bizonytalansága miatt ¹¹⁶⁾. Ekkor, úgy látszik, személyesen jelent meg Móritz fejedelem előtt, s ebbeli szándékát előadván, ez helyeselte ugyan azt, egyelőre azonban *magyar nyelvtan* írására szólítván őt fel, teljesen pártfogása alá vette. Ennek folytán Molnár Haszsiába, névszerint *Marburgba* telepedett át, hol 1607. június 18-kán az egyetemben beiratkozott ¹¹⁷⁾. Mind ennek így kellett történnie, mert Wolf Hermán Molnárnak július 3. írt levelére már azt feleli, hogy „fejedelme teljesen megnyugszik működésében; ne aggódjék ha lassan halad munkájában, csak jól; tapasztalni fogja mely kedves a fejedelem előtt e munkája“ ¹¹⁸⁾. Tapasztalta is; s a boldog Molnár nem késett barátait fejedelmi pártfogója jótéteiről, megbiztatásáról s közelebbi jövője biztosítatásáról értesíteni. Erre mindünnen jöttek a szerencsekívánatok, és Combillon

¹¹⁶⁾ „De Bibliis Vngaricis excudendis consilium dare non possumus: quum non sit certum nobis, an tam grande opus sine suo damno suscipere possit Corvinus. Qu'd si enim interea, dum ille proelio id suo exprimeret, alibi excuderetur, quod Vngaris commendabilius existeret? Tu igitur, cui patriae res sunt notae, prius cum proceribus regni vestri agere potes, ut Corvino caveatur de damno, si quod metuat. Si sponte non sit promptus ad gratificandum voluntati tuae, nostris iudiciis, quae scit in hoc genere nulla esse, non multum movebitur. Institutum pietatis tuae probamus, sed videndum qua via quam optime expediatur“: Martinius levele apríl 21. 1607. *Alb.*

¹¹⁷⁾ Felvételi jegye az *Albumban*: „Receptus est in numerum studiosorum, qui coelestis doctrinae, optimarumque artium addiscendarum gratia hic aliquandiu commorantur, Albertus Molnarus“ stb. Teljesen rendeztetvén itt-létele, novemberben minden holmiát is átszállíttatta. Mauricius György levele nov. 21. 1607. az *Alb.*

¹¹⁸⁾ „Labores tuos quod adinet, írja Wolf, Casselből 1607 júl. 18 — Illustrissimo meo Principi non solum perscripta retuli, sed ipsam epistolam Celsitudini Suae legendam tradidi, post quarum lectionem respondit se clementer in laboribus tuis acquiescere, nec quam cito, sed quam bene negotium hoc perficiatur, desiderare. Non est igitur ut festines, sed tempus huic rei debitum impendas: faciet Illustrissimus noster ut reipsa experiaris, quam gratus hic labor Celsitudini Suae sit futurus.“

ihletve kiálta fel Ézsajással: „Királyok lesznek a te táplálód!”¹¹⁹⁾ Noha pedig Molnár tüzzel fogott a nyelvtan írásához, melynek némely részei, még 1603-ban szótári foglalkodásai közben támadtak¹²⁰⁾, mégis csak lassan haladt. Neki t. i. főleg a biblia feküdt szívéen, melyből mutatványt készítettén, azt sept. 9-kén megküldte Wolfnak a fejdelemmel közlés végett, ki azt gyönyörködve és teljes helyesléssel fogadta, de most még iránta nem intézkedett; a nyelvtan lassú haladása miatt azonban maga megnyugtatta, s a róla továbbra tett gondoskodásáról értesítette¹²¹⁾. Kedves lehetett Mol-

¹¹⁹⁾ *Mauricius* György altdorfi volt gazdája aug. 24. írja: „Literae tuae . . . mihi gratae fuere . . . quod felicem tuorum laborum successum, et Principum, quibus tua obtulisti, gratiam et munificentiam commemorare.“ — *Combillon* János aug. 25.: „Gratulor tibi ex animo, quod Deus ita propositum tuum fortunaverit (a biblia ügyében), ut nunc ad laudem nominis eius impleatur vaticinium Esariae de Ecclesiis, cuius tu quoque membrum es: Reges erunt nutricii tui.“ — *Cuno* Kelemen aug. 31.: „De statu tuo bono admodum, praeter quod antea a meo Domino parente aliquid inaudierim, ex tuis ipsis ad hospitem honorandum Cl. D. Mag. Mauricium literis scriptis plenius intellexi. — Hoc est quod hariolari antea videbar, cum scirem certissime Deum O. M. suos ita evehere, ut potentissimis principibus suam praestare operam idonei sint.“ — *Remus*, különösen örülve a magyar nyelvtannak is, aug. 31.: Macte animi vero virtute et bonis auspiciis coeptum opus Grammaticae Pannonicae ad umbilicum deducas, precor. Habes Maecenatem liberalissimum et optimum!“ *Zsoltárát* is kéri, mert az ő munkája: „Psalterium tuum, quod aequae ac Aethiopicum intelligo, vel propter te expeto habere: si quid tamen inquirere placet, possum beneficio lexicum.“ — *Poilblanc* János sept. 4.: „Impremis tibi congratulamur de optima tua et diu promerita conditione, quam Marpurgi nactus es, ac sub umbra tam potentissimi et religioni nostrae addictissimi Principis degis. — *Lucius* Lajos ambergi theologiai fró nov. 19.: „Iucundissimum autem mihi auditu fuit, te non vivere tantum et valere, sed vivere etiam basilice! idque auspiciis illustrissimi Landgravii Mauricii . . . qualis, quantique Principis!“ stb.

¹²⁰⁾ *Rhumelius* 1603. jún. 2., midőn Molnár neki szótárának első íveit megküldte, írja neki: Onomasticon tuum brevi ad te redibit. Gratum est quod misisti, gratius quod de pronuntiatione et inflexione.“ *Alb.*

¹²¹⁾ *Wolf*, kinek Molnár Gergelynek maga által kiadott latin nyelvtanával kedveskedett, Casselből sept. 30-kán többi közt ezt írja: „Grammaticam Gregorii Molnár recte accepi, eam cum doctissima tua epistola Illustrissimo nostro legendam tradidi, simulac alteram 9. sept. ad me perscriptam cum primo Bibliorum Vngarice translatorum folio adiunxi; quorum versione Ill. noster mirifice delectatus, clementer in iis acquievit’

nárnak időközben a hazából is buzdítást és biztatást vehetni a biblia iránt. T. i. Miskolczi István, mosói tarczali mester, egykor Heidelbergben egyetemi társa, július 20-kán ezen, Molnárt bibliai vállalata tekintetében bizonyosan megnyugtató, s irodalomtörténetünknek egy eddig homályos pontját felderítő, hírrel örvendeztette meg: „Az Bártfán elkezdett Biblia nyomtatását félbe hagyatták az nyomtatóval, mert igen kezdette volt ubi quitarius módra megvesztegetni, es immár az papirosában borsot es egyeb eféle morhát árulnak. Azért ha Klmed mostan kinyomtatná, nem lenne Klmed munkája szidalmas. Sok keresztyén embernek az Klmed intentióját megmondottam, es felette igen dicsérték az Klmed kívánságát, de az irégyeket igen szidalmazták. Isten segítségével kezdj hozzá, társ! megsegéll isten az szent cselekedetben. En is, ha egy exemplárt küldesz benne, megsenkellek ¹²²⁾ két aranyval“ ¹²³⁾). Annál meglepőbb lehetett reá nézve egykori pártfogója Asztalos Andrásnak a következő 1608. évi martius 6. írt levele: „Az magyar bibliának kinyomtatása felől azt írhatom Kldnek, hogy immár ismét újonnan kinyomtaták Bártfán, es el is végezték, de szinte nem oly kedvesen, mint az visoli nyomtatás vala.“ — Azonban most maga a fejdelem vette ez ügyet is egyenes pártfogása alá oly meghagyással, hogy a bibliát Hessenben nyomassa ki ¹²⁴⁾; míg Hulsius örökösei, elvál-

et ubi inter alia tuam excusationem, cur opus illud grammaticum hactenus tardius processisset, vidit, responsum dedit, *sibi diuturniorem in absoluenda et eliminanda hac opera esse potiore, quam si iusto citius et perfunctorie absoluatur*; ideoque ut sollicitudinem tuam deponeres, hasce ad te scribere iussit. Sumptus posteriores praeter mensam et habitationem ad tui subsistentiam necessarios Magn. D. Rector, D. Io. Hartmannus suppedabit: ad eum enim Ill. noster, uti hac de re scriberem, mandavit.“ *Alb.*

¹²²⁾ „Beschenken“ német igéből.

¹²³⁾ Pareus Dávidnak is, kihez a Molnárnak szóló levél átadás végett küldve volt, írja *Miskolci*: „Addat calcar, ut edat (Molnár) biblia ungarica, quorum nos omnes magna sitis premit.“ *Alb.*

¹²⁴⁾ Megküldvén Mórícz fejdelemnek Apologiam et Confessionem Ecclesiarum Vngaricarum, és: Disputationem et Declamatiunculas nobilis puellae Iulianae Morellae — írja neki Wolf apr. 5. 1608: „*Mandato Principis*“ „Oblata . . scripta Celsitudo Sua clementer accepit, continuatio-

lálván a saját költségökön kiadást, Molnár májusban Hánaubament át a nyomtatásra ügyelés végett¹²⁵⁾. A fejedelem, ki székesvárosában, Casselben, saját nyomdáját szándékozott volt a magyar munka számára kellőleg felszereltetni, s a magyar bibliát saját költségén kiadatni, ezen kissé megilletődvén, a neki-ajánlást mellőzni kívánta ugyan, pártfogását mindazáltal Molnártól meg nem vonta¹²⁶⁾. Félreértés volt Molnár részéről, de egyelőre nem orvosolható. — Ez időben készült

em sumptuum clementer concessit atque prorogavit, *promotionem quin etiam Operis Bibliici se procuraturum clementer promisit.*“ Mint hogy pedig Molnár, egy más levelében, tudósította volt Wolfot, hogy Frankfurtban járt, a hiányzó (magyar) betűk öntetése végett, miszerint a nyomtatás Hánauban megindúlhasson, inti őt Wolf: „*Quod cum Illustrissimo nostro significassem, statim me iussit ad te rescribere: Celsitudinem S. omnino velle ut ista biblia ungarica in Hassia excudantur. Cogitabis igitur serio, qua ratione te Ill. nostro sistere, et modum quo hoc opus perfici velit, prima quaque occasione percipere possis. Facies in hac re voluntatem Principis, nec fore puto, ut te huius obsequii poenitere possit.*“

¹²⁵⁾ Miképp *Keserüi Dajka János* 1608. máj. 19. kelt levele borítékából kiténik, melyen a czímzet így szól: „*Reverendo ac piissimo viro D. Alb. M. Szenciensi Vngaro, nunc in typis Hanovianis Biblia Vngarica fideliter curanti.*“ Dajka viselte, Molnár távolléte alatt, ennek marburgi szállása és holmiának is gondját.

¹²⁶⁾ A fejedelem jóságos gondolkodását és nemes modorát jellemző levelet egészen közlöm: „*Statim ac literas tuas, vir praestantissime accepi, írja Wolf Hermán, Schmalkaldenben, máj. 22. 1608 — e vestigio eas Ill. nostro Principi legends humiliter obtuli, quas Cels. Sua perlegit. Quantum autem conicere potui, mentem Cels. S. certe non es assecutus. Cum enim Ill. noster intellexisset, non esse huic rei commodum calcographum, ne quicquam huic laudabili instituto deesset, suam calcographam ei dicare voluit, et ut cum maiore studio hanc Bibliorum Vngaricorum editionem pro voto promovere posset, Cassellas, locum scilicet aulae principali vicinum, destinavit. Haec mens Principis nostri fuit. Verum cum Dom. Brederodius, fortassis suorum commodum magis respexisse, quam Principis intentionem perspexisse videatur, atque hac occasione huic operi tam locum excusionis, quam etiam necessarios sumptus invenerit, Illustrissimus noster in eo clementer acquiescens, nec amplius hac de re cogitare videtur. Quin imo, cum in hoc arduo negotio promovendo nullam nominis gloriam quacsiverit, omnino non velle videtur, ut alius locus impressionis titulo Bibliorum praeponat, quam is, ubi excusa sunt: nec etiam affectare, ut Cels. Suae nomen huic operi addatur, ne fortassis alii minus bene affecti, huius operis promotionem ex arrogantia profectam esse non dicam cogitare, sed ne suspicari quidem possint. Vale“ stb. Alb.*

Molnárnak egy *latin elegiája*, melyet Rittershusius barátja hoz intézett, midőn ez augustus végén hitvese haláláról értesítette őt, de mely az Albumban nem található ¹²⁷⁾.

XV. A munka, mely a protestantismus érdekében német részről is részvétre talált ¹²⁸⁾, csodálatos sebességgel haladt, s daczára a hazulról nyert csekély biztatásnak ¹²⁹⁾. sept. 1-jén kelt Ajánló-levéllel, kétségtelenül a fejedelemnek utóbb még is megadott engedelmével neki ajánlva, még 1608-ban, < nagy 4-edrétben, valóban díszesen, megjelent ¹³⁰⁾. Miután

¹²⁷⁾ Remus írja sept. 3. : „Rittershusius me iussit gratias tibi agere pro Elegia doctissima. qua consolatus es ipsum in luctu magno.“ — *Alb.*

¹²⁸⁾ Thalmüller Hermán 1607. nov. 22-kén Friedwaldról többi közt ezt írja Molnárnak : „Literas . . . cum adiunctis libris Rev. et Illustrissimo Dno Administratori nuncupatis recte accepi et exhibui. . . Vt animi sui testimonium aliquod extaret, decem imperialibus nummis solidis nuncupatores donare pro tempore voluit, quos praesens lator recte accepit, et haeredibus Hulsianis per te ulterius transmitti . . . Celsitudo ipsius clementer cupit, promittitque omnem et haeredibus Hulsianis et tibi clementem eumque beneficium favorem.“ — Ki legyen ez a „fenséges“ Administrator, azt Molnár magyar nyelvtana Ajánló-leveléből tudjuk meg, melyben Móricz fejedelem ifjabb fiához írván, mondja ezt is : „Semper vehementer sum gavisus, cum Reverendiss. et Inelytissimum Principem Othonem Hassiae Landgravium, fratrem suum natu maximum, ex Academia Argentinensi ad Hersfeldiensem Ecclesiae exemptae administrationem viderem revertentem saluum et incolumem.“ Alább pedig a herceget egyenesen „exemptae Eccl. Hersfeld : Administrator“-nak nevezi.

¹²⁹⁾ Így Szepsi Mihály Marburgból 1608 jún. 21. *Miskolci István* levelének egy helyét közli M-ral, mely így szólt : „De negotio Rev. viri D. Alberti Szencii, Cl. et Excellentissimus vir D. Siderius scribit : „Bibliorum Vngaricorum editionem quod adinet, esset quidem ea summe necessaria, sed unde, et a quo subsidium tempore isto periculosissimo possit extorqueri, non video. Interim urgeat suum propositum bonus vir D. Albertus Szencinus, si potest ; si qua in re poterimus illum iuvare, non decrimus officio suo tempore.“

¹³⁰⁾ Czíme, Molnár akkori helyesírásával, ez : „Szent Biblia az az Istennek ő es uy testamentomanac prophetac es apostoloc által megíratott szent könyvei. Magyar nyelvre fordítatott egészszén, az Istennek Magyar Országban valo anyaszentegyházának épülésére. Caroli Caspar Elöljáróbeszédével. Ez masodic ki nyomtatást igazgatta néhol meg is jobbitotta Szenci Molnar Albert. Hanoviában Nyomtattatott Halbejus Janos által. Levinus Hulszius örökösinec költségével. MDCVIII. esztendőben.“ Nagy 4r. 4 részben. — Hozzá járultak a Zsoltárok második kiadása, egy „Kis Catechismus“, s a szövegben említett toldalékok.

ez első kiadás felette ritka, az Ajánló-levél pedig e bibliáról érdekes irodalomtörténeti adatokat tartalmaz, néhány helyét méltó lesz ide iktatnom. A visolyi bibliáról, s a maga viszonyáról ahhoz, írja, hogy ez „első kibocsátásnak szolgálatjában, akkori gyermekségemben is, részessé tölt engemet az istennek gondviselése: holott az időben lábánál forganék az böcsületes embernek, Caroli Casparnak, az gönczi predikátornak, az ki fő igazgatója volt az kinyomtatásnak; es engem gyakorta az visolyi nyomtatóhelyben kiküldött az ő tőle írott leveleskéekkel. Hogy pedig ez második kinyomtatást én egyedül elkészíthettem és elővihettem, isten után Te Felséged kegyelméből vagyom —, ki ennekem ez Te Felséged híres neves akademiájában ily csendes állapotot engedte, és hogy efféle tanusági dologban foglalatoss lennék, bövségessen adakozóul tápláltál, és hogy ily nagy munkához kezdenék, kegyelmessen felindítottál. . .“ Ismét: „Először penig jól emlekezem reá, mely nagy isteni félelemmel és böcsületes-séggel kezdett az első kibocsátáshoz a böcs. Caroli Caspar, kinek hogy valaha cselédi közt forgottam legyen, megmondám ez előtt“ (cuius me familiarem fuisse, modo dicebam: így adja ezt a levél latin szövegében). „Mert előtte állottam egykor (adstiti ipsi), midőn tanácskoznék Pelei Jánossal, az ő schólamesterével, az ő seniorságához tartozó tanító atyafiaknak egybe gyűjtése felől, közönséges könyörgésre, ez elkezdett dolognak jó előmeneteliért. És mikor az könyv nyomtatattának is, egynéhányszor hallottam hogy fohászokdván ilyen szólott: Csak az isten addig éltessen, míg ez bibliát kibocsáthassam, kész leszek meghalni, és az Christushoz költözni. És kívánságát megnyervén az istenes vén ember, két esztendővel azután elköltözött az szentek lelkeinek főpásztorához“ stb. — „Az elébbi fordítást nagy igyekezettel megtartottam, hanem csak az szólásnak dísztelen módját, melyek az idegen nemzetből való corrector miatt estenek volt, azokat kitisztítottam.“ — „Az igazán való írást („orthogr.“) melyet elháltak és megegyelítettek sok helyeken, az canonicus könyvekben megemendáltam és egyengettem. Mely dologhoz hogy az köznépnél inkább értek („supra vulgum“), Te Felségednek köszönöm, kinek hagyásából magyar grammati-

kának szerzésében majd esztendeig voltam foglalatlos.“ — Elmondja továbbá, hogy az apokryph könyveket elválasztotta a kánoniaktól. Hiányoztak egész versek: pótolta. Feljegyezte a concordantiákat. A historiai könyvek elibe kortani táblákat vetett. Hálásan megemlítvén hittudományi tanárait, kik tudományukkal segítették őt, a marburgi egyetemi könyvtárt, melyből a szükséges eszközöket kölcsön kapta, és Genius Izsákot, ki Levinus Hulsius özvegyét a kiadás elvállalására bírta, ismét a fejdelemhez fordulva, némi önérzettel így végzi: „Mivelhogy . . . ez nyelvet is . . . megemlékezvén anyai nemzetéről (t. i. II. András leányáról sz. Erzsébettől származtatja Móríciz hget) meg akartad tanulni, engemet is, *ki ez nyelvnek nem utolsó ékesgetője vagyok*, (távol legyen az kérkedség!) szokott kegyességednek rajtam elébb nyújtásával méltóztass.“ — A négy részben nyomtatott bibliát követték *Zsoltárai második kiadásban*, szinte a biblia formátumában és kótákkal (Hánau 1608); aztán egy *„Kis Katechismus“*, „Egynehány ékes mondások és intések a szentírásból, melyekből minden megtanulhatja, miképen kelljen kinekkinek tisztiben és hivatalában magát viselni“, s némely imádságok. — És csakugyan, az említett érzékenység daczára — a fejdelem jó ura maradt Molnárnak ezen túl is, mint az Album több leveleiből kitűnik ¹³¹⁾, sőt négy éven át, tehát mind addig míg Molnár megházasodván, Oppenheimba telepedett által, Marburgban saját költségein tartotta.

XVI. Nyugalmát e boldog négy év alatt csak is a hazából érkezett levelek zavarták. Mennél több kézen fordultak meg Molnár munkái: tudósok és tanulóknak szótára, gyermekekén kátéja, a papok és olvasó hívekén bibliája, a templomjáróknak zsoltárai, melyek mind több s több ajakról zengettek: annál hevesebben óhajtották az új csillagot, mely kevés év alatt annyi jót sugárzott le a protestáns egyházra s

¹³¹⁾ „Te in gratia apud Deum et Illustr. Principem esse gaudeo, hancque sortem gratulor“ írja neki Remus 1608. jún. 1. — *Heidbold* általa kéri magát ajánlatni a landgrófnak, hozzá tevén: „tu, quem iste heros iam inter suos, ut scio, numerat, suumque perpetuo habiturus est. Felicem te, qui in remotissimis a patria plagis tantos fautores, Domino duce, tibi comparasti“ 1608. nov. 30.

— a megifjúlt magyar irodalomra, itthon látni, bírni. Barátai kérésekkel, szemrehányásokkal kezdék ostromolui. A hívók közt első sorban régi pártfogója A sztalos András állt, ki örvendett ugyan Molnár irodalmi tetteinek, de őt azért támogatta volt külföldön, hogy benne ott az itthon sanyargatott új egyháznak egy új, derék tanítót és papot neveljen. „Kérem én Kldet— írja még mart. 6. 1608 — ha ottfenn valami kötelessége még nincsen Kldnek, jöjön ki Kld közzinkben, szolgálj nemzetednek, és hazádnak, és szüleidnek is: ne nézzed az ottbenn való békeséges állapotot. Bizonyára igen elpusztult földünk országunk, de mindazonáltal ez nagy vigasztulásunk és örömnök, hogy az mennyoi kenyérrel éltet és táplál az irgalmas isten bennönket, és ez külső dologban is napról napra öregbít“ . . . s ismét: „Intem és kérem Kldet, jöjjön meg Kld az mi nyomorult földönkre, az Kld hazájában, hol Kld kedves dolgot cselekeszik istennek előtte, hogy szolgálhass szent nevének tisztességére, ekklézsiájának épületire, és atyádfiainak épületire. És ugyanitten ez mi várasunkban (N. Szombatban) Kldnek tisztességes helye fizetése lenne, kinn Kld megelégedhetnék.“ — Ugyanő, 1609 febr. 10., megküldvén neki kivánságára Székely Estván Krónikáját, már csendesebben: „Immár isten kegyelméből most (t. i. II. Mátyás kir. alatt s a bécsi béke következtén) minden helyeken, hol ennekelőtte még csak házaknál sem volt szabad olvasni az szentirást, most nyilván nagy bátorsággal hirdettetik az evangelium. . . Csakhogy bizonyára az tanítók (predikátorok) szűken vadnak, és az schólamesterek annál is szűkebbek. . . Bizonyára Kld ottfenn való létében sokat szolgált nemzetének ez könyvek kibocsátásában, ezután is szolgálhat: mindazonáltal még is, ha Kld gondolkodnék felőle, jobb volna, hogy Kld földében és hazájában nemzetének és az ekklézsiának szolgálna!“ — Buzgóbban ismétli kérését aug. 4., s most némi csipősséggel is: „Noha Kldnek immár az az ország mintegy natale solum, azért hogy patria est ubicunque bene: de azért lehetetlen hogy nemzetéhez és természet szerént való hazájához ne vágyakozzék Kld! Továbbá azt is kell Kldnek meggondolni, mely nagy becsületes és kedves lenne az Kld hazajövetele. Mert minden rendek, fő emberek és közönségesek,

íffak és üregek, nagy ajtalo süggal (azaz ahítva) *emlegetik és szüvök szerént várják.*“ Ezen túl azonban csak érintőleg; így nov. 28.: „Én ennekelötte is intettem Kldet, hogy hazájáru! ne feledkeznek Klmd!“ stb; 1610 pedig febr. 20-dikán: „Az gondviselő isten Kldnek az idegen országban napról napra jobb-jobb állapotot parancsolt, és ez az oka hogy Kld az megmutatott jó szerencsét el nem akarja hadni, hogy, ha szinte távolv vagyón is, sok hasznos munkáival hűséggel és szeretettel szolgál hazájának. De ennekem úgy tetszik, hogy még annál is becsületesb, kedvesb és hasznosb lenne az Kld állapattja, ha személye szerént is szolgálna Kld hazájának“ stb. Így Asztalos, kit hosszasabban is megszólaltattam, mint egyéb helyeken másokat, mert e közvetlenség bennünket kellő közepébe helyez a kornak, és azon körnek melyben forgunk. S míg a hazából így híják, Heidelbergben a híres Scultetus, ki Molnár irányában csupa szív és melegség, viszont örvend künn-maradtának, mert ott, ú. m. többet használhatsz munkásággoddal hazádnak, mint ha magában Budában laknál¹³²⁾. A mieink nem így gondolkodtak. Miskolczi István még 1608 júl. 17. jelenti hogy a pataki papság megürült: híják; Szenci Czene Péter a samarjai pap 1609 mart. 20.: várják őt, ú. mond, minden jók, nagy a neve még nyílt ellenségeink előtt is (itt a katolikusokat értve)¹³³⁾; Sári Mihály 1609 máj. 8. lelkesedetten üdvözli: Magyarország a te segedelmeddel fölemeli fejét, a szent irodalom kevélykedik veled mint atyjával, újra felviráگزik a levert nép nyelve. . . Ó szerencsés elme szerencsés művei! — Aztán görög szótár írására buzdítja, s aztán?—Térj haza! kiált fel: gondoskodunk rólad!¹³⁴⁾.

¹³²⁾ Heidelb. 1610. apr. 16.: „Lactor te subsistere in Germania, ubi plus patriae opera tua prodesse potes, quam si in ipsa Buda habitares.“

¹³³⁾ Sed cur iam tandem non nobis redis? Expectant te omnes, exspectant quique boni, magnum nomen tuum apud omnes, etiam hostes nostros apertos. Da operam, reddas te patriae nostrae iam-iam a rabie Turcarum et reliquarum nationum peregrinarum respiranti, et rursum reflorescenti.“

¹³⁴⁾ „Effert Vngaria, te Patrono, caput, superbiunt christianae literae. te Parente; reflorescit concussae gentis lingua; . . . O felicis genii felicissimos labores! Perge, perge, et graecae linguae ede dictionarium! Laboris tui memoria canescit seculis innumerabilibus! Et tandem . . . meditare de reditu ad tuos. Nos de loco et conditione providebimus.“

— 1610 február 5-kén viszont szülővárosa hívja ünnepélyesen haza: „My Szempcj Biro es az Egesz Tanach“: kérjük mint jóakaró fiunkat, szomszéd barátunknak fiát, hogy Kld jöjen hazádban, úgymint városodban. . . Ne nézze Kld az mi háláadatlan voltunkat, hogy semmi segítséggel nem voltunk az Kld oda litélben ! — Májusban ismét Miskolczi jelenti örvenlezve, hogy Beregszász meghívta gymnásiumához, sőt fényes utipénzt is küldött neki; sürgeti jöttét júliusban, újra octóberben; de senki sem komolyabban s bensőbb részvétből fakadólag, mint ez évi jún. 15-kén Lőcséről Váci Gergely. Híre terjed — úgy mond — hogy legkisebb gondod haza jöni. Vajon mi tart vissza Németországban? a tudósok társaságában gyönyörködöl-e, kiknek ott oly nagy serege él? de nem arra születünk hogy mindig a gyönyörnek éljünk, hanem hogy életünk nagy részét mások hasznára fordítsuk. Hasznosan töltéd eddig idődet? de ím sürget hazád szeretete, annyi barátod akarata, s főleg az egyház szüksége, hogy saját érdekedet ne is említsem: t. i. annyi vándorlásaid és fáradaimaid gyümölcse el fog veszni, mert hogy idegenek közt mit reméllhess, már tapasztaltad. — S felmelegedve folytatja: Ó térj hát valahára vissza, óhajtott barátom! s ne tartóztasson ettől a haza keserves állapota! Mert *minél inkább hanyatlík ez, annál szükségesb azt támogatni, s főleg oly oszlopokkal, melyer te vagy, ki vallásos tudományosságod és hosszas úton szerzett tapasztalásaiddal legtöbbet tehetsz.* — S ismét, komolyabban hangolva: De leginkább reá bírhat az, hogy mindenkinek kell életezéljának lennie, melyet mind- eddig el nem értél még: korodban s ennyi évek után magadnak ilyet nem csak kitűzni, hanem megállapítani is illik. . . Végre: Kérem istent, hogy életed minden cselekvéseiben szent lelkével kormányozzon. S toldalékúl: Szegénységem küld 1 forintot, melyet jó néven végy¹³⁵⁾. — Ím e szegény de nagyszivü ember kívánatosbnak tartotta a szenvedő hazát s annak szolgálatát, mint külföldön a jólétet, s még a legnemesb, mert szellemi, gyönyört is!

XVII. Midőn Molnár ez utolsó leveleket vette, a munka,

¹³⁵⁾ A széplelkü levél ép oly szép deáksággal írva, szinte az *Alb.*

melyet Mórícz fejdelem megbizásából felvállalt vala, magyar nyelvtana, kéziratban már készen állt ¹³⁶⁾, s így pártfogója iránti kötelezettsége sem gátolhatta többé haza-jövetelében. Nem minden megdöbbenés nélkül látjuk tehát a Scultetus Ábrahám idézett leveléből viszhangzó elhatározását erősen állani. Azon okok, melyek egykor, midőn élete fő feladásai még csak szándékok voltak, méltánylásunkkal találkoztak, mert az akkor hazatérő egy névtelen ifju volt még, ki, hogy otthonn vajon létesítheti-e terveit, nyer-e csak a tűrhetőnél jobb állást, több mint kétes volt: most ő kész munkákkal, koszorús fővel, tisztelve és óhajtvá felekezete, tehát a fél nemzet, által, s egyháza egyik oszlopaként fogadtatott volna. Házlandókká leszünk hinni, hogy a külföld mívelt társaságát, annak nyugalját és kényelmeit — ellentétben a háborgó haza hányatásaival — s a fejedelmi kegyeket, bár idegen nyújtja azokat, jobban szerette mint illet; s nem lehet nem esodálkoznunk, hogy az, ki kevés évvel azelőtt, néhány kölcsön vett tallérral el tudta menni Prágába, most még csak látni sem kívánta szegény hazáját, hogy ön szemével meggyőződjék a neki kínálkozó térről, s végkép megfeledkezhetett azon kötelezettségről, melyet mind magyar, mind németországi pártfogói előtt vállalt, midőn azok jótéményeit elfogadta. Mert bizony sem a pfalzgróf és Mórícz fejdelem, sem azon testületek és egyesek, kik őt itt és künn támogatták, nem a szegény magyar ifjút, sem a magyar író, hanem a magyar protestantismus leendő hasznos tagját pártolák benne. Nem is csupán vagy főleg azok voltak most a Molnár okai, melyek miatt egykor inkább Németországban mint itthon nézett vala egy kétes jövendő elébe: hanem visszatartóztatta őt egy szenvedély, mely, nem menti ugyan, de megmagyarázza legalább hidegségét, vagy, ha küzdött magával, e küzdelemben elesését: *a szerelem*. T. i. jól sejtett volt — Aszta'os András, midőn több mint két évvel ezelőtt úgy híja őt haza „ha ottfenn *va'ami kötelessége még nincsen*.” De volt. Ugyan is 1609-ben panaszos leveleket ír Walter Godofréd kupperaui papnak, hogy Dorottyájától, ki neki van rendel-

¹³⁶⁾ Ajánló-levele t. i. 1609. jún. 17. kelt

tetve, távol kell lennie ¹³⁷⁾; sőt ugyanennek 1610. június — 28 kai levele gyaníttatja, hogy szép kedvesével már jegyben is járt ¹³⁸⁾. Ezt tudva, tán tartózkodóbbak leszünk elítélésében: *de a sors nem volt az*. Megjött t. i. pár év múlva már, az idő, midőn, nem ugyan első jegyesével, hanem más nővel összekelvén, a szükség hajtotta őt a hazába való meghivatást elfogadni. De nem boldogúlhatott többé. Mintha a Nemesis üldözte volna őt mind végig, a miért a nőt hazája elébe tette. Azonban ne előzzük meg az elbeszélés sorát, s lássuk Molnárt marburgi munkásságában.

XVIII. E négy év nyelvészeti dolgozások közt folyt
 > le. Az első, *magyar nyelvtana* volt. Tett ő, mint mondtam, e részben már 1603-ban némi kezdetet, midőn szótárán dolgozék, tán épen a szótárhoz bevezetésül írván valamit a kiejtés s a ragozásról ¹³⁹⁾; miért nem jött az ki szótára mellett, nem tudhatom; tán őt magát sem elégitette ki a zsenge kísérlet. Különbben is lelke akkor egész melegségével a szent költő hymnusaiba volt mélyedve. Mindenkép Móricz herczogé irodalmunk történetében azon dicsőség, hogy az első teljesebb magyar nyelvtan létesítését nem csak folytonos pártfogásával eszközölte, s az akkor még szertelen nehézségekkel küzdő író ingadozásaiban tanácsával és biztatásaival gerjesztgette s támogatta, hanem általában, hogy annak megiratását indítványozta is. Majd minden európai nyelveknek — ilyformán beszéli maga Molnár, a munka előszavában — lévén grammatikáik, hatalmas pártfogómnak Móricz fejedelemnek úgy látszék, a magyarról sem kellene megfeledkezni. Megparancsolta tehát nekem, hogy a hazai nyelvet, melyet a szótárral és zsoltárral mívelni megkísérlettem, nyelvtani szabályokba is foglalnám, s világos példákkal felderítésem. Gyönyörűségemre szolgált ily jeles fejdelem akaratának engedelmeskedni; de nem sok hía volt hogy erőmben bizatlankodva, mindjárt a

¹³⁷⁾ Oct. 3. Deest tibi quidem, quantum video ex dulcissimis tuis literis *Dorothea tibi destinata*, et condoleo ob hanc penuriam stb., a miért enyelegve vigasztalja.

¹³⁸⁾ Nec mea vota emanebunt pro tua prosperitate et sponsa venusta, cuius causa saepe precor: Da Deus, Alberto sit pia sponsa meo.

¹³⁹⁾ L. a 120-d. jegyzést.

küszöbön végkép el nem csüggedtem. Mindazonáltal isten s a fejedelem segítségével és kedvezéseiből folytattam azt, de két évnél hamarabb be nem fejezhettem ¹⁴⁰⁾). Ezt 1609. júniusban írta, s így, ha előadását szó szerint veszs zük, a munka kezdetét 1607 közepére kell tennünk, midön a zsoltárok kiadását már-már befejezte. És csakugyan, alig kezdé meg Molnár a képzeleten felül nehéz munkát, Remus, a soha nem nyugvó baráti buzdító, augusztusban már, ezt írja: Fel felleked nemes erővel! s a szerencsésen megkezdett magyar nyelvtani munkát fejezd is be! ¹⁴¹⁾). Kellott is ez intés a töretlen úton járónak, mert a munka, részben bizonyosan a biblia gondjai miatt is, oly lassan haladt, hogy szükségesnek tartotta mentetetőzni pártfogója előtt. A tudós fejedelem, ki a biblia mutatónyívét olvasva, a magyar fordításban rendkívül gyönyörködött, biztatta őt, s azt íratta neki, hogy jobb' szereti a lassú és gondos munkát, mint ha siet, és elhamarkodja azt. Nyugodjék meg, úgy mond: gondoskodva van élelméről s egyéb szükséges költségeiről ezen túlra is ¹⁴²⁾). Mily nemes és gyöngéd bánás, s mily megnyugvás Molnárra nézve, kinek ideje nagy részét különben is a biblia kiadása nyelte el. Barátjai szinte nem késtok a buzdítással. Most meg Rittershusius, ki, ú. mond, büszke reá, hogy Németország nyújtja e munkához az ürességet ¹⁴³⁾, s újra Remus, ki nevének halhatatlanságával kecsegtette, tartották benne a lelket ¹⁴⁴⁾; míg Alstedius már a kiadást sürgette, s még török nyelvtan írására is felhívta, ha, ú. m., e nyelvet bírja ¹⁴⁵⁾.

¹⁴⁰⁾ L. a Praefatio elején (Corp. Grammaticorum Linguae Hung. Veterum, p. 113. bis).

¹⁴¹⁾ Nürnberg. aug. 31. 1607.

¹⁴²⁾ *Wolf Hermán* a fejedelem tanácsosának levele Casselből sept. 30. 1607; l. a 121. jegyzést.

¹⁴³⁾ „De tua institutione Grammaticae Linguae Vngaricae gratulor tibi et Germaniae nostrae, quae tibi haec otia fecit.“ Altorf 1608 mart. 6.

¹⁴⁴⁾ „Te in opere grammatico pannon. non solum pergere, verum iam ad umbilicum perducere opus. Illustrissimo Principi et posteritati gratissimum, quo non minus, quam Psalterio, propages nomen, consecresque immortalitati spero.“ 1608. május 3.

¹⁴⁵⁾ „Effunde opus ingenii, et talentum tuum negotiationi trade. Perge inservire patriae tuae, imo et ipsismet Turcis, quorum linguam si

x > Végre meg is jelent az, 1610 februárban, miután a Sylvester nyelvtanát hiába várta, melyet Miskolczi István valahára, t. i. 1610. május 24-kén — tehát már post festa — útnak indított ¹⁴⁶⁾, Molnár pedig soha meg nem kapott. Molnár mondhatta tehát előszavában hogy Clajus húsz évig dolgozott német nyelvtanán, noha volt előde: neki pedig, kit követne vagy kerülne, nem vala egyáltalában senkie ¹⁴⁷⁾. Hanem < használta — folytatja — mind azon magyar könyveket, melyeknek szerit tehette, a visolyi bibliát kétszer végig olvasta, kijavította, újra kiadta. Követte Ránusféle módszerét azon latin nyelvtannak, melyet a fejdelem írt a hesszeni iskolák számára, s megtartva legnagyobb részt annak műszavait, de mindöbben a nyelv sajátosságai által kivánt eltérésekkel. Eként jelent meg e munka ¹⁴⁸⁾, ajánlva az ifju Móríc hercegnek, a fejdelem fiának. Az Ajánló-levélben is mondja, hogy az két év alatt készült ritkán megszakasztott nyomozások folytán. — Dicsérem igyekvésedet — így üdvözlé a szerzőt Amandus Polandus Bázalból — a magyar nyelv felderítésében, melyet, még midőn Bécsben mulaték, némelyek oly annyira óhajtottak. De találkoztak, kik tagadták hogy e nyelvet grammatikai szabályok szerint tanítani lehessen, a mit képtelennek tartottam. Te azok téves véleményét tettel czáfoltad meg, bobizonyítván hogy nincs oly barbár nyelv, melyet szabályokra visszavinni ne lehessen (!) ¹⁴⁹⁾. A hazá-

excoleres, magnum faceres, doct'issime Domine Alberte, curae et operae pretium.“ Dec. 1609.

¹⁴⁶⁾ „*Grammaticam Hungarico-Latinum* en mitto, quam in iuvamen tuae Grammaticae exoravi a quodam nostrato. Dabis operam ne amittatur, sed a te reduce pristino suo possessori restituatur.“ Úgy látszik küldésben elveszett e példány.

¹⁴⁷⁾ „Ego vero quem sequerer, quemque fugerem, habebam *proprus neminem*.“ L. Corp. Gramm. p. 113. *bis*.

¹⁴⁸⁾ Teljes címe: „*Novae Grammaticae Vngaricae succincta methodo comprehensae, et perspicuis exemplis illustratae Libri duo, ad Mauritium iun'orem Hassiae Landgravium etc. Autore Alberto Molnár Szenciensi. Hannov. ae, typis Thomae Villeriani, impensis vero Conradi Biermanni et Consort. 1610.*“ Kis 8r. 202 l. — Újra az én gyűjteményemben: *Corpus Grammaticorum Linguae Hung. Veterum* (Pest 1866) II. sz. alatt.

¹⁴⁹⁾ „*Laudo studium tuum in exornand lingua ungarica, cuius*

ből csak egy hang hatott át hozzá e munka fogadtatásáról, még pedig Forgách Ferencz bíbornok — s ki ép ekkor irodalmunk első nagyságává emelkedett, Pázmány Péter — által, kik azt *csodálva dicsérték*, egyedül a Rámusféle mód-szert nem helyeselve ¹⁵⁰).

> XIX. A nyelvtant a *háromnyelvű szótár* követte, ajánlva a protestáns főuraknak, városok előljáróinak, predikátoroknak, s a Heidelbergben és Marburgban tanuló magyaroknak. T. i. már 1608-ban olvastuk, hogy kiadójának egy könyve sem kél oly jól mint Molnár latin és magyar szótára ¹⁵¹). Most abba, tán épen Sári Mihály figyelmeztetésére, a *görög nyelv* is felvette; felrakta a latin szók időméretét számos példákkal Smetius szerint; szaporította ezt nagyszámú czikk-szókkal, a magyarlátin részt magyar szókkal is, kivonva azokat mind azon magyar könyvekből, melyeket barátai által megszerezhetett, végre beiktatta Decsi János munkájából a közmondásokat ¹⁵²). Itt is hálásan említi Móricz fejedelmet, kinek bőkezűsége adott neki ezen, valamint más tanulmá-

illustrationem, meminî, cum *Vicnae in Austria versarer, quosdam summopere desiderare*. Sed reperiebantur qui negarent linguam illam praeceptis grammaticis tradi posse: quod sane mihi perabsurdum visum. Tu opinionem illorum erroneam facto ipso refutasti, et ostendisti nullam linguam tam barbaram esse, quae leges grammaticas non admittat.“ Bazel, nov. 29. 1609.

¹⁵⁰) „Tuac Claritatis industria — írja *Ratkei György* pred. 1611. febr. 22. — in laboribus librorum exprimendorum non solum laudatur a piis mentibus, imo etiam adversariis. Nam mense novembri visa est eis Nova vestra Grammatica, quam a me postulavit *noster Cardinalis cum suo Petro Pazman, et totam perlegit, admiratus laudavit, nisi methodus Ramea ipsis displicuit.*“

¹⁵¹) „Audio nullum ex libris ipsius (Hutter volt a kiadó) ita esse vendibilem . . . ut tuum Dictionarium: írja *Rittershusius* sept. 8. 1608 — s úgy látszik, épen Németországban és Bécsben. Legalább *Asztalos* még 1608. mart. 6. is azt írja a 1604-ben megjelent könyvről: „Az Dictionarium, kit Kegyelmed edált, *igen felette szűken érkezik hozzánk! Én még egy-nél többet nem láthattam benne.* Nem tudom hova oszlott el, hogy olyan ritka. Bizonyára kedves volna ha kaphatnánk.“

¹⁵²) „Inspersi praeterca et usitatiora Proverbia Vngarica cum correspondentibus Adagiis Latinis. Ea autem seligi ex libello Adagiorum Latino-Vngaricorum clar. viri Io. Decii Baronii pie memoriae, quem ante multos annos Argentinae adolescens observanter colui “ A háromnyelvű szótár *Ajánló-levelében*.

nyokhoz is, kedvet és serénységet ¹⁵³). A háromnyelvű szótárral együtt megjelent a magyarul is, megtoldva brassai Honter János tankölteményével a dolgok elnevezéseiről, és Siber Ádáméval: „de officiis scholasticorum parænesis iambica“ ¹⁵⁴). Kedvességet kelle e háromnyelvű szótárnak is találnia, mert bár azok részére, kik a görögöt nélkülözhetni vélnék, a kétnyelvűnek újabb kiadását helyezte kilátásba, még is tíz évvel később ismét azt adta újra, s az jött, már halála után, ú. m. 1645-ben, Frankfurtban is ki, sőt a némettel is szaporítva, mint *Dictionarium Quadrilingue*, 1708-ban Nürnbergben: de ez az utolsó egyszersmind, mert ugyanaz utóbbi évben, Pápai Páriz Ferencz foglalta el a tért, csakugyan Molnár alapján készített új szótárával, mely aztán a jelen század első negyedéig tartotta fenn tekintélyét. Így tehát Molnár igyekvése két századon át folytatta, bár közvetve már, köztünk életét és hatását ¹⁵⁵). — Még egy — vagy éppen több — latin theologiai röpiratának van nyoma marburgi lakása idejéből, melyekről irodalomtörténetünk eddig nem tudott. T. i. Miskolezi István szerencsi pap 1609. april 23. kelt válaszában írja, hogy a Molnár által kiadott „*Sphinx Theologo-Philosophicâ*“ eddig nem látta, sőt említtetni sem hallotta ¹⁵⁶); Makai Máté pedig 1610. febr. 17-kén írja, hogy *Analecta Aenigmaticâ* nem rég örömmel olvasta gazdája (Asztalos András) asztala felett, s kéri hogy, ha más eféle röpirata (libellus) is vo'na, akár a maga, akár

¹⁵³) „Cuius munificentia ad haec et similia studia animum mihi addidit et alacritatem“ mond ugyanannak *Ajánló-lev.*

¹⁵⁴) Címe a félig új munkának: „*Lexicon Latino-Graeco-Hungaricum . . . nunc recens excusum . . . Accessit ad calcem libri: Joh. Honteri Transylvani Poema de rerum vocabulis. Item Adami Siberi De officiis scholasticorum παρὰβες; iambica. Hanoviae, typis Thomae Villeriani, impensis Conr. Biermanni et Consortum. MDCXI.*“ — A magyar rész címe: „*Dictiones Vngaricae, summo studio collectae et latine conversae, iuxtaque ordinem literarum, prout scribi solent, digestae, nunc denuo diligenter emendatae.*“ Hannov. 1611.

¹⁵⁵) Lőcse 1708. N.-Szombat 1762. Szeben 1767. Ott 1782. Pozsony és Szeben 1601.

¹⁵⁶) Sphingem Theologo-Philosophicam abs te editam non vidi, neque a quoquam auditu accepi: neque id mirum, quia praeter Gregorium Varadinum, post meum ad nostros reditum, a vobis ad nos rediit nullus.“

a más szerzeménye, küldené meg neki, gyönyörködésül hányattatásai között. ¹⁵⁷⁾). Vajon nem egy-e e kettő, mit a két czím némi rokonsága sejtetni enged? S tán épen e röpirata szólította fel őt Asztalossal hogy, tekintve Veresmarti Mihály komjáti pred. tanait s mármár beálló elpártolását a reformált egyháztól ¹⁵⁸⁾, egy újabb tán ép ilyet írna. „Akarnám — így ír nevezett jó embere febr. 10. 1610 — mind én, mind az Dominus Makkay, ha valami kis tractátust küldene az ilyenekről Kegyelmed! — Ezekből sejthető, hogy Molnár is részt vett, tán németországi pártfogói kedvéért, Németországban a katolikusok elleni irodalmi vitákban: többet és bizonyosbat e tractátusokról azok előkerültéig nem mondhatok ¹⁵⁹⁾).

XX. És most Molnár élete legnevezetesebb fordulatához értünk. Az utolsó hét év alatt fáradozásai által neve Németországban ismertté, ismerői széles körében tiszteltté lett, irodalmunkban pedig nem csak hírré, hanem felekezeteiben első rangra emelkednie sikerült; e mellett könyvei kelete, s magyar tisztelőinek koronkénti —, a hesszeni landgróf folytonos, pártolása által némi jólétre vergődött. De e kedvező állapot végre is csak munkái szerencsésjétől és mások kegyeitől függvén, sem jövőre biztosítva nem volt, sem elégséges nem volt arra, hogy Molnár a külföldön, s már most, háztűzet alapítson. Pedig az immár harminczhét éves férfiú ezt óhajtotta. Egy gyengéd viszonyáról már emlékeztem; azt most egy más

¹⁵⁷⁾ *Analecta Tuae Reverentiae Aenigmatica suaviter legi nuper ad mensam Domini mei hospitis . . . et gratulatus sum ex animo, quod in alieno orbe patronos, magnos principes, benevolos vero et amicos praestantissimos Tua nacta sis Reverentia viros . . . Si quid novitatis habet Tua Rev. in huiusmodi exiguo libello, sive a Tua Rev., sive ab alio quopiam scriptum. quo me in meis perturbationibus delectem, Tua dignetur mittere Reverentia.* “

¹⁵⁸⁾ Ez az utóbb elhíresedett író Veresmarti Mihály, majdan pozsonyi kanonok és báta apát, ki csakugyan ez évben lépett át, Pázmány által kitérítve, a katolicismushoz, s már 1611 adta ki három kiadást ért jeles munkáját: „Tanácskozás, melyet kelljen a különböző vallások közül választani“, s melyet több más munkája is követett.

¹⁵⁹⁾ Nem értem *Marcellus Dániel* levelének e passusát: „*Remus tuus Variegatus* perplacuit mihi.“ Szatlmári Pap Zsigmond (id. h. XX. l.) ezt is könyv czímének tartja.

váltotta fel. Molnár, arczképe után itélve, férfiasan szép külsővel bírt; s azon meleg barátság után itélve, melyet annyi, s köztök oly kitünő férfiak részéről élvezett, rokonszenvet gerjesztő kedélynek kellett lennie, melyet nemzetisége, hánykodásai és híre a nők előtt még érdekesebbé tovének. Ki tudja, mily természetű volt amaz ambergi növendéke anyjának viselete, mely őt még 1603 elején kényszerítette e házat, sőt e várost is elhagynia? s ki tudja, mily összefüggés volt ez anya s azon ambergi nő között, kit két hóval utóbb, miután Molnár kénytelen volt Ambergből elköltözni, arra kérte őt, hogy szenténekei költése közben emlékeznék meg róla? ¹⁶⁰). Strassburgi barátja Heuss Károly is, vevén Molnár arczképét, írja neki 1607. jan. 23-kán: Az én szerelmes hitvesem nagy gyönyörűséggel szemlélgette az előtte jól ismert arcot! Óhajtja eljöveteledet! . . . ¹⁶¹). S e szivélyes viszony nem volt új: Heuss a Strassburgból száműzöttnek is már részvevő barátja volt, s hitvese ekkor, 1599-ben még, küldi utána üdvözetét Kügler által. Marburgban végre szerelmes viszony szövődött közte és Magister Conradus Viotoris ottani tanár felesége, Ferinári Kunigunda, egy oppenheimi tanár leánya közt, kit férje, három gyermek anyját, talán éppen Molnár miatt, elhagyott. Mert az új házasság már el volt végezve, mielőtt a válóper befejeztetett ¹⁶²), melyben a hesszeni fejedelmi szentszék, 1611. augusztus 25-kén, a nő által megindított keresetle s ennek kérésére kedvező ítéletet

¹⁶⁰) Fürstenfeldi *Orschynovsky* János cseh nemes, Molnár barátja. írja neki ez évi mart. 3. Altörba: „*Hospes noster. et Adamus sodalis meus diligenter te salutant; et uxor hospitis rogat, ut eius sis memor in palamis tuis.*“

¹⁶¹) „*Mea suavissima uxor magna cum voluptate effigiem sibi bene notam contemplata est. Exoptat tuum adventum. . . Vale, anima mea carior!*“

¹⁶²) Mi nem csak *Pareus* leveléből gyanítható (I. a 163. jegyzést), hanem a *Szenczi Coriatoris Lukácséből* bizonyos is, ki Nagy-Megyerről aug. 28., tehát éppen az nap, melyen Frankenbergben az elváltató ítélet hozatott, válaszul írja: „Értem a Kld házasságba való elkezdett állapotját, kinn örüllünk részről, részről bánkodunk is, gondolván ezt, hogy, talám soha sem láthatjuk Kldet személyében. De vigasztaltatunk az Kld ígéretjével, hogy Kldet az házasságra való kötelesség is nem tartja meg habita descendendi occasione.“

hozván, őt elváasztotta, s neki az új férjhez-menetre legott engedélyt is adott ¹⁶³). Erre majdnem nyomban, t. i. szeptember 11. bekövetkezett Gladenbachban az egymást szeretők eljegyzése ¹⁶⁴), összekelésök pedig Oppenheimban oct. 8-kán ¹⁶⁵), a hová, mint ipja lakhelyére kétségkívül azért telepedett által, mert Victoris Marburgban lakván, volt felesége új férjévé nézve az itt lakás ezentúl kényelmetlenné válhatott. Különben az örömnapi barátok költői örvendezései közt zajlott le, kiknek sorában Kassa híres polgármestere, Bocatius, a császártól koszorúzott költő, sem hiányzott ¹⁶⁶). Ennek versében vajmi jól vehette ki magát azon kívánság, hogy annyi férfit nemzzen a szegény Molnár, a hány könyvet alkotott! Nem is maradt

¹⁶³) „allem fürbringen nach Zu recht erkannt, das gedachter Beclagter für einen muhtwilligen desertorem Vnd Verlässer seines eheweibs Zuercären, Vnd Von deswegen Clägerin Von ihme Beclagten, Vermög Göttlicher heyliger Schrift Vnd üblichen Rechtens, losz Zu Zehlen, Vnd Ihr Clägerinnen, alsz dem unschuldigen theil, sich ihrer gelegenheit nach mitt einem andern gepüllrich Zuverellichen Zugestatten Vnd Zugelassen seie stb. A frankenbergi fejedelmi consistorium eredeti ítélete az *Alb.* — Ugyanitt *Pareus*, a heidelbergi egyetemi rector levele oct. 2-káról, melyben örvendez: „tandem te, mi ornatissime Domine Alberte, voti compotem factum, *sponsaque libera* potitum esse tibi et gaudeo, et gratulor.

¹⁶⁴) Az eredeti házassági szerződés az *Alb.*, mely szerint minden, mi Ferinári Gunda első házasságbeli három gyermekeit megilleti, ezeknek fentartat k.

¹⁶⁵) *Szepsi Kórocz György* üdvözlő verse címében világosan kitéve találjuk az összekelés napját, valamint az első férj állását is: „Domino Alberto Molnár . . . nuptias celebranti cum honestissima foemina Kuningunda Ferinaria, Magistri Cunradi Victoris, in Academia Marpurg. Paedagogii Professoris derelecta . . . Oppenheimii 8. 8-br's Anno nobilsCVM DeVs.“ — Vele egyezőleg *Petrus Trappius* Diaconus Eccl. Oppenheimiensis, a maga chronodistichonában:

Lvx oCtobris Vbi bis qVarto spLendet ab ortV,
aLberto ConiVnX iVngltVr, eCCe, Data.

Tehát nem sept. 11., mint *Pap Zsigmond* állítja az id. h. XXI. l.; ez az eljegyzés napja volt. Különben érdekes a Páp megjegyzése, mely szerint Ferinaria Kuningundis, unokája volt Cruciger Gáspárnak, ki mint orientalista segítette Luthert a biblia fordításában, a wormszi colloquium jegyzője, s ipja a Luther, János nevű fiának; s így Molnár, felesége által, rokonságba jött a híres reformátorral is.

¹⁶⁶) Tizenöt ily költemény és számos üdvözlő levél az *Alb.*

bő áldás nélkül e házasság ¹⁶⁷⁾; de annak terhét, oppenheimi – szerény állása után, hol kezdetben az ottani Galler Jeromos nyomdájának felügyelője volt ¹⁶⁸⁾, bizonyosan csak nehezen viselhette volna el. Visszaemlékezett tehát a hazából annyiszor hozzá érkezett meghívásokra, s úgy látszik kezdetben mindjárt el volt határozva, jövője biztosítására, *Magyarországra áttelepedni*. De az út, az itt-létel, családjának, ha állást nyer, kihozása: mind ez nagy költséget igénylett, s alig tévedek azt hivén, hogy e végre eszközölt *zsoltáraitól* és *libliájából* új kiadásokat, melyek az ügyelete alatt állott oppenheimi nyomdában még 1612-ben el is készültek ¹⁶⁹⁾. És, mintha csak első gyermekének megszületését várta volna be: alig lett meg augustus első hetében fia, ki János nevet nyert a keresztségben ¹⁷⁰⁾, már is útra készült, mikép az komája Hartmann János, a marburgi egyetem volt rectora s a chemiatria tanárának azon emlékeztető lapja mutatja, melyet, 1612. aug. 14-dikén Magyarországra szóló némely megbízá-

¹⁶⁷⁾ Hartmann, a marburgi egyetem rectora. gratulál neki augustus 8-kán 1612. első fia leendő születéséhez, kit ő keresztvíz alá tartandó volt. És csakugyan fia született, ki komája nevére Jánosnak kereszteltetett. — Követték ezt Márton, Pál, s három leány. János 1638-ban Leydenben tanult (l. *Szathmári Pap Zsigmondot*, a Molnár Életében, XXXV. l.).

¹⁶⁸⁾ *Pareus* t. i., a híres heidelbergi tanár a ¹⁶³⁾ jegyzetben idézett levelét így czímezi 1611. oct. 2-kán: Typographiae Oppenheimianae Moderatori solertissimo.“

¹⁶⁹⁾ 8-rétben a m. nemz. muzeumban. — Ugyanitt egy *más*, csonka, példány is találtatik, kétségtelenül szinte oppenheimi, s tán még *azon évi* újra-nyomtatása az immár említett oppenheimi 1612-ki kiadásnak, ennek legtöbb, de nem minden, hibáival, s némely nyomdai különbségekkel, *egészben* még is azzal a 142-dik lapig egyező, ahol szinte ott áll, mint az 1612-kin, a szokásos „VÉGE“, de lapőrrel, mely amott hiányzik, t. i. REGI (azaz Registrom, mely azonban, hiányozván a 143. 144. lapok, hiányzik maga is). Aztán jő a „Catechismus, azaz keresztyóni hitre való rövid tanítás“, s oldalt a szerző neve: „Száraszi Ferencz fordítása“; terjed ez a 163. lapig; aztán jő: Egynéhány ékes mondások és intések a szentírásból a 164. lapon; Házi Könyörgések a 165. l.; Egyházi Könyörgések a 167. l.; Keresztelésnek formája a 176. l.; Az Úr vacsorájához való készület a 177. l.; Úr vacsorájának osztogatása 181. l.; Házassági üszveadásnak formája 184. l. Az betegeknek látogatásáról — Megszakad a példány a 188. lappal, melyet *unicumnak* tartok. — A biblia is 8-rétben jelent meg ez évben Jankowich szerint.

¹⁷⁰⁾ *Pap Zsigmond* az id, h,

sait összejegyezvén : kérem istent — így végez — hogy kedves komám uram ezen útja szerencsés legyen, s a mindenható védő jobbjának oltalma alatt sértetlen visszatérjen ! ¹⁷¹⁾; út-irányát pedig Piscátor leveléből gyaníthatjuk, ki, ez-rencsés utat kívánva neki, s buzdítva őt, hogy hazájában vagy az ifjúságot, vagy a népet tanítsa, üdvözetekkel bízva meg az útjába eső városokban, név szerint Marburg, Cassel, Heidelberg, Nürnberg és Prágában lakó ismerősei számára ¹⁷²⁾.

XXI. S valóban Molnár nem is késett *Magyarországba* jöni, még pedig egyelőre csak a tér megszemlélése s állás keresése végett. Már ez év novemberében *Köveskúton* találjuk, hol a Pathai István du rántuli ref. superintendens által tartott zsina'on jelen volt; sőt mint a papvizsgáló bizottmány tagja, Szentgyörgyi Gergely felavatási okmányát is aláírta ¹⁷³⁾. A többi aláírók neve mellett ott levén címök (Pathaié mellett a „superintendens“, Lindai Péter, Pálfi János és

¹⁷¹⁾ Érdekesek a vegytan-tanár megbízásai, melyek többnyire a magyar és erdélyi bányavárosokra szólnak, s némi aranyásvány szerzését veszik czélba. Meg kell jegyezmem, hogy e szerint tehát Erdély benn volt már az út előrajzában is : „praesertim vero in Transylvania quaerat, ubi civitas Mickelsdorff; et an ibidem etiam inveniantur aurifodinae.“

¹⁷²⁾ A minden kelet nélküli levelet (*Alb.*) más időre általában nem tehetni. Szól pedig a hivatolt hely ekkép : „Quoniam eras mane hinc Marpurgum, et inde Cassellas iturus es, et porro Heidelbergam rediturus. atque inde per Norimbergam in Bohemiam, et tandem in patriam Hungariam profecturus : Deum oro ut te saluum atque incolumem ad omnia ista, quo tendis, loca deducat. Te vero hortor, ut patriae tuae, de qua iam bene mereri coepisti edendo Psalterio, Hungaricis rhythmis exornato. et Catechesi nostrate Hungarice versa, operam tuam offeras ad docendum viva voce, sive christianam inventutem, sive plebem.“ Feltűnik ugyan hogy az 1612—13-ban kelt levél a Zsoltárok és Káté mellett a Bibliát nem említi, a szótárt s a nyelvtant sem; másfelül nem irathatott az sem 1600-ki, sem 1604-ki útja előtt, mert akkor a Zsoltár nem létezett még. Mostanra kell tehát annak keletét tennünk.

¹⁷³⁾ L. ez okmányt *Tóth Ferencznel* (A helv. vall. túl a dunai ref. Püspökök Élete, Győr 1803, 69. és 70. ll.). Az évszámaban (1612) nem lehet kétség, mert ez évi november 11-kén hirdette ki Pathai István a maga organicus kánonait (u. ott 73. l.), s már más nap tartatott meg az *ezek szerinti* első papvizsgálát, melynek évo nem számmal hanem betűkkel iratott ki eképen : „Datae in Oppido Köveskút 12. die mensis Novembris, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Duodecimo.“

Soos Jánosé mellett a „senior“), Molnárénál semmi: bizonyos hogy még nem levén predikátori állása, a vizsgálatban csupán mint theologus vett részt. Innen aztán a felföldre ment, névszerint *Kassára*, hol amaz őszinte nemes barát, kinek intéseivel két év előtt találkoztunk volt, Váci Gergely¹⁷⁴⁾, uti tervet jegyzett fel neki, mely szeriut Sáros, Szepes, Liptó, Zólyom s a bányavárosokon át Nagyszombatba volt menendő¹⁷⁵⁾, kétségtelenül új összeköttetések szerzése végett. E szerint útjába ejtette Újfalván ama nagy híri hittudóst és író-t, a Bocskai István sógorát, Sófalvi Soos Kristófot, Molnárnak már is különös tisztelőjét, Harasztón Mariássi Zsigmondot, Szepesváralján Thurzó Kristófot, Löcsén Bruno *könyvárust*; Késmárkon Tököli Istvánt, Batizfalván Bossányit stb. Ez alatt történhetett meg Batthyány Ferencz általi meghívatása a rohonczyi papságra Pathai helyébe, ki ezt Veszprémmel volt felcserélendő¹⁷⁶⁾; s ekép Molnár biztosítva levén jövőjéről úgy látszik visszament Németországba, ahonnan 1613 aprílisban nem csak feleségét s kisdéd fiát, hanem mostoha gyermekeit is behozta; mert Szenczi Czene Péter május 20-kán már örvendez neki, hogy hitvesével és gyermekeivel szerencsésen megtette ez utat Rohonczra¹⁷⁷⁾, hol

¹⁷⁴⁾ Feljebb a XVI. fejezetben.

¹⁷⁵⁾ Maga Molnár jegyezte reá: „Gregorius Váci viae rationem praescribit Alberto suo Molnár“; s a végin: „Scripsit raptim *Cassoriae A. 1613.*“ Mely kár hogy Kassán létének *napját* is nem jegyezte fel!

¹⁷⁶⁾ *Tóth Ferencz* ugyan csak 1614-ben viszi el Pathait Rohonczról, de csak azért, mert „onnan írogatott leveleket Pálfi Jánosnak“ (id. h. 64. l.); de írt ő Szalonakról is, holott szalonaki pap nem volt soha (Pathai levelei láthatók *Fabónál*: Codex Evangelicorum in Hung. et Trans. Diplomaticus, I. Pest 1869, hol így következnek: 1613: jan. 30. *Szalonak*; april 30. *Rohoncz*; máj. 6. *Szalonak*; máj. 20. *Rohoncz*; júl. 23. *Szalonak*; aug. 5. és 25. *Rohoncz*; oct. 12. *Szalonak*. — Ellenben Czene. *máj. 20-kán* így czímezi levelét: „Clar. et Doct. Viro Dno Alb. Molnár Szencziensi, *Ecclesiae Rohonczinae Orthodoxae Ministro fideli.*“ *Alb.*

¹⁷⁷⁾ Világosak Czene levelének szavai: „Gratias ago Deo O. M. immortales, quod te popularis amice domum duxerit, invexeritque unum cum familia tua honestissima, miseritque Angelum suum, qui te tuosque custodivet in hac via, et Rohonczinum usque incolumes deportaret.“ S ismét: „Te, vir doctissime . . . coniugen et liberos tuos . . . Deo O. M. commendo.“ *Alb.*

május első napjaiban csakugyan megérkezett ¹⁷⁸⁾, s hivatalába Pathai által beiktattatván ¹⁷⁹⁾, Körmendre ment ¹⁸⁰⁾, kétség kívül új uránál Batthyánynál tisztelkedni. S itt végkép elhallgat — az Album, s azért ezen túl kevés és csak töredékes adatokkal rendelkezvén, hézagos lesz előadásom is. Különben mikép érezte magát új állásában az eddig csak magántanítással foglalkodott, szenvedélylyel pedig csupán íróasztalánál működött, huszonhét éven túl Németországban, más környezetben élt férfiú, kiről, nem tudom mily alapon, de kétségtelenül igazán mondja a bár száz évvel későbbi Pápai Páriz, hogy predikátorságra nem termett ¹⁸¹⁾; mikép érezte magát ez idegen földön különösen hitvese, a német Kunigunda: azt egy későbbi nyílt vallomásából alkalmasint kivethetjük. „Az nagyságos Batthyány Ferencz uramuál is — írja 1617-ben ¹⁸²⁾ — megvolt volna szükséges táplálásom, hogyha az ott való állapothoz tudtam volna magamat alkalmaztatni.“ S valóban, nemzete, s felokozete, nem hagyta őt cserben: maga beszél a imént említett helyen, hogy a Törökök, Forgáchok, Károlyiak között talált pártfogókat, hogy Rédei Ferencz, a hasonló nevű fejdelemnek atyja, Lórántfi Mihály, az I. Rákóczi György ipja, Tököli István, a fejdelem Tököli Imre

¹⁷⁸⁾ *Pathai Istrán* ápril 30-kán Rohonezról még ezt írja Pálfi János pápai predikátornak: „*Dominum Albertum Molnarem exspecto. Itaque Synodi tempus ad adventum ipsius protrahendum duxi*“; május 6-kán pedig: „*Dominus Albertus Molnár iam adest. Hisce diebus convocatorias synodales ad te perferri curabo.*“ *Fabó* id. h. 63. 64. ll. (megjegyzem hogy ez nem a köveskúti zsinat volt, s mint látszik ez évben ol is maradt, ellenben 1614. apr. Veszprémben tartatott meg).

¹⁷⁹⁾ Hogy május 20-dikán is Rohonezon volt, Pathainak ez nap Pálfi, az írt leveléből látszik: „*D. Molnár te salutem amice.*“ *Fabónál* id. h. 68. l. Hogy pedig Pathai által iktattatott be, és májusban, a superintendensnek a hóban húzamosb Rohonezon tartózkodása szinte bizonyossá teszi; lehető egyszersmind hogy *ekkor* váltotta fel Pathait a rohonezi predikátorságban.

¹⁸⁰⁾ Mit sajátkezü jegyzéséből tudunk, melyet a ¹⁷⁶⁾ jegyzetben idézett Czenc-féle levélre vetett: „*Sunt redditae in Körmünd 6. Iunii 1613.*“

¹⁸¹⁾ „*Ad publice in Ecclesia docendum a natura non erat factus.*“ *Pap Zs.* az id. h. XXII. l.

¹⁸²⁾ A „*Postilla Scultetica*“ Ajánló-levelében.

nagyapja, úgy a Mariássiak segítették őt, hogy segítették Komárom és Szendrő, Patak és Szakmár, Várad és Debrecen; hogy a beregszásziak és kassaiak „az ő schólákban való szolgálatát“ kívánták; hogy Szécsi Tamás, a Szécsi Mária nagyapja, udvari papságával kínálta meg; hogy számos papi notabilitások „szeretettel forgolódtanak állapotának jobbításában“: őt azonban mindez nem boldogította ¹⁸³). Egy Pálfi Jánoshoz intézett leveléről írja Pathai 1614. júl. 13-kán: „*Solitudinem hominis video . . . avertit sortem affectibus!*“ ¹⁸⁴). Régi szenvedélye által irodalmi s kiadói munkásságra – hajtva, *nyomdát ohajtott alapítani*, s ha ez sikerül, ez tán lekötötte volna hazájához. De az időpo nt nem kedvezett. Rekkendő politikai levegő nehezkedett ép’ ekkor Magyarországra. – II. Mátyás nem akarván elismerni az imént választott erdélyi új fejedelmet Bethlen Gábort, ez, hogy tiszteletet parancsoló állással imponáljon a császárnak, fegyveres készületeket tett, szövetségesét, a törököt, hadkészségre bírta, s diplomatai lángelméje minden mesterségeit gyakorlatba vette; másfelől Mátyás, mind Magyarország, mind örökös tartományai, sőt a német birodalom Rendeit is arra akarta bírni, hogy őt, a békekérésében is rettegett férfiú ellenében támogassák. Mindenki megrendítő események küszöbén látta az országot, midőn a pozsonyi országgyűlés ép’ az nap lépett össze, melyen Pathai azt írja Molnár szándékára vonatkozva Pálfi János esperesnek: A mi a nyomdaszerzést illeti, helyeslem a szándékot, de módját nem látom. Várjuk be a diéta végét: az idő majd eligazít. Fegyver közt a törvények erőtlenek, a Múzsák keseregnek ¹⁸⁵). Ilyenkor természetes volt, ha Molnár hiában tett, ha tett, lépéseket; vállalata nem sikerült, s így mind inkább elkedvetlenedvén, felesége által is – rógatva, két évi hivataloskodás után, végre 1615-ben Rohoncznak, s ezzel szerencséjének is, végkép bucsút mondott.

¹⁸³) Később (1617) csak ennyit: „Ez tekintetes, nagyságos, nemes és becsületes rendeknek esmeretségét tartom nagy nyereségemnek *házamban két esztendőig való búdosásomról megemlékezetemben!*“ U. ott.

¹⁸⁴) Fabónál az id. h. 95. l.

¹⁸⁵) „*Quod studium coemendae typographiae adinet, consilium laudo, viam ignoro: expectemus finem comitorum, tempus docēbit. Inter arma leges silent, Musae moerent.*“ U. ott.

Mielőtt azonban Németországba térne, Erdélyt is megjárta ¹⁸⁶⁾, kétségkívül további új összeköttetések szövése végett, s főleg hogy magának Bethlen Gábor pártfogását jövőre biztossítsa. Megjelenvén a fejedelem előtt, a tudományok ez őszinte becslője őt tisztességes fizetés mellett ¹⁸⁷⁾ a gyulafejevári gymnásium első felügyelőségével kínálta meg, és családjával beköltözésre hívta fel. Azonban Molnár azon állást, melyet később az Opitzok, Alstediusok, Piscátorok és Bisterfeldiusok örömmel fogadtak el, saját vallomása szerint haza vágyó „német házanépe miatt“ mellőzte ¹⁸⁸⁾, és visszaköltözött Németországba ¹⁸⁹⁾.

¹⁸⁶⁾ Hogy erdélyi útja ez évbe esett, bizonyos latinmagyar szótára 1621-ki kiadásából, azt mondván a Bethlen Istvánnak szóló Ajánlásban martius 9-dikén: „Iam sex anni sunt, quod primarius in Transylvania ecclesiastes, me praesente, gloriaretur“ stb. — A „Sylloge Scholastica“ Ajánlásában írja Bethlen Istvánnak írja: „Quum primum te et Petrum fratrem tuum germanum in munita Transylvaniae arce Fogaras vidissem“ stb. — Bethlen Gáborhoz pedig, a „Saecularis Concio Evang.“ Ajánlólevelében: „Te enim ad regni gubernaculum divinitus evecto, reforescit d'iu afflicta Transylvania, restaurantur vastatae Partes Vngariae, recreantur orthodoxae ecclesiae et res publicae, mirifice lactantur VII Sedium Saxonicalium, ditioni Tuae subditarum incolae, qui hanc suam laetitiam luculenter mihi declararunt, quum per eorum urbes et territoria iter facerem.“

¹⁸⁷⁾ Minden gyulafejevári tanárnak 1000 ft fizetése volt. *Pap Zs.* kézírati jegyzése az id. életrajz XXXI. lapjához.

¹⁸⁸⁾ Me, cum adessem — írja a Jubilaeus Ajánlásában — Albens's Gymnasii Tui primarium inspectorem, honesto salario, designaveras, et ad immigrationem cum familia mea provisionem legatis tuis demandaveras. Postquam vero coniugii mei et familiae rationes a migratione me abstraxissent, et in hanc Germaniam reduxissent, non solum placide admisisti meam excusationem, sed etiam totius Vngariae gentis nomine gratulatus mihi es de exorsis denuo laboribus meis patriae nostrae inservituris, et ad gnaviter pergendum optatissimi honorarii missione me cohortatus es “ (S itt Keserői Dajka János udvari főpap pártolását említi). — 1621-ben a szótár harmadik kiadása Ajánlásában pedig: „Et Tu Albae Iuliae insignem bibliothecam colligere coepisti, gymnasium ibidem aperuisti, cui viros doctos praefecisti, ubi me quoque, cum adessem, honestissimo salario conduxisti, et etiamnum foveres benignissime, si meae familiae rationes me illinc alio non traxissent.“ — Végre a Postilla Scultotica Előszavában részletesben: „Az erdélyi felséges fejedelemnél Bethlen Gábornál is tisztességes hivatalom fizetése mellett volna, hogyha török és tatár hírekkel elrémített gyenge német házanépét oda bevihettem volna.“

¹⁸⁹⁾ Magyarország tartózkodása idejéből semmi publicatióját nem

XXII. Oppenheimba ment, felesége anyavárosába. Régi pártfogója, IV. Fridrik pfalzgróf, a tartomány ura, kit népe „az őszintének“ dísznevével ékesített fel, rég nem élt már; de fia, V. Fridrik is oltalmába vette őt, s az oppenheimeri iskola *timárává tette* ¹⁹⁰). De Molárnak minden hivatal terhére volt, egyetlen tere az irodalom, s így már 1617 végén írja idézett jubilaeumi emlékkönyvében: A hazának szükségese irásaimmal tehetségem szerint hűségesen fogok szolgálni, ha kegyelmes uram a választó fejedelemtől *csandesebb tisztet* s könyvek kiadásának kedvezőbb ürességet kinyerni képes leszek ¹⁹¹). Az irodalmat tartotta volt leginkább szeméi előtt Magyarországnban létekor is, hol magát annak állása körül kellőleg tájékozni igyekezett, s látni mily könyvek vannak s forognak kézen, mi nélkülöztetik ¹⁹²). Most visszautazván másod hazájába, csakugyan nem egy megbízatást vitt magával, de talált ott is. Ezek közül először, úgy Szo-

ismerok. *Jücher Allg. Gelehrten-Lex.* III. 603. ily gyűjteményét hozza fel: „*Variorum autorum Lusius Poetici in Neminem, Nihil, Omnia, Aliquid etc. Hamburgi (!) 1614.*“ Ugyancz *Pap Zs.* id. h. XXIII. így: „*Lusius Poetici excellentium aliquot ingeniorum. Hánau 1614.*“

¹⁹⁰) T. i. Jubilaeusa című (1617, 18) így nevezi magát: *Rectorem Scholae Oppenheimicae*; a *Postilla Scultetica* előtt, a pfalzgrófhhoz intézett versezet alatt pedig, így: *Collega Scholae Oppenheimicae.*

¹⁹¹) Gábor fejedelemnek írja ezt, az ő közbenjárását is kérve Fridriknél. Saját szavai: „*Hortatui Tuae Celsitudinis et D. popularium petitionibus libenter parebo, scriptisque necessariis patriae pro meo modulo inserviam fideliter, modo a Seren. Principe Electore Palatino, Magistratu meo Clementissimo, functionem tranquilliozem, et edendis libris convenientius otium, vel Tuae Celsitudinis respectu impetrare queam.*“ — Felhívja név szerint a pfalzi udvar legjelentékenyebb férfait is oly módon, hogy feltehetni, miszerint Molnár ezeknek kegyeit meg tudta volt már szerezni.

¹⁹²) Ezekről szólótában kiemeli Moliust, Hellopocust, Károli Pétert, Félegyházit, Beregszászi Pétert, Doreeskei Ambrust, Gyarmati Miklóst —, de, ú. m. „szánandó dolog, hogy ritkán (azaz nem eléggé tömötten) nyomtattatnak és igen drágán adatnak“: ő pedig a esű mellett is tömötten (apró betűkkel) s olcsón, hogy sokan vehessék, akarta adadni a könyveket. Folytatja: „Magyar Postillát négyet láttam: Kulesár Györgyét, Beythe Istvánét, Bornemisza Péterét és Telegdi Miklósét: de az elsőtől kiválva, alig méltók az többi, hogy ujjban kinyomtattassanak“, mert, ú. m., sokan jobbakat írnak deák és német nyelven. „Bár fordítanak!“ teszi hozzá.

gedi Gáspár úr buzdítására s tőle és egyebektől segítve, mint a szerző iránti személyes kegyelettől indítatva, *Scultetus* > *Ábrahám*, a választó fejedelem udvari főpapja *szentbeszédeit* ¹⁹³⁾, majd a reformáció (1617-ki) százados ünnepe alkalmából > *egy emlékkönyvet* adott ki ¹⁹⁴⁾; amazt a nagyszombati gyűlekezetnek és „ennek főfő patrónusinak“ ¹⁹⁵⁾, ezt Bethlen Gábornak ajánlva. — Ez időbe esik Molnárnak egypár apró kísérlete is romai versmértékben, melyek közül egy épen ez időbeli hangulatáról tesz tanuságot. T. i. a *Postilla Scultetica* Ajánló-levelében írja: „Ez én ennyi fáradságos búdosásimnak meggondolatjában előszer ezzel vigasztalom magamat, mivelhogy látom azt hogy :

¹⁹³⁾ „Hogy pedig felköltözésemnek utána, előszer ez Abrahamus Scultetus uram Postilláját fordítanám meg, első oka ez, hogy egynéhány könyvárosok kértek arra még Magyarországra költözésem előtt is ; másik oka az authorhoz való becsülemem, szeretetem“, kit, ú. m., húsz év óta örömet hallgatott stb. — Czíme: „*Postilla Scultetica*: Az egész eszt, által való Vasárnapokra és fő innepekre rendeltetett evangoliumi textusoknak Magyarázata, melyben az igaz tudománnak részei befoglaltattak, és ellenkező tévölgségek meghamisíttatnak . . . Scultetus Ábrahám által, az Rhénus vize mellett regnáló Friderik Palatinus herczegnek Haydelbergában udvari fő predikátora által, melyet németből m. nyelvre fordított Szenci Molnár Albert, 1617. Oppenheimumban nyomtatta basileai Galler Hieronymus maga költségével. 4-r. 1089. l.

¹⁹⁴⁾ Czíme: *Secularis Concio Evangelica*, azaz *Jubilaeus Predikáció . . . 1617 Scultetus Ábrahám által. E germanico in Vngaricum sermonem conversa, et . . . cum Appendice latina De Idolo Lauretano et horribili Papatus Romani Idolomania et Tyrannide ; quibus subiunctae Admonitiones cl. vir. Vergerii, S. Hulderici et aliorum . . . per Alb. M. Sz. Rectorem Scholae Opphem. Opp. typis et aere Hier. Galleri Basileensis, 1618* (Az akadémia könyvtárában I. Rákóczi György példánya, Prágai András sajátkezű beírásaival). A Toldalék előtt így : „*De Idolo Lauretano, quod Julium III. Romanum Episcopum et quosdam eius successores non puduit in tanta luce evangelii undique erumpente velut in contemptum Dei atque hominum approbare.*“ S, közzé teszi, ú. mond, mert vannak Magyarországon is „*qui quasi sui obliti, irrepentem denuo papatum susque deque habeant, cum pontificiis et aliis haeticis coniugium contrahant et liberos suos Jesuitis tradant erudiendos.*“ A hely a Pázmány által szellemi eszközökkel megindított ellenreformációra tanulságos.

¹⁹⁵⁾ Mert, úgy mond, hí gyámolai a nagyszombati ekkleziának minden üldözés közepett ; s itt a már olhúnyt Asztalos Andrásról is emlékezik, s ennek vejeiről, kik szinte pártolták őt, mint ijok.

„Számkivetésben járt ez földön Krisztus urunk is :

Járjuk el ez járást hát mi is, ő tagai.“ ¹⁹⁵. b)

- y Nyereségre lehetett számítva főleg ama két latin röpirat, melyet szinte ez időben tett újra közzé, s melyek tartalmát címök mutatja : *Idea Christianorum Hungarorum sub tyrannide Turcica, epistola quondam a clar. viro Paulo Thúrio rectore scholae Tolnensis ad amicos perscripta ; et Oratio de statu Vngariae, Dni Franc. Comitis de Frangepán archiep. Colonicensis . . nunc opera Alb. Molnár coniunctim edita.* Oppenh. 1616. 4-r.

XXIII. Teljesült-e Molnárnak valamely kevesebbé elfoglaló hivatal utáni óhajtása, az ezentúl nagyon gyérülő adatok miatt nem mondhatom meg, de annyi bizonyos, hogy cseréje szerencsés nem volt, bár ott sem maradt segedelem nélkül. Tőle magától tudjuk, hogy a Magyarországból visszatérőt, már Ambergben, Keresztely anhalti hercegeg segítette ¹⁹⁶) ; Oppenheimban a pfalzgróf vette pártfogása alá, őt, mint mondatott, tanárrá is nevezve ¹⁹⁷) ; támogatták ennek rokona János biponti gróf, újra régi jó ura Mórícz hesszeni landgróf, Gryn Kristóf nagycancellár, Brederode Péter a belga szövetséges státusok követe, Lingelsheim György Mihály választófejedelmi belső tanácsos, mely kettőt „compatres meos suscipiendos“-nak nevezi. Hazulról Bethlen Gábor négy, Rákóczi György két, Vicei Máté kolosvári nemes úr egy ízben

¹⁹⁵ b) Ugyanitt lefordítja Thúri Pál egykori szántai predikátornak (virágz. 1555) Calvin Institútiójára írt latin distichonát, így :

A szent könyvek után, kiket az nagy apastolok írtak,
Emnél jobb könyvet még soha senki nem írt.

Lefordította Beza Tivadar epigrammáját is „In cyclopicam Vbiquitariorum insolentiam“ 5 distichonban, mely *Virág Benedek*nél látható (Magyar Poéták, kik romai mértékre írtak 1540—1780. Pest 1804. a 37. lapon). Alatta ez áll : „Vertobam et aponebam Oppenheimii, die 25. Maii 1616. Alb. Molnár.“

¹⁹⁶) „Mihi et familiae optatum exhibuit beneficium Ambergae. in remigratione mea in hunc Palatinatum Rheni.“ A szótár 3-d. kiadása Ajánlásában.

¹⁹⁷) „In hac Germania literatissima nutricios mihi Deus . . . inprimis conciliavit Sereniss. Bohemiae Regem Fridericum, Imperii huius primum Electorem Palatinum, cuius liberalitate etiamnum me meosque sustentat.“ *U. ott.*

küldének neki összegeket ¹⁹⁸); Mező-Szegedi Gáspár és Krausz János Nagy-Szombatból szinte : mindame'lett szükségezt érzett ¹⁹⁹), s volt érzendő ezentúl is, miután azon fürgeteg, mely családját Magyarországon remegtette, és őt innen elűzte, ott öntötte ki pusztító árajait. 1619-ben *kitört a harmincz éves háború*.

XXIV. Nincs adatom reá miért hagyta ott Molnár — oppenheimi (igaz hogy csekély) rectori állását; de alig tévedünk, ha felteszszük hogy Scultetus barátsága s a cseh királylva választott V. Frigyes pfalzgróf udvara vonta *Heidelbergbe*, kinek — úgy mond — nagylelkűségéből tartja fenn magát övéivel együtt ²⁰⁰); s még inkább hogy itt talált az Aubriakban nyomtatókat újabb két munkájának. Első kiadványa, 1620-ban, a reformátusok zürichi *imakönyve* volt, melyet, mint Kaposi János nevezi, helvét nyelvből fordított magyarra; a másik, 1621-ben, *szótárának* már említett harmadik kiadása, melynek latin-görög-magyar része „Gábor Magyarország választott királyának“, magyar-latinja pedig Bethlen István Erdély kormányzójának volt ajánlva; s melyhez az újabb paedagogiai nézeteknek Magyarorszáiban terjesztése végett még „*Syllecta Scholastica*“ című gyűjteményt csatolt ²⁰¹). Az imakönyv Ajánlásában, mely Heidelbergben

¹⁹⁸) U. ott.

¹⁹⁹) „Az én felköltözéseimnek utánna elsöben és utolszor is ö kegyelmek által (Szegedi és Krausz) érkezett ez ilyen munkáiban keresztyéni szeretetből nyújtott segedelmem nagy szükségemnek időjén“ (Az „Imádságos Könyvecsko“ Ajánl.). Ismét: „Támaszszon az irgalmas isten oly patrónusokat, a kik efféle munkára nyújtsák adakozóbb kezeket, kiknek jótéteményekkel menekedhessem meg az enyimekkel e szüntelen rajtam regnáló szülkölkölésnek terhe alól.“ U. o.

²⁰⁰) L. a 197. jegyzetben idézett helyet, mely 1621-ben íratott. — Az Imáds. K. Ajánló-levelében is áldja Fridrik cseh királyt „kinek isten után segedelmével élek ez helyen.“

²⁰¹) „Imádságos Könyvecsko . . . az igaz religión való tanítóknak és mártiroknak, az szentíráis szorint szerzett új és ó könyveikből szedettek. Melyet ujonnan boesátott ki Sz. M. A. Nyomatták Haydelbergában Aubrius Dániel és Dávid. 1620. 8-r. összesen 438 l. — A „Lexicon Latino-Graeco-Vngaricum“ és „Dictionarium Vngarico-Latinum“ toldalékának teljes czínét adom, mert ez az utóbbinak egész tartalmát is elsorolja: „*Syllecta Scholastica*, volut I. Methodus Novam aperienti Scholam, ecclesiae

aug. 10. 1620 kelt, tudósít, hogy „országunkban járván kelvén, látta“ hogy „egynéhány zavaros folyamatú imádságos könyvek“ forognak kézen; azért adja ezt, melyet „még tavaly (tehát 1619) elkészített; ki is bocsátta volna még husvét előtt, azmint ez nyáron is kinyomtattatott volna avagy az Calvinus Institútiója magyaról, avagy az megöregbített Dictionarium, hogyha az nyomtatásban munkálkodó ifiúság hudi hírekkel másuva nem vonyuttatott volna.“ Adja tehát ez imakönyvet addig is, „míglen az mi keresztyén (azaz református) felséges Gábor fejedelmünknek kegyessen meghagyására az Calvinus János magyaról fordított Institútióját, és Rákóczi György uramnak Ő Nagyságának intésére az boldogult Kecskeméti Elekes János predikátornak az sz. János Jelenésére írott predikációit is kibocsáthatandom . . . mely könyveknek idejében ²⁰²⁾ kibocsátásába való szándékomat két dolog késleli kiváltképpen: első az könyvárosoknak *hadaktul való felelmek*, és azoknak nyomtatásban munkálkodó legényekből való szükségek; másodsor az én *szűkölködő állapotom*. Mert, az mint az deákok szólnak: az holdvilágtul nem érik meg az

ac roip. apprime salutiferam, Johannis Bilstenii. II. De Scholis Vernaculis, item quae ad uberiorem ingenii cultum comparandum faciunt, ex Politia Eccl. Wilhelmi Zepperi. III. Institutio Puellarum, ex Epistola D. Hieronymi ad Lactam. IV. De formando Studio, Rod. Agricolae Epistola scripta Heidelbergae, Anno Christi 1484. V. De Tempore studiis impendendo, Petri Mosellani. VI. De Ratione instituendi puerum ab anno aetatis sexto et septimo ad annum usque decimum quartum, ita ut praeter duas aut tres maternas linguas etiam latinam discat recte loqui et scribere, graecam vero mediocriter intelligere; insuperque rudimenta Dialecticae et Rhetoricae ad usum scribendi conferre. Nicodemi Frischlini peregrinantis in Vngaria A. 1584. VII. Institutio inventutis in Paedagogiis illustribus inferioris Palatinatus. Collectore Alberto Molnár. Heidelb. 1621. 8r. öszvesen 107 l. Ajánlva Bothlen Istvánnak, az erdélyi gubernátor Bothlen István fiának (Hogy e gyűjtemény nagy kedvességre talált, bizonyítja az, hogy midőn Ender Farkas nürnbergi könyvtáros Molnár szótára harmadik kiadását 1644 és 45-ben (tehát jóval M. halála után) Frankfurtban újra kiadta, az egész Syllectá-kat is újra lenyomatta). E harmadik kiadás impressuma: „Heidelbergae, typis viduae Geor. Geyderi, impensis Heredum Wecheliorum, Danielis et Davidis Aubriorum et Clementis Schleichii 1621.“

²⁰²⁾ Vegyük észre e szokatlan formát: ideje-ebb-en, mely a korább-an (korábban) hasonlata szerint van.

szülő, hogyha az napfény nem érleli: azonképpen én is lassú serőnségbéli gyümölcsöket az szükségnek terhe alatt (így!). Mert az szükség miatt való szomorúság nem kicsiny homályosítására vagy az ily munkára kívánandó elmoi-vidámságnak. Megígérték jóllehet ez könyv titulussa alatt megnevezett fő könyvárosok (az Aubriak) az Calvinus Institúciójának kinyomtatását, de nekem igen kevés jutalommal: sőt az corrigálásban jövendő nagy fáradsággal, és házam népére való gondviselésemnek is fogyatkozásával. Ez mellett pedig készebbeknek is mutatják magokat az megjobbitott dictionáriumnak és az ő kértfekre megfordítandó Mártirunkönyvnek kinyomtatására, hogynem egyéb könyveknek, avagy az Elekes János megemlített Predikációinak kinyomtatására. Nem is csudálom *ez félelmes időben* jövendőre tekintéléseket . . .⁴ Ismét hosszasabban szólaltattam meg szerzőnket, mert e helyek heidelbergi tartózkodásakori szándékai, megbízatais a állapotairól részletesen tudósítanak. Újra meggyőződhetett szegény Molnár a bal esoréről, mert míg Erdély a hatalmas Bethlen oltalma alatt nyugalomban és jólétben virágzó: a Németországban dühöngő vallási háború már is a Rajnáig vetette el nagy árnyékát; s míg egyelőre csak a munkás kezeket vont a nyomtatások nélkül magát fenn nem tartható Molnártól, s a kiadókat irodalmi vállalataikban ovakodókká tette, másfelül a nagy harezba egész erejével bevont, jelenleg a prágai várban ülő pfalzgróf nagyobb vagy állandó pártfogását annál kevesebbé tekinthette biztosítottnak, mert *az udvari környezet is meg kezdé sokallani a magyar íróra fordított költséget*. T. i. maga vallja be, hogy „némely idegenekre irégykedők azt tartják, hogy illendőbb volna azoknak költségekkel tápláltatnom, az kiknek szolgálni igyekezem, és im már is szolgáltam szükséges könyvek kibocsátásával“²⁰³).

XXV. Ez aggodalmak közt, és, mint maga mondja, ez „inséges állapotban“, melyet az említett számos pártoló segedelmei mindössze is csak enyhíthettek némileg, ha — mi a köz háború közepett igen lehetséges — egy időre legalább, egészen el nem maradtak, fejezte be Molnár az Oppenheimban

²⁰³) L. az *Imáds. Könyv. Ajánl.*

> már munkába vett „*Institútiót*.” *S ekkor jött a fő csapás.* A fejrhegyi ütközet 1620. november 8-dikán véget vetett V. Frigyes királyságának, s őt magát földönfutóvá tette. Saját tartományát, a rajnai grófságot, elfoglalták a spanyolok; székesvárosát Heidelberget a vad győző Tilly 1622-ben egész dühével látogatta meg. Molnár, könyvei kivételével, mindentől megfosztatott, felperzseltetett, megkínóztatott ²⁰⁴). Szerencsétlensége színhelyéről átvándorolt 1623-ban *Hánauba*, s megindult ismét a segedelmezés. Nem csak a visszautasítás daczára hozzá mindig kegyes Bethlen, ennek hitvese Károlyi Zsuzsánna, Rákóczi György, és számos más tisztelői, nem csak Patak és Várad, Kassa és Nagy-Szombat, úgy Szatmár vármegye, küldtek neki koronként pénzeket; hanem Mórícz fejdelem, de még a pfalzgróf, saját bajaiban, sem hagyták el őt, ennek nénje, a hánaui kormányzóné Katalin fejdelemasszony is támogatta; sőt Hánauban a német, a francia, a belga — Frankfurthban is a francia és belga predikátorok jótéteményekkel voltak iránta. Állapota javítása végett még — ez év nyarán egy *németalföldi* út is következett, tán épen az őt annyira szerető Scultetus által, a háború folytán szenvedett veszteségei helyre-ütésére, tervezve. Mert e virágzó tartományok nem csak gazdagok, hanem a hit dolgában buzgók is voltak: amiért a Calvin irodalmának Magyarországbán egyik fő bajnoka ott nagylelkű fogadtatásra tarthatott számot. Társa említett jó emberének veje, Gvolfius Rajnárd volt, kivel e gyönyörű utat le a Rajnán a tengeri városok felé, tette. Reményök nem is csalt. Oka volt hálásan megemlékeznie azon nagy szeretetről, melylyel fogadták, s azon szép segedelmekről, melyekkel megtiszteltetett. *Köln, Wesel,*

²⁰⁴) „Keményen megsanyargattván, és, könyveimtől megválva, minden marhácskánktul megfosztatván, költöztem ide Hanóviába . . .” írja a *Calvin Institútiója* előszavában; esztendővel utóbb pedig: „szinte csak ez is csuda, hogy az ki most ezt magyaról íróm, az isten anyaszentegyházának dicsőségéről, ennek előtte három esztendővel messze földön *felfiggesztetvén kínoztattam*, pörzsöltettem az ellenségtől (*Consecratio templi novi*, 152. l.). E helyet, mondanám comico-tragice, illusztrálja a Calvin Institútiója képes címlapján látható rajz, mely Molnár arcképe keretének háttérében martyrizátiója ez új nemét (a „*felfiggesztve kínozást, pörzsölést*) képbén mutatja fel.

—*Rees, Arnheim, Harderwick, Amsterdam, Leyden, Hága, Rotterdam, Dordrecht és Utrecht* azon kör, melyet az utazók leírtak; a városok seniorai és tisztviselői, kiknek, barátaik által ajánlva, ismeretségökbe jutottak, úgy látszik megorvosolták Molnárunk sebeit, melyeket a háború rajta ütött ²⁰⁵). Mindamellett végre is csak bele kellett fáradnia a sok bajba, s az egész világra szorulásba. Elláthatatlan volt a háború hova dölése is, s annak vége. Kedves lehetett tehát előtte Geleji Katona István kassai levele, melyben őt a kegyességes fejedelemnek, Bethlen Gábornak nevében újra Magyarországra hívta. Az *Institúció* kiadását kelle még befejeznie „míglén az úristen alkalmatosságot enged a *Felségedhez való költözésre*, arra az kívánatos hivatalra, melyet Felséged parancsolatjából Geleji István uram hívségessen megírta (sic) elmúlt esztendőben Kassán költ levelében.“ Sietett tehát. Rá tette Calvinra az utolsó kezét, befejezte az 1623—24-ki télen a roppant munka kinyomtatását — mely idő tartama alatt kiadótól minden héten másfél tallér jutalmat vett ²⁰⁶), míg az, Bethlen Gábornak ajánlva, 1624-ben a husvétii vásárra végre megjelent ²⁰⁷). Ez meglévén, nem sokára *vég búcsút vett Németországtól*. Az év utólján már Kassán találjuk őt.

XXVI. S ezzel Molnár élete utolsó szakához értünk. Az 1625. év nagy részét Kassán töltötte, az bizonyos. Itt jelent meg a Monaki Miklós által építtetett bekecsi templomnak 1625. év első napján véghez ment felszentelésén; ezen alapító felszólítására szerkesztette s adta ki ugyanitt az e kis eseményre vonatkozó emlékkönyvet ²⁰⁸), melynek elő-

²⁰⁵) Az „*Institúció*“ Ajánlásában.

²⁰⁶) *U. ott.*

²⁰⁷) Az „*Institúció*“ teljes czíme: Az Keresztyéni Religióra és igaz hitre való Tanítás, melyet deákul írt Calvinus János, és oztán francziai, angliai, bergiai, olasz, német, cseh és egyéb nyelvekre fordítottanak, mostan pedig az magyar nemzetnek isteni igazságban való épületire magyar nyelvre fordított Molnár Albert, hasznos és bővséges registromokkal egyetemben. Nyomtatták Ilanóviában, Aubrius Dániel, Dávid, és Szeikius Kolemén költségekkel. M. DC. XXIV. 4r. öszvesen 1620 l.

²⁰⁸) *Consecratio Templi Novi*, azaz Az ujonnan felépíttetett bekecsi templomnak dedicálása és megszentelésekor, sok fő népeknek, nemes uraknak, tanítóknak és köz rendeknek gyülekezetiben ez 1625. eszten-

szava Kassán 1625. aug. 20-kán kelt. Állását nem jegyezte fel. Visszemlékezve a fejedelem parancsolatából 1623-ban Kassán kelt meghívására ²⁰⁹⁾, hihetőnek tarthatjuk hogy e helytt tanítói, vagy Lampe gyanítása szerint iskolaigazgatói hivatalt viselt; de meddig? arra biztos támpontom nincs. Sőt ezentúl négy évre teljesen elpendül. Még is alig kételkedhetünk hogy az 1625—30. közti időt is a hazában, hihetőleg folyvást Kassán, töltötte ²¹⁰⁾. Mit keresett volna a valláshá-

dőnek első napján tétetett Predikációk, az templom falaira és az székekre feliratott szentírásbéli könyörgések és szép mondások. Ezek mellé adatok az ott tött predikációkkal egyenlő értelmű predikációk. . . Az ns és vitézlő Monaki Miklós úrnak, és ő kegyelme istentfőlo házastársának, az ns és tiszteletes, Csitncki Anna asszonnak akarattjokból nyomtatásban kibocsáttattanak. Kassán, Schultz Dániel által, 1625. esztendőbe. Kis 8r. összesen 287 l. — Hozzá járul: Hívséges és üdvösséges Tanácsadás az oly házasságról, mely két ellenkező religión való személyek között leszen. Melyet Petrus Molinaeus francziai nyelven írott, oztan németből magyarra fordított Molnár Albert. 16 l. — És: „Dedicatio Regii Sacelli Cassoviensis, per Rev. et Clar. Virum Dn Petrum Alvinci, Vng. Eccl. Cassov. Antistitem ac Senioremer meritissimum, azaz: Kassán az királyi házban való kápolnának az abúsusokból isteni tiszteletre szenteltetésekor tött Predikáció, mely mostan a bekecsi templom dedicálásakor tétetett predikációk mellé adatott az autorának javallásából. Kassán, nyomtaita Schultz Dániel, Anno 1625. 16 l. — A könyvet megelőző latin és magyar versek közt érdekes Körtvélyesi János zambori predikátoré, t. i. 12 magyar distichon, többnyire leonínusok, melyektől legalább a folyamatosságot nem tagadhatni meg. Ugyane szerzőtől a 114. lapon hexameterekben áll: „Ez áldás (az anyainak) eluyérésre szolgáló intés“ 10 hex. szinte rímekkel. Péld.

Szófogadatlanság mindent vesz, s csakhamar aggság
Azt követi, és nagy kár, maga mindenkor fizetést vár.

(Észre veendő itt a második versben az elisio; s a *maga* „bár“ értelemben). — A beszédek szerzői Szepsi Mihály tarczali fő pred., Károlyi András szántai, Prágai András szereneci pred., Tasnádi Mihály, Szepsi segéde (*domesticus*). Ezekhez járul Scultotus két beszéde az isten anyaszentegyházának dicsőségéről, és szentírásbeli tanítás az képekről, Molnár által fordítva.

²⁰⁹⁾ L. a szöveg XXV. fejezetét.

²¹⁰⁾ Lássuk mint keletkeznek a históriai mesék, ha a conjectúrák kritika nélkül készülnek. *Bod* Molnárnak oppenheimi rectorátját, melyet pedig már 1619 olhagyott, 1629-ig látszik kiterjeszteni, midőn ez egész évtizedről nem tudva semmit, így tapogatódzik: „Mikor oztán idővel, 1629. eszt. engedelmesskedvén a Bethlen Gábor fejedelem hivatalának, akart

ború dühöngése közt Németországban, hol fő jótévője Frigyes a pfalzgróf bujdosóvá, tartománya a katolikus Maximilián bajor herceg birtokává lett, a protestáns-üldöző császár, II. Ferdinánd, hatalma fénypontján állott, s az edictum restitutionale épen a kálvinistákat vetette Németországban átok alá. Biztos tudomásom azonban ez időben hol tartózkodásáról, mint mondtam, nincs. Nem írt semmit, s így saját munkái sem utasítanak el. Csak 1630 elején, tehát már — Bethlen Gábor halála után, jelenik meg ismét, még pedig *Kolosvárt*. T. i. itt és ekkor kelt, január 20-kán, „Az legfőbb Jóról“ című fordított munkájának Ajánló-levele, mely szinte felföldi összeköttetéseire mutatóván, azt engedi hinnünk, hogy kassai lakása húzamos volt. Ebben beszéli, hogy Zigler György rigai tanár munkája (*Discursus de incertitudine rerum humanarum theologicus, othicus et historicus*), melynek német fordítását Josquinus Betulejus megöregbítve „Világ & Tükre“ cím alatt 1609 Hánauban másodszer adta ki, Magyarországon is többek által kívántatván, s öt három könyvnyomató is kérvén hogy a köz kedvességű munkát magyarra

jöni a fejevári kollégyiomba (?), amíg Magyarországon egynél másikkal jóakarói között töltötte az időt, jöven akkor egész házanépével együtt, a fejedelem megholt, s ő is oztán a kollégyiombéli hivatalra nem alkalmaztatott.“ Bolot követtük mindnyájan, bár *Benkő* már 1778-ban tudta, hogy Molnár 1625-ben Kassán volt (*Trans. II. 344*); de legszobben kifejtve és kitoldva a rege *Szilágyi Sándornál* jelenik meg, ki azt Erdély Története II. kötetében 232. l. így beszéli el: „Midőn végre 1629-ben, engedve fejdelme harmadik meghívásának, elfogadá a fejevári iskolaigazgatóságot, magára nézve legrosszabbkor tevő. A fejedelem meghalt, s Molnár a bekövetkezett zavarok közt nem alkalmaztatott. Így állomás nélkül maradván, Kolosvárra húzódott, hol tudománya és fényes tulajdonai csakhamar köz irigység tárgyává tevék“ (de az ő irgalmazók elleni panasza 1629-ki nyárra szólának, midőn Bethlen még élt!); „s a nép, mint Bisterfeldet a: ördöggel való cimborázással vádlá“ (Miért? Bisterfeld legálább *physices* prof. volt; Molnár pedig ártatlan *theologus*! Vagy tán most lett ő, családját a városban hagyva, juhásztorrá? s most szövetkezett ő — ama románcznak toldalék versszaka szerint (l. feljebb a 42. jegyz.) — az ördöggel?) „Családjá fenntartása s könyvkiadásai csakhamar adósságokba keverték“ (De ő ez öt év alatt csak két munkát adott ki: ama kassai könyvet, azt azonban Monaki nyomatta, s a Legfőbb Jót, melyet Brower nyomtatott, ki neki érte tiszteletdíjt is fizetett, mint láttuk).

fordítaná, ő azt Brewer Lőrincz löcsei nyomdász és kiadó megújított kérésére, jutalom mellett, elkészítette 1629 nyarán „egy keserűség-vigasztaló, és egy igaz szeretetre oktató könyvecskékkel egyetemben, melyekkel — úgy mond — vigasztaltam is magamat *némelyek szomorító és kártevő rágalmazások ellen*“ ²¹¹). Tán nem tévedek, ha e kártevő rágalmazásoknak tulajdonítom kassai állomásának elvesztét, és Erdélybe átköltözését. Itt fejezte be az említett munkát, szűkölködő állapotban, az új fejdelem, I. Rákóczi Györgytől, ki egykor szinte segítette volt, megfoghatatlanul, elhanyagolva, sőt észre sem véve; s adósságokból élődve, melyekből aztán Monaki Miklós veje, Darholz Ferencz „Fintának és Hillyónak örökös ura“ rántotta ki nem csak, hanem családjával együtt tartotta oly bőkezűen, hogy ez ajándékokból szegény Molnár, leányát is kiházásíthatta ²¹²). S im ez volt Molnár *utolsó munkája*, mert ama két kisebb fordítás, melyet az idézett helyen említ, világot többé nem látott. E perctől fogva semmi híre többé. Vég évei e meddő szakában, midőn már semmi jövedelmező megbízatásai nem voltak, midőn vigaszt már csak a múltban és — a távol jövőben találhatott, visszatekintett lefolyt életére, s tán ekkor jegyezte össze egy későbbi korú életíró számára, milyenre az irodalmat ifjúsága óta szenvedelmesen üző férfiú számot vélt tarthatni, pályája ada-

²¹¹) A könyv czíme: Discursus de summo bono. Az legfőbb Jóról, melyre ez világ mindenkoron sorényen és valóban vágyódik. Az bibliai és világi sokféle históriákért és példákért olvasásra kedves és hasznos. Ennekelötte Josquinus Betulejus által Ilanóviában bocsáttatott ki. Melyet mostan némelyeknek kérésekre magyarrá fordított Sz. M. A. Lőcsén nyomtatottatott Brewer Lőrincz által. 1630. Kis 4r. öszv. 418 l.

²¹²) T. i. ezen úrnak ajánlja könyvét halálúl „mindenkori velünk tett jótéteményiért, és hogy az elmúlt esztendőben *szűkölködő állapotomat megszánván, oly segedelmet és annyi költséget nyújtotta táplálásunkra*, melyvel ezelőtt való jobb időkben németországi fő akademiában is egy tanuló ifiat tisztességgessen taníttathatott volna. Mely Kld kedves ajándékával *itt való adósságimból is kimenekedtem, és még mostan is azzal élek az enyimekkel*; annak felötte jegybe adott leányunkat is ugyanazomból rövid nap házasiítjuk, istennek kegyelme velünk lévén.“ — Tehát nem csak hogy magát adósságokba nem verte könyvkiadásaiival, hanem épen másnak költségén kiadott könyve jutalmából fizette le, Kolosvárt laktában, adósságait, s a *plus*-ból leányát is kiházasiította.

⁵ tait, melyeknek terjedelmes kötetről gr. Kemény József emlékezik ²¹³). Ekkor, különösen 1633-ban rendezte személyét érdeklő papirosait is, melyeket Pap Zsigmond és Kemény után, Album néven, használtam én is e dolgozathoz ²¹⁴); s végre ekkor rendezhette azon, a reformáció általános történetére kétséggkívül becses, és még Németországban összedezett eredeti s önkezű leveleiket a külföldi reformátorok s más tudósoknak, melyek mind eddig, mint siket ércz rejlenek Marosvásárhely kincshalmazai közt ²¹⁵). Talán megjő ideje annak is, hogy mind ezek a történet érdekében közhaszonra fordíttatnak. Ezek is új ágakkal fogják szegény Molnár érdemkoszorúját — post fata — terebélyesíteni, melynek árnyában, a szükség kinjai közt elsenyvéd — elpendült! Mert *halálának* idejét sem tudjuk. Némelyek Boddal 1630-ra teszik, helytelenül, mert mint az imént láttuk, 1633-ben még élt. Halála helyét sem vagyunk képesek pontosan meghatározni ²¹⁶). Hogy Erdélyben múlt ki, kortársa, gyu-

²¹³) „Egy pergament táblájú, nagyon elrongyolt, régi kézirat 8-adrétben, minden cím nélkül. Ez maga Molnár Albert saját keze írása, mely utazásairól, házasságáról, magán s hazánkat érdeklő némely nevezetes történetekről stb. való jegyzéseit foglalja magában. Ennek 516-dik lapján stb. Találtatik ezen kézirat a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban, 3619. könyvtári szám alatt.“ *Kemény* az id. h. 328. sk. 1.

²¹⁴) L. erről az 1. jegyzést — Hogy ezen Album rendezésével ekkor foglalkodott Molnár, bizonyítja különösen a levelekre itt-ott vetett apró jegyzetek egyike, mely Sári Orvos Mihálynak egy 1601. sept. 31. (30-d.) Herbornban hozzá írt levelének aláírása alatt Molnár saját kezétől látható, s így hangzik: „Post, rodux in patriam, rector Comjatini, Tyrnaviae 1604, ian vero Sáros-Patakini Pastor primarius ab Anno Dom. 1614. Vivit podagra afflictus etiamnum 1633.“

²¹⁵) Szatmári *Pap Zsigmond* szerint a következő levélírók vannak e gyűjteményben képviselve: Calvinus (3 levéllel), Beza, Martyr, Zanchius, Sylburg, Ursinus, Xylander, Bullinger (3 levéllel), Bibliander, Lavater, Stuckius, Haller, Musculus, Merlin, Grynaeus, Sulzer, Lycosthenes, Oporinus, Danaeus, Ramus, Erastus, Borhagius, Virettus, Crispinus, Hubertus, Vulteus, Hyperius, Juettus, Crusius, Piscator, Bocatius, Sturmus és mások.“ E gyűjteményből hasonmások az *Erd. Pred. Tár* VI. köt.

²¹⁶) „Úgy látszik nem sokkal ez után (utolsó könyvének 1630-ban megjelenté után t. i.) megholt Erdélyben *Koloszedron*“ mond *Bod*, Ath. id. h. — Ennek szavára másokkal együtt jómagam is 1630-ban halattam meg Molnárt. — *Szatmári Pap Zs.* (id. h. XXXIV. l.): „*Kolosvárt* a leg-

lafejérvári tanár Alstedius emléksorai bizonyítják, melyek így szólaltatják meg a halottat:

Hungariae cunas, curas calami thalamique
Deboo Theutoniae: *Dacia dat tumulum* ²¹⁷).

XXVII. Így élt, ennyit tett, ennyit hányattatott, s így vészett el felekezetének és irodalmunknak ezen egykori díszé, áldozatául az önelhatározási erőly hiányának, és kettős — az irodalom és szerelem — szenvedélyének. Okunk van nemzettől meleg hálával emlegetnünk a külföld több fejedelmeit, kik hitfelekezetők, részben a tudomány iránti tekintetből nem szüntek öt segélyezni; a külföld számos tudósait és barátit, kik személyes érdemei és szeretetre-méltósága miatt annyi rokonszenvvel, részvétellel, sőt munkás barátsággal szépiték életét; de a hazát sem éri hidegség vádja ²¹⁸): maga ismertet

nagyobb szegénységben húnyt el^a; s ismét: „Hazájában éhséget, szükségét, és keserves rágalmazásokat szenvedett, *hat gyermekeivel* és a halhatatlan emlékezetű reformátorok unokájával, mígnem végre általköltöztek 1633. eszt. Áldott hamvai a kolosvári temetőbe nyugosznak *minden sírborító kő nélkül*, mert . . . nem találtatott, a ki egy illendő nagyságú követ adott volna sírja boborítására. . . . Azért is *csak egy kisded kötéblúra*, mely könnyen akárkitől is elvitethetett, *írtak fel* a következendő versei Bisterfeldnek.“ Mind ennek szerettük volna kútforrását is tudni. — Az újabbak is: az *Ismerettár* (P. 1864. X. 843.), *Szilágyi Sándor* (Erd. Tört. 1866. II. 232) sm. szinte 1633-at veszik fel; az utóbbi azt is tudja, hogy „midőn elhagyatottságának híre elterjedett, *a külföldre meghívásokat kapott: már késő volt*“: honnan? én ugyan nem tudom. De magában is felette valószínűtlen állítás ez. Ez időben t. i. Molnár régi ismerősei igen megriktáltak már; Rittorshusius, Remus, Piscátor, Scultetus rég elhaltak, emez maga is kiszorult volt Heidelbergből; fejedelmi pártfogói, V. Frigyes száműzve, Móricz landgróf, lemondva az uralkodásról, mindkettő 1632-ben húnyt el; s a reformátusok, üldöztetve Németországban a katholikuskok és lutheristák által, a jelentékenyek többnyire Hollandba futva, de-hogy adhattak volna idegen kálvinistának hajlékot, vagy, éppen hivatalt!!

²¹⁷) Bodnál az Athénás 184. l.

²¹⁸) *Bisterfeld* verszete Molnár Albertről (*Szathmári Papnál* id. h. XXXIV—V. l.) egyéb valótlanságokon kívül, méltatlanul vádolja hazánkat, ezt írván:

meg minden rendű pártfogói seregével, kik őt nem csak méltányolni tudták, hanem a nagylelkűség és szeretet tetteivel támogatták is. De ő nem engedte magát állandóan boldogíttatni. Inkább szeretve a külföldet mint illett; inkább egy bizonyos kényelmet, mely miatt nem csak a tanári, de az őt nyugodt, sőt fényes állással biztató papi pálya terheit sem kívánta viselni; hiányával ama férfias ambíciónak, mely, megvetve az örökös másokra-számítást, maga igyekszik önálló erős alapot vetni életének; s amaz életokosságnak, mely miatt elmulasztotta, köz kedveltsége zénithjén, kihasználni a szerencse kínálkozásait; gyenge férj, engedő egy asszony indokolatlan szepogéseinek, melyek által a biztonság öléből végre is a közel veszély torkába hajtattott; és gyenge családfő is, egy a körülményekhez alkalmazkodni nem tudó vagy nem akaró nő irányában: — mind ezek folytán, nagy és szerencsés tevékenység mellett is, folytonos szűkölködés martaléka volt, s végre is azon magyar földön áldozata, melyen a külföldről, részint vele egyidőleg, meghívott tanárok sokáig virágoztak munkásságban és jólétben. Ily életfolyam a figyelmes észlelőt a szánalom és némi boszankodás vegyes érzéseivel tölti el. Ha még is a bővebb előadás nehéz munkájára vállalkoztam, tettem azt, mert tárgya e háborgó kort s annak irodalmi viszonyait festő részletekben gazdag; mert alig bírnak e századbeli egyikét íróról csak ily folytonos és ily tanulságos anyagot is; s használatomra állván az, illőnek tartottam azt azon szak érdekében használatlanul nem hagyni, melynek egy hosszú élet nagy részét szántam. Teljeset ugyan nem adhattam, épen mert hűsöm saját közvetlen nyilatkozataival kevésel bírok: leveleivel nem, melyeknek szépsége illetékes barátai által annyira magasztaltatott, de melyeket senki sem gyűjtött egybe, s az idő rég megemésztett; önéletrajzi írásaival nem: ezek a hazának egy távol szugában holt kincsül

Musa mihi favit, sed non Fortuna; fuitque
Teutonia auxilium, sed Patria exilium:

igen, de saját hibájából, mint odafenn láttuk. S *Benkő* gondolatlanul írta utána: „Haud remunerante patria (Trans. II. 346.).

tartatnak. Mindazonáltal erősen hiszem hogy, ha azok egyes igazításokra és bővítésekre nyújtanak is adatokat, a képet, melyet vázoltam, lélektani vonásaiban megmásítani nem fogják.

TARTALOM.

	Lap.
I. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59-ből	3
II. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből	22
III. Baldi Bernardín Magyar-Olasz Szótárkája 1582-től	27
IV. Báthori István, Rudolf kir. országbirája, mint író 1555—1605	49
Mutatványok Zsoltárköltészetéből. I—XXI.	70
V. Szenczi Molnár Albert, 1574—1633.	102
I. Molnár családja, születése, tanulmányai a hazában, Bécsben és Wittenbergben 1574—1592	192
II. Heidelberg és Strassburgban. Philosophiae baccalaureus. Mint Calvin követője a Lutheristák által Strassburgból kiűzetik 1592—96	105
III. Olasz út. Insége, betegessége, kedélybaja	109
IV. Első magyar útja. <u>Élete</u> célja. 1600	112
V. Heidelbergben. Frankfurtban nyomdai javítnok. Vissza Heidelbergbe. Ambergben házi tanító. Altdorfban 1600—1603	114
VI. Altdorf. Irodalmi pályájának kezdete 1603	120
VII. Szótára megjelenik. Prágába megy az udvarhoz. Keplernél lakik. Vissza Altdorfba. 1603—4	121
VIII. Nevelő. <u>Zsoltárait dolgozza</u> 1605—6.	125
XI. Befejezi azokat	127
X. Akkori zsoltárköltészeti mozgalmak.	129
XI. Heidelberg, Siegen. Nyomatja zsoltárait, s egy kis Catechismust 1606	131
XII. Móríc hesszeni landgróf pártfogás alá veszi 1606	134
XIII. Magyar nyelvtan írására vállalkozik. Biblia-kiadásra készül. Marburgba költözik 1607	134
XV. A Biblia megjelenik 1608.	139
XVI. Sűrű meghívatai a hazába	141
XVII. Németországban marad	144
XVIII. A nyelvtan elkészül	146
XIX. Háromnyelvű szótára is. — Theologiai tractátusok	149

	Lap.
XX. Szerelmei. Házassága. Oppenheimba telepszik 1612—13	151
XXI. Második és harmadik magyar útja. Rohonei predikátor. Bethlen Gábor meghívását nem fogadja el. Visszatér Né- metországba. 1612—15	155
XXII. Oppenheimban iskolatanító. Calvín Institútióját fordítja. Rimai mértékű verses kísérletei 1617—18.	160
XXIII. Segélyeztetései a külföldön és hazulról	162
XXIV. Harminez esztendőös háború. Új munkák. Nehézségek azok kiadásában. 1619—24	163
XXV. Heidelbergi martíriuma a spanyolok által. Hanauba telep- szik. Németalföldi út. Vég búcsú Németországtól 1624	165
XXVI. Kassa. Bethlen Gábor halála. Kolosvárra megy. Utolsó munkái. Önéletrajza. Albuma. Halála 1625—33	167
XXVII. Visszapillantás	172
